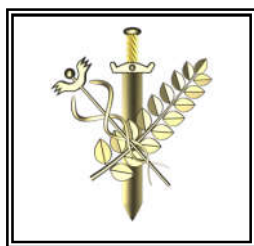

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 4 (71) 2018

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Журнал посів II місце в конкурсі на краще наукове
періодичне видання в системі МВС України у 2017,
2012 та 2010 роках, III місце – у 2014 році

Харків 2019

Журнал належить до категорії «В» Переліку наукових фахових видань України (п. 3 наказу МОН України від 15.01.2018 № 32) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 11 від 27.12.2018

Головний редактор: *М. Ю. Бурдін*, д-р юрид. наук, проф.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Відповідальний секретар редколегії: *П. О. Білоус* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *О. М. Музичук*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС) – заст. голов. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія Чеської Республіки в Празі)

В. П. Ємельянов, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Клочко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

А. Т. Комзюк, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

О. В. Марцеляк, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

К. Ю. Мельник, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Є. О. Мічурін, д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

О. Ю. Синявська, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

В. М. Трубников, д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

О. О. Юхно, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Л. М. Балабанова*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет цивільного захисту України, м. Харків) – заст. голов. ред.

В. І. Барко, д-р психол. наук, проф. (Державний науково-дослідний інститут МВС України, м. Київ)

О. О. Євдокімова, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

О. В. Землянська, д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

М. А. Кузнецов, д-р психол. наук, проф. (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

О. В. Тімченко, д-р психол. наук, проф. (НУЦЗ України)

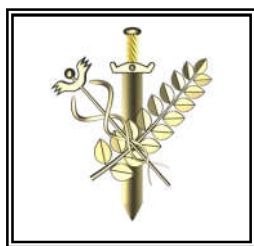
О. І. Федоренко, д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657_3.html.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

Увага! Із 2018 року журнал видається під зміненою назвою, а саме до його основної назви українською мовою «Право і безпека» додано паралельні назви російською та англійською (відповідно «Право и безопасность», «Law and Safety»).

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 4 (71) 2018

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Журнал занял II место в конкурсе на лучшее научное периодическое издание в системе МВД Украины в 2017, 2012 и 2010 годах, III место – в 2014 году

Харьков 2019

Журнал относится к категории «В» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 3 приказа МОН Украины от 15.01.2018 № 32) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 11 от 27.12.2018

Главный редактор: *М. Ю. Бурдин*, д-р юрид. наук, проф.
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Ответственный секретарь редколлегии: *П. А. Белоус* (ХНУВД)

Редакционная коллегия журнала по отраслям науки:

Юридические: *А. Н. Музычук*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист Украины (ХНУВД) – зам. глав. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р философии (Полицейская академия Чешской Республики в Праге)

В. П. Емельянов, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВД)

Марианна Клочко, д-р философии, доц. (Университет Огайо (Марион Кампус), США)

А. Т. Козюк, д-р юрид. наук, проф., засл. деятель науки и техники Украины (ХНУВД)

О. В. Марцеляк, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист Украины
(Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко)

К. Ю. Мельник, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВД)

Е. А. Мичурин, д-р юрид. наук, проф. (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина)

Е. Е. Синяевская, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВД)

В. М. Трубников, д-р юрид. наук, проф. (ХНУ имени В. Н. Каразина)

А. А. Юхно, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВД)

Психологические: *Л. М. Балабанова*, д-р психол. наук, проф. (Национальный университет гражданской защиты Украины) – зам. глав. ред.

В. И. Барко, д-р психол. наук, проф. (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины, г. Киев)

Е. А. Евдокимова, д-р психол. наук, проф. (ХНУВД)

Е. В. Землянская, д-р психол. наук, проф. (ХНУВД)

М. А. Кузнецов, д-р психол. наук, проф. (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды)

А. В. Тимченко, д-р психол. наук, проф. (НУГЗ Украины)

Е. И. Федоренко, д-р пед. наук, проф. (ХНУВД)

- ✓ Статьи журнала рецензируются членами редколлегии по соответствующим отраслям науки. За достоверность научного материала, профессиональной формулировки, фактических данных, цитат, собственных имён, географических названий, а также за разглашение фактов, не подлежащих открытой печати, отвечают авторы публикаций. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ✓ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657,3.html.
- ✓ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), в репозитории Харьковского национального университета внутренних дел KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зарегистрирован в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польская научная библиография) – на портале Польского министерства науки и высшего образования; доступ к паспорту издания: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зарегистрирован в «Research Bible» («ResearchBib») – международной мультидисциплинарной открытого доступа базе данных научных журналов, публикаций и конференций; доступ к текущей информации об издании: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включён в полнотекстовую базу данных научных журналов открытого доступа «Open Academic Journals Index» (OAJI) доступ к паспорту издания: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Доступ к профилю журнала в Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 4 (Vol. 71) 2018

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

In 2017, 2012 and 2010 the journal was ranked the 2nd,
and in 2014 took the 3rd place in the contests for the best scientific,
educational and periodical edition within the system of the Ministry
of Internal Affairs of Ukraine in the category “scientific periodicals”

Kharkiv 2019

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 3 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from January 15, 2018, No. 32) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 11 dated from December 27, 2018

Chief Editor: M. Yu. Burdin, Doctor of Juridical Sciences, Prof.
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Executive Secretary of Editorial Board: P. O. Bilous (KhNUIA)

Editorial Board according to scientific specialities:

Judicial: O. M. Muzychuk, Doctor of Juridical Sciences, Prof., Honored Lawyer of Ukraine
(KhNUIA) – Deputy Editor

J. Hrudka, Doctor of Juridical Sciences, Ph. D. (*Police Academy of the Czech Republic in Prague*)

M. Klochko, Ph. D., Associate Professor (Ohio State University (Marion Campus), USA)

A. T. Komziuk, Doctor of Juridical Sciences, Prof., Honored Worker of SciTech of Ukraine
(KhNUIA)

O. V. Martseliak, Doctor of Juridical Sciences, Prof., Honored Lawyer of Ukraine
(Taras Shevchenko National University of Kyiv)

K. Yu. Melnyk, Doctor of Juridical Sciences, Prof. (KhNUIA)

Ye. O. Michurin, Doctor of Juridical Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University)

O. Yu. Syniavska, Doctor of Juridical Sciences, Prof. (KhNUIA)

V. M. Trubnykov, Doctor of Juridical Sciences, Prof. (V. N. Karazin KhNU)

V. P. Yemelianov, Doctor of Juridical Sciences, Prof. (KhNUIA)

O. O. Yukhno, Doctor of Juridical Sciences, Prof. (KhNUIA)

Psychological: L. M. Balabanova, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv) – Deputy Editor

V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUIA)

O. I. Fedorenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (KhNUIA)

M. A. Kuznetsov, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University)

O. V. Timchenko, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (NUCP of Ukraine)

O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUIA)

O. V. Zemlianska, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (KhNUIA)

- ✓ Articles of the journal are reviewed by the members of the Editorial Board in accordance with the relevant branches of science. The authors of publications are responsible for the authenticity of scientific material, professional formulation, factual data, citation, proper nouns, geographical names, as well as for the dissemination of facts that are not subject to open publication. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✓ **The journal is included into the international scientometric database “Index Copernicus International”,** access to the edition’s passport: <http://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✓ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)**, on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), at the repository of Kharkiv National University of Internal Affairs KhNUIAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ The journal is registered in the “Polska Bibliografia Naukowa” (PBN, Polish Scientific Bibliography) on the portal of the Polish Ministry of Science and Higher Education; access to the edition’s passport: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ The journal is registered in the “Research Bible” (“ResearchBib”) – the international multidisciplinary open access database of scientific journals, publications and conferences; access to the current information on the edition: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ The journal is included into the full-text database of open type academic journals “Open Academic Journals Index” (OAJI); access to the edition’s passport: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Access to the Google Scholar journal’s profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БАКУМОВ О. С. Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держави.....	13
МАРЧУК М. І. Законодавча влада в Республіці Польща.....	22
СЛИНЬКО Д. В. Особливості установчого процесу в діяльності Міністерства внутрішніх справ України.....	29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ВАСИЛЬЄВ В. М. Адміністративно-правове забезпечення режиму законності підприємницької діяльності в Україні.....	36
КНИШ С. В. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні....	43

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

БОЙЧУК В. Ю. Предмет злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України.....	50
ЗАЯЦЬ К. Д. Окремі проблеми досудового розслідування вуличних шахрайств і шляхи їх вирішення.....	55
ЛЕВЧЕНКО К. Б., ЛЕГЕНЬКА М. М. Терміновий заборонний та обмежувальний приписи як спеціальні форми реагування на випадки домашнього насильства: міжнародний досвід і національна практика.....	60
МІСЮРА Л. Ю. Залучення експерта та проведення експертизи у кримінальному провадженні у сфері довкілля	66

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

МІЛОРАДОВА Н. Е. Концептуальна модель професійної орієнтації населення стосовно професії «слідчий».....	72
---	----

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ВОЛУЙКО О. М. Психологічна готовність до інноваційної діяльності та здатність до самоуправління у керівників поліцейських підрозділів.....	80
ДЖАГУПОВ Г. В. Психологічні складові поліцейського піклування як чинник забезпечення публічної безпеки	85

КОКУН О. М. Специфіка професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.....	91
КОЛЕСНІЧЕНКО О. С. Особливості відновлення психічного здоров'я правоохоронців, які брали участь в операції Об'єднаних сил.....	97
МАРАВСЬКА К. І. Особливості професійних моральних якостей курсантів закладів вищої освіти МВС України.....	104
МИЛОСЛАВСЬКА О. В. Міжособистісна залежність і диференційні типи рефлексії у студентів – юнаків та дівчат.....	111
МІТРОШКІНА О. В. Специфіка психологічної готовності до змін і психологічної життєздатності у працівників кримінально-виконавчої служби.....	118
ОХРИМЕНКО І. М. Проблематика психологічного забезпечення професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.....	126
ТВЕРДОХЛЄБОВА Н. Є. Місце тренінгу в психологічному супроводі особистісних трансформацій працівників поліції.....	132
ТІМЧЕНКО О. В. Психологічний аналіз екстремальних ситуацій у професійній діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.....	139
ХАРЧЕНКО С. В. Особливості соціального інтелекту курсантів, які навчаються в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.....	144
ЦІЛЬМАК О. М. Різновиди діяльності судді на етапі підготовки до судового засідання.....	151
ШИЛІНА А. А., СКЛЯРОВ О. М. Специфіка долаючої поведінки у взаємозв'язках з толерантністю до невизначеності засуджених чоловіків.....	157
ШЛОМІН О. Ю. Особливості особистісної компетентності працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції.....	163

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції.....	170
Рубрики журналу з 2019 року.....	171

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО, МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

БАКУМОВ А. С. Конституционализация стратегического курса Украины в контексте доктрины юридической ответственности государства (укр.)	13
МАРЧУК Н. И. Законодательная власть в Республике Польша (укр.).....	22
СЛИНЬКО Д. В. Особенности учредительного процесса в деятельности Министерства внутренних дел Украины (укр.)	29

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС, ФИНАНСОВОЕ ПРАВО, ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО

ВАСИЛЬЕВ В. Н. Административно-правовые способы обеспечения законности предпринимательской деятельности в Украине (укр.)	36
КНЫШ С. В. Юридическая ответственность за правонарушения в сфере охраны здоровья в Украине (укр.)	43

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

БОЙЧУК В. В. Предмет преступления, предусмотренного статьёй 330 Уголовного кодекса Украины (укр.).....	50
ЗАЯЦ К. Д. Отдельные проблемы досудебного расследования уличных мошенничеств и пути их решения (укр.)	55
ЛЕВЧЕНКО К. Б., ЛЕГЕНЬКА М. Н. Срочное запретительное и ограничительное предписания как специальные формы реагирования на случаи домашнего насилия: международный опыт и национальная практика (укр.).....	60
МИСЮРА Л. Ю. Привлечение эксперта и проведение экспертизы в уголовном производстве в сфере окружающей среды (укр.).....	66

КАДРОВАЯ РАБОТА В ОРГАНАХ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ, ТРУДОВОЕ ПРАВО

МИЛОРАДОВА Н. Э. Концептуальная модель профессиональной ориентации населения в отношении профессии «следователь» (укр.)	72
---	----

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ

ВОЛУЙКО О. Н. Психологическая готовность к инновационной деятельности и способность к самоуправлению у руководителей полицейских подразделений (укр.).....	80
--	----

ДЖАГУПОВ Г. В.	
Психологические составляющие полицейской заботы как фактор обеспечения публичной безопасности (укр.).....	85
КОКУН О. М.	
Специфика профессиональной самореализации сотрудников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (укр.)	91
КОЛЕСНИЧЕНКО А. С.	
Особенности восстановления психического здоровья правоохранителей, принимавших участие в операции Объединённых сил (укр.).....	97
МАРАВСКАЯ Е. И.	
Особенности профессиональных моральных качеств курсантов высших учебных заведений МВД Украины (укр.)	104
МИЛОСЛАВСКАЯ Е. В.	
Межличностная зависимость и дифференциальные типы рефлексии у студентов – юношей и девушек (укр.)	111
МИТРОШКИНА О. В.	
Специфика психологической готовности к изменениям и психологической жизнеспособности у сотрудников уголовно-исполнительной службы (укр.)	118
ОХРИМЕНКО И. Н.	
Проблематика психологического обеспечения профессиональной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (укр.).....	126
ТВЕРДОХЛЕБОВА Н. Е.	
Место тренинга в психологическом сопровождении личностных трансформаций работников полиции (укр.)	132
ТИМЧЕНКО А. В.	
Психологический анализ экстремальных ситуаций в профессиональной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (укр.).....	139
ХАРЧЕНКО С. В.	
Особенности социального интеллекта курсантов, обучающихся в учреждениях высшего образования со специфическими условиями обучения (укр.).....	144
ЦИЛЬМАК А. Н.	
Виды деятельности судьи на этапе подготовки к судебному заседанию (укр.)	151
ШИЛИНА А. А., СКЛЯРОВ А. М.	
Специфика совладающего поведения во взаимосвязях с толерантностью к неопределённости осуждённых мужчин (укр.)	157
ШЛОМИН А. Ю.	
Особенности личностной компетентности сотрудников подразделений превентивной деятельности Национальной полиции (укр.)	163
<i>ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»</i>	
Страничка редакции (укр.)	170
Рубрики журнала с 2019 года.....	171

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, CONSTITUTIONAL LAW, INTERNATIONAL LAW

- BAKUMOV O. S.
Constitutionalization of the strategic course
of Ukraine within the doctrine of legal liability of the state (*Ukr*) 13
- MARCHUK M. I.
Legislative power in the Republic of Poland (*Ukr*)..... 22
- SLYNKO D. V.
Features of the constituent process in the activity
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (*Ukr*) 29

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, INFORMATION LAW

- VASYLIEV V. M.
Administrative and legal means of ensuring
the legality of entrepreneurial activity in Ukraine (*Ukr*) 36
- KNYSH S. V.
Legal liability for offenses in the health care sphere in Ukraine (*Ukr*) 43

THEORY AND PRACTICE OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

- BOICHUK V. YU.
The target of a crime under the Article 330 of the Criminal Code of Ukraine (*Ukr*).....50
- ZAIATS K. D.
Some problems of investigating street fraud and the ways to solve them (*Ukr*) 55
- LEVCHENKO K. B., LEHENKA M. M.
Urgent restraining and restrictive orders as special response forms
for domestic violence: international experience and national practice (*Ukr*) 60
- MISIURA L. YU.
Involvement of an expert and conduction of an expert examination within criminal
proceedings in the environmental sphere (*Ukr*) 66

PERSONNEL WORK WITHIN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE, LABOR LAW

- MILORADOVA N. E.
Conceptual model of professional orientation of the population
in regard to the profession of an “investigator” (*Ukr*) 72

LEGAL PSYCHOLOGY

- VOLUIKO O. M.
Psychological readiness for innovative activity
and the ability to self-management of the police chiefs (*Ukr*)..... 80
- DZHAHUPOV H. V.
Psychological components of police care as a factor of guaranteeing public safety (*Ukr*) 85
- KOKUN O. M.
Specificity of professional self-actuating
of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine (*Ukr*) 91

KOLESNICHENKO O. S.

Features of restoring the mental health of law enforcement officers who participated in the operation of the United Forces (*Ukr*) 97

MARAVSKA K. I.

Specific features of professional moral qualities of cadets of the institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (*Ukr*) 104

MYLOSLAVSKA O. V.

Interpersonal dependence and differential types of reflection in students – boys and girls (*Ukr*) 111

MITROSHKINA O. V.

Specificity of psychological readiness for changes and psychological resilience in the employees of the State Criminal-Executive Service of Ukraine (*Ukr*) 118

OKHRIMENKO I. M.

Problems of psychological support of professional activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine (*Ukr*) 126

TVERDOKHLIEBOVA N. YE.

The place of trainings in psychological support of personal transformations of police officers (*Ukr*) 132

TIMCHENKO O. V.

Psychological analysis of extreme situations in the professional activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine (*Ukr*) 139

KHARCHENKO S. V.

Features of social intelligence of cadets trained in institutions of higher education with specific learning conditions (*Ukr*) 144

TSILMAK O. M.

Types of activity of a judge at the preparatory stage to court hearings (*Ukr*) 151

SHYLINA A. A., SKLIAROV O. M.

Specificity of overcoming behavior within relationship to tolerance to uncertainty of convicted men (*Ukr*) 157

SHLOMIN O. YU.

Features of personal competence of the employees of preventive activity units of the National Police (*Ukr*) 163

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial board's notes (*Ukr*) 170

Headings of the journal since 2019 171

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.12:342.4(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.01>

ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ БАКУМОВ,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-4003-1974>,

e-mail: 1const.law@gmail.com

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДОКТРИНИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Проблематику конституційного закріплення стратегічного курсу України проаналізовано через призму доктрини юридичної відповідальності держави. Наголошено, що ідея визнання цього курсу потребує своєї конституціоналізації, що сприятиме змістовному розгортанню та нормативній визначеності юридичної відповідальності держави як ключового елемента інституційного забезпечення правової держави, якою проголошено Україну. Обґрунтовано, що питання конституційно-проектних новацій у частині визначення стратегічного курсу України щодо набуття членства в ЄС і НАТО потребуватимуть посиленої уваги з боку парламенту України. За умови прийняття ідеї фіксації такого курсу в розділі I Конституції України відповідні зміни мають затверджуватися на всеукраїнському референдумі, що надасть конституціоналізації згаданого курсу найвищий рівень легітимності.

Ключові слова: стратегічний курс держави, європейська інтеграція, юридична відповідальність держави, внесення змін до Конституції України, конституційна реформа.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Здійснювані останніми роками «демократичні реформи в Україні спрямовані передусім на досягнення європейських демократичних стандартів. Асоціація з Європейським Союзом є важливим стимулом для розбудови в Україні сучасної європейської держави»¹. Стратегічними цілями державного розвитку України названо її вступ до Європейського Союзу (ЄС) і Північноатлантичного альянсу (НАТО) [1, с. 7]. При цьому «європейська інтеграція наразі набуває в Україні якісно нового змісту: з декларативного зовнішньополітичного курсу вона поступово перетворюється на комплексну внутрішню політику реформ» [2, с. 92]. Такий розвиток держави має відповідати низці формальних критеріїв. Зокрема, невід'ємною ознакою держави, що претендує на статус повноправного члена ЄС, є наявність її реальної юридичної відповідальності перед людиною та суспільством за свою діяльність, конституційована, зокрема, і в Україні (стаття 3 Основно-

го Закону України²). Доктрина юридичної відповідальності держави перед людиною дедалі більше утверджується в Україні як теоретична підстава функціонування як державної влади в цілому, так і всіх її органів зокрема, хоча цей процес проходить далеко не так безболісно й не такими швидкими темпами, як очікувалося.

Стан дослідження проблеми

Питання конституціоналізації стратегічного курсу України були предметом окремих досліджень, зокрема, у Ю. О. Волошина [3], В. М. Кампа [4], М. О. Назаренко [5], С. В. Папаяні [6], Т. М. Середи [7], О. В. Стрельцової [8], М. В. Томенка [9], Я. В. Чернопищук [10], О. М. Шпаковича [11], І. В. Яковюка [12] та ін. Разом із тим питання розгортання сутнісних ознак доктрини юридичної відповідальності держави перед людиною в контексті конституційної реформи в Україні зараз перейшло з меж наукового дискурсу у практичну площину конкретних державних кроків, а тому вимагає нового осмислення.

¹ Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2018 рік: затв. указом Президента України від 28.03.2018 № 89/2018.

² Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : ред. від 30.09.2016.

Мета і завдання дослідження

Виходячи з вищевказаного, що підкреслює багатоманітність і практичну значущість порушеної проблематики, вважаємо *метою* статті привернення уваги до тих сюжетів цієї реформи, які поки що перебувають у вигляді законопроектних новацій, проте існують, вочевидь, вагомі підстави, щоб вони розглядалися як майбутні інновативні й амбітні конституційні формулювання, що будуть перенесені до тексту Основного Закону. *Завданням* дослідження будемо вважати доведення необхідності наповнення положень Конституції України інновативними юридичними формулами, які можуть і повинні розглядатися як підставові (засадничі) для розширення й уточнення змісту доктрини юридичної відповідальності держави перед людиною та суспільством за свою діяльність.

Наукова новизна дослідження

Уперше ми аналізуємо конституціоналізацію вступу України до ЄС і НАТО з позицій розширення й уточнення змісту юридичної відповідальності держави, що сприятиме змістовному розгортанню та нормативній визначеності юридичної відповідальності держави як ключового елемента інституційного забезпечення правової держави, якою проголошено Україну.

Виклад основного матеріалу

Інститут юридичної відповідальності держави повинен мати чітку легітимізаційну основу у вигляді відповідних конституційних положень та їх подальшої конкретизації в конституціоналізованому спеціальному законодавстві. Це, так би мовити, загальний абрис функціонального призначення модернізації інституту юридичної відповідальності держави в контексті конституційної реформи в сучасній Україні. Водночас серед конституційно-проектних настанов особливо помітними є ті, які останнім часом дещо меншою мірою привертають увагу в сенсі доктрини юридичної відповідальності держави перед людиною порівняно з владно-інституційними або конституційно-гуманітарними аспектами, проте все ж таки стосуються цього самого кола питань. Йдеться про можливу (станом на кінець 2018 р.) конституціоналізацію в Україні кількох положень, що містяться в законопроекті № 9037 про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (далі – Законо-

проект)¹. Він, як відомо, був унесений Президентом України як суб'єктом права законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України ще 03.09.2018, а згодом було отримано позитивний висновок Конституційного Суду України щодо відповідності проекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України². Отже, 22.11.2018 Законопроект було попередньо схвалено українським парламентом³.

Зазначений проект, на жаль, не став об'єктом широкої дискусії, зокрема в аспекті оптимальності запропонованого ним вирішення ключової проблеми, на що його, власне, і спрямовано, – конституційної фіксації стратегічного курсу держави на набуття членства в ЄС і НАТО. Елементом такої дискусії, вочевидь, міг би стати уважний, прискіпливий науковий аналіз окремих думок суддів Конституційного Суду України (зокрема, М. М. Гультая, О. В. Касмініна, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, О. О. Первомайського, О. М. Тупицького), висловлених із приводу ухвалення Конституційним Судом України висновку щодо зазначеного Законопроекту, проте і цього не сталося. З огляду на такий стан справ є сенс звернутися до питання конституціоналізації стратегічного курсу України в розрізі проблематики юридичної відповідальності держави, прояснивши

¹ Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : від 03.09.2018 № 9037 / ініціатор П. О. Порошенко // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64531 (дата звернення: 12.12.2018).

² Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : від 22.11.2018 № 3-в/2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-18/sp:max100> (дата звернення: 14.12.2018).

³ Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : постанова Верховної Ради України від 22.11.2018 № 2622-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-19> (дата звернення: 16.12.2018).

науково-теоретичний підхід, який ми застосуємо в межах цієї статті.

Отже, як зазначалося, згаданим Законопроектом планується внести до Конституції України системні зміни, спрямовані на фіксацію на рівні Основного Закону України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО, надавши йому конституційного значення. У такий спосіб визначення стратегічного зовнішньополітичного курсу держави вперше в Україні має, з одного боку, стати елементом (напрямом) конституційної реформи, а з іншого – покласти край дискусивності зовнішньополітичного курсу. Звісно, за таких обставин, як слушно наголошується у науковій літературі, «головним змістом конституціоналізації процесу європейської інтеграції України під час конституційної реформи має стати європейський вимір конституційної модернізації, тобто системне використання європейських стандартів формування і функціонування правових і державних інституцій, інститутів громадянського суспільства та їх відносин із державою, впровадження у всіх сферах життя в державі верховенства права з безумовним збереженням найвищої юридичної сили Конституції України, що має залишатися Основним Законом України незалежно від тенденцій інтеграційного спрямування» [10, с. 18].

Принагідно зауважимо, що однією з невід'ємних ознак «європейського» статусу Української держави має стати, зокрема, реальна юридична відповідальність держави перед людиною та суспільством, у зв'язку з чим каталог конституційно-правових засобів гарантування її має бути суттєво розширений. Конституціоналізація такого курсу, за вдалим визначенням судді Конституційного Суду України О. В. Касмініна, «в подальшому може призвести до внутрішньодержавних перетворень у частині прав і свобод людини і громадянина, їх гарантій»¹. Зробимо лише одне уто-

чення до цієї цитати: такі перетворення не можуть, а повинні статися у зв'язку з реалізацією згаданого стратегічного курсу, який має не лише зовнішній, але і внутрішній вимір для функціонування держави та системи її взаємовідносин з людиною як чільним суб'єктом права.

Конституційна фіксація, вочевидь, має надати нормативну визначеність стратегічному курсу держави, зокрема має зобов'язати її на рівні стратегічних нормативно-правових актів визначитися з поняттям стратегічного курсу держави та його складових, чого досі законодавство України не знало. Зараз у конституційному законодавстві України відсутнє нормативне поняття «стратегічний курс держави», тож відповідне відправне поняття у разі його конституціоналізації має бути системно розкрито законодавцем.

Поряд із цим можливі конституційні зміни, що містяться в Законопроекті, розглядаються нами у площині взяття на себе державною владою України додаткових позитивних юридичних обов'язків конституційного рівня у сенсі реалізації такого державного курсу (державної політики), результатом чого має стати набуття Україною особливого правового статусу – статусу члена ЄС і НАТО. Зрозуміло, що конституціоналізація таких обов'язків держави означає, з одного боку, неможливість їх обійти чи ухилитись від їх виконання з боку державної влади, а також відповідальність за їх невиконання перед українським народом як суб'єктом установчої влади. Вагомий елемент такої відповідальності полягатиме, на нашу думку, і в узятті Україною на себе додаткових зобов'язань перед зарубіжними сторонами (зокрема, в сенсі додержання так званих Копенгагенських критеріїв членства в ЄС [13]). З іншого боку, наявність таких обов'язків – як загальних обов'язків державної влади – вочевидь зумовлює необхідність їх належної конкретизації й планування такої державної політики, реалізація якої дала б у підсумку можливість досягнення поставленої мети – набуття державою повноправного членства в ЄС і НАТО.

Зазначені вище конкретизація та планування зумовлюють проведення державної політики на зближення з ЄС і НАТО не спорадично, фрагментарно, а постійно, цілеспрямовано й системно, що відповідатиме сутнісним ознакам стратегічного курсу. Отже, конституціоналізація стратегічного курсу України відповідає критеріям стратегічної правотворчості як специфічної «планомірної діяльності щодо ініціювання, розроблення, обговорення, прийняття

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Касмініна О. В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : від 22.11.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ne03d710-18/sp:max100#n2> (дата звернення: 15.12.2018).

та реалізації, насамперед, стратегічних актів Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України за участю інших суб'єктів у випадках і в порядку, встановленому законодавством України» [14, с. 24]. Безумовно, цей стратегічний курс держави має «стати консолідуючою основою всього українського народу» [15, с. 283].

Зазначені міркування вказують на об'єктивне зумовлення, супроводження та синхронізацію реалізації такого стратегічного курсу з модернізації юридичної відповідальності Української держави, зокрема вищих її органів, як щодо реалізації цього курсу, так і щодо здійснення поточного управління державними справами загалом.

Така юридична відповідальність, як відповідальність держави перед народом, конститується як позитивна конституційно-правова відповідальність і конкретизується через позитивну відповідальність відповідних органів, зокрема через відповідальність вищих органів державної влади – Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України. Отже, «нові повноваження Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, новела щодо статусу глави держави у разі внесення Законопроектом змін до Основного Закону України покладатимуть зобов'язання на ці органи державної влади вживати відповідних організаційно-правових заходів, а саме приймати нормативно-правові акти: Верховна Рада України – закони, постанови та інші акти (стаття 91); Президент України – укази та розпорядження (частина третя статті 106); Кабінет Міністрів України – постанови і розпорядження (частина перша статті 117)»¹. У такий спосіб передбачається взаємоузгодженість у діяльності згаданих органів державної влади, яка становитиме елемент їх позитивної юридичної відповідальності за виконання повноважень, що будуть покладені на них у разі прийняття законопроекту як закону. Саме та-

ка політика згаданих органів повинна забезпечувати незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

Тепер перейдемо до наукового аналізу конституційно-технологічного способу втілення відповідної конституційно-правової відповідальності держави в тексті Основного Закону України.

Зокрема, пропонується внести відповідні зміни до преамбули Конституції України, встановивши, що Верховна Рада України від імені Українського народу підтверджує його європейську ідентичність і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Запропоновані зміни «є одним з наслідків Революції Гідності 2013–2014 років та нормативним відображенням прагнення Українського народу до свободи, гідного життя, розвитку та зміцнення України як демократичної, соціальної, правової держави»². До імперативних повноважень Верховної Ради України як органу законодавчої влади у п. 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України пропонується закріпити що, окрім визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, Верховна Рада України також *реалізує* стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Синхронні зміни планується також внести до переліків повноважень Президента України та Кабінету Міністрів України, віднісши, зокрема, до повноважень глави держави *гарантування* реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, а до повноважень Уряду – *забезпечення* реалізації цього стратегічного курсу. У такий спосіб закріплення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору перетворюється на закріплення додаткових повноважень вищих органів державної влади, зокрема

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Гульгая М. М. щодо Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22 листопада 2018 року № 3-в/2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng04d710-18/sp:max20> (дата звернення: 16.12.2018).

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/ng03d710-18> (дата звернення: 16.12.2018).

Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України. Поряд із зазначеними положеннями, якими має бути доповнена Конституція України, з її тексту пропонується також виключити п. 14 розділу XV «Перехідні положення», який передбачає використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань на умовах оренди відповідно до міжнародних договорів¹.

Варто зазначити, що визначення зовнішньополітичного курсу держави на рівні Основного Закону не є властивим для конституцій сучасних європейських держав, зокрема з тієї причини, що заданих стратегічних орієнтирів вони вже досягли навіть без їх конституційної фіксації, у процесі поточних політико-правових заходів. Не була характерною така фіксація зовнішньополітичного курсу на конституційному рівні і для постсоціалістичних держав Центральної та Східної Європи, які впродовж останніх двадцяти років отримали членство в ЄС і НАТО.

Між тим, закріплення зазначеного стратегічного курсу для України означатиме, по суті, конституційну незворотність, неможливість реалізації іншого (альтернативного) стратегічного курсу, крім вищевказаного. Тому вважаємо, що варто підтримати позицію судді Конституційного Суду України М. І. Мельника, який в Окремій думці до Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22.11.2018 № 3-в/2018, відзначив, що «питання цивілізаційного вибору, незворотності стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в НАТО належать до загальних конституційних засад, закріплених у розділі I “Загальні засади” Конституції. Так, запропоновані Законопроектом зміни до преамбули Конституції однозначно стосуються засад зовнішньополітичної діяльності, а тому вони мали б вноситися до її статті 18, в якій вони знайшли б своє закріплення

¹ Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : від 03.09.2018 № 9037.

у відповідному формулюванні»². Зазначені думки повністю відповідають сформульованому в науковій літературі висновку, за яким сам конституційний процес інтерпретується як пошук стратегічних пріоритетів держави [9]. Підсумок такого процесу, вочевидь, з огляду на його конституційне значення повинен втілюватися в тексті Основного Закону держави.

Не закріпивши відповідні стратегічні аспекти зовнішньополітичного курсу в розділі I Конституції України, законодавець вдався, по суті, до технології оминання розділу I, внесення змін до якого передбачає особливо ускладнену процедуру, яка має супроводжуватися всеукраїнським референдумом. Необхідність саме такого конституційного підходу зумовлюється «зовсім не прагненням розв'язати загалом другорядну проблему розташування норм Конституції чи необхідністю елементарного дотримання нормотворчої техніки при внесенні змін до неї. Це вимагається інтересами охорони Конституції, оскільки закріплення в ній загальних засадничих положень поза розділом I “Загальні засади”, призведе, з одного боку, до штучного применшення значення таких положень, з другого – до нівелювання особливого порядку внесення змін до розділу I “Загальні засади” (як і до розділу III “Вибори. Референдум” та розділу XIII “Внесення змін до Конституції України”), який встановлений статтею 156 Конституції і передбачає більш складну процедуру внесення таких змін, зокрема, необхідність затвердження відповідного законопроекту всеукраїнським референдумом. Вказаний підхід спрямований на запобігання виникненню штучних прецедентів ухиляння суб'єктів конституційних змін від виконання приписів розділу XIII “Внесення змін до Конституції України” Основного Закону України»³.

Опосередковано позиція стосовно засадничості, фундаментальності положень щодо

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/nd03d710-18#n2> (дата звернення: 16.12.2018).

³ Там само.

стратегічного курсу Української держави знаходить підтвердження і в авторів Законопроекту, зокрема у пояснювальній записці до нього, де серед іншого зазначається, що «Конституція України визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (стаття 17). Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами і нормами міжнародного права (стаття 18). Російська збройна агресія спричинила докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України, що обумовлює необхідність пошуку нових механізмів гарантування національної безпеки України та чіткого закріплення в Основному Законі держави незворотності цивілізаційного вибору України, уособленням якого є європейська та євроатлантична інтеграція України. ... Для Українського народу інтегрування до ЄС та НАТО є рівнозначним забезпеченню незалежності нашої держави»¹. Тим самим фактично підтверджено засадничість, фундаментальність конституційних положень про стратегічний курс держави, сутність і зміст якого не можуть ототожнюватися з повноваженнями вищих органів державної влади, що, по суті, було зроблено в Законопроекті. Понад те вважаємо, що саме фундування таких положень у розділі I Конституції України має зумовлювати внесення кореспондуючих змін у розділи, які регламентують конституційні повноваження вищих органів державної влади.

Обґрунтовуючи таку позицію, звернемо увагу на те, що на сьогодні питання стратегічного курсу України, зокрема щодо ЄС і НАТО, вже вирішено на нормативному рівні. На користь такого висновку свідчить, наприклад, аналіз таких визначальних документів, як Стратегія національної безпеки України, затверджена указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, Воєнна доктрина Ук-

раїни, затверджена указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» від 23.12.2014 № 35-VIII, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Угода про Асоціацію з ЄС, ратифікована законом України від 16.09.2014, а також Закон України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 № 2469-VIII.

Так, основними цілями Стратегії національної безпеки України визначено утвердження прав і свобод людини та громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального й гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО². Водночас основними цілями у сфері воєнної політики України є такі: участь України у реалізації спільної політики безпеки і оборони Європейського Союзу; вдосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; гідне сприйняття України на міжнародному рівні та досягнення Україною критеріїв, необхідних для набуття членства України в ЄС і НАТО³. У частині 2 ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» основними засадами зовнішньої політики безпосередньо визначено, зокрема, такі: поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації; забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний і правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, повноправне членство України в ЄС визначено як перспективна мета цієї угоди. Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку» фундаментальними національними інтересами України визнано, зокрема, інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору та розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Нарешті,

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)»: від 03.09.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64531&pf35401=462757> (дата звернення: 17.12.2018).

² Стратегія національної безпеки України : затв. указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015.

³ Воєнна доктрина України : затв. указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015.

у Рекомендаціях парламентських слухань на тему «Актуальні питання зовнішньої політики України», які відбулися у Верховній Раді України 07.12.2016, підкреслено доцільність активізації законотворчого процесу, спрямованого на реалізацію стратегічного курсу України на набуття членства в НАТО та ЄС¹.

На підставі аналізу вищезгаданих положень нормативних актів законодавчого та підзаконного характеру маємо дійти висновку, що *протягом 2014–2018 років у законодавстві України вже сформовано достатньо розгалужену нормативно-правову базу, що загалом скеровує діяльність держави на реалізацію такого стратегічного курсу, який передбачає набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору.*

У зв'язку з цим постає закономірне питання: чи не є надлишковим, за таких нормативних умов, конституювання цього ж курсу на рівні Основного Закону України?

На наш погляд, конституціоналізація зазначеного курсу обумовлюється, з одного боку, стратегічним значенням відповідних настанов (їх об'єктивною приналежністю до конституційних) і, з іншого боку, прагненням держави забезпечити зазначений стратегічний курс на довготривалу перспективу, яка не повинна залежати від реалізації короткотермінових політичних планів тих політичних сил, які опиняться при владі в результаті парламентських та/або президентських виборів. Адже змінити норми законів – за умови існування спрощених законодавчих процедур – доволі нескладно. Ще простіше змінити положення підзаконних актів, наприклад указів Президента України.

З огляду на це сама ідея конституційного закріплення стратегічного курсу держави може бути сприйнята позитивно, зокрема і в сенсі добровільного взяття на себе державою додаткових юридичних обов'язків як перед українським народом, так і перед міжнародними партнерами України.

Проте спосіб конституційного закріплення стратегічного курсу держави, обраний авторами Законопроекту, призвів до того, що до повноважень постійного (сталого) характеру, як-то ухвалення законів і визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, можуть

незабаром додатися також і повноваження, які не можна вважати постійними. Їх реалізація має тимчасовий характер і буде, по суті, вичерпана з набуттям Україною статусу члена ЄС і НАТО. У зв'язку з цим такі повноваження мали б розміщуватися не в розділах IV–VI Конституції України, а в розділі XV «Перехідні положення», як це було свого часу передбачено, наприклад, для тимчасових повноважень Президента України видавати укази з економічних питань, не врегульованих законами України (п. 4), а також для виконання прокуратурою функції досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, та функції нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій (п. 9).

Дещо з іншого боку до аналізу пропонованих конституційно-проектних новел підійшли фахівці Центру політико-правових реформ. В експертному висновку вони зазначили, що новелізовані конституційні положення стануть, по суті, програмними, а не регулятивними, у зв'язку з чим «викликає сумнів доцільність встановлення повноважень центральних органів влади на рівні Конституції через програмні положення»².

Отже, у зв'язку з тимчасовістю виконання повноважень, спрямованих на реалізацію стратегічного курсу, гарантування та забезпечення реалізації такого курсу, відповідно, Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України зазначені повноваження мали б бути розміщені саме в межах розділу XV «Перехідні положення» Конституції України. Натомість відправні положення щодо стратегічного курсу України на членство в ЄС і НАТО варто було б закріпити у розділі I «Загальні засади» Основного Закону України (можливо, окремою статтею).

² Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : від 22.11.2018 № 3-в/2018.

¹ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Актуальні питання зовнішньої політики України» : постанова Верховної Ради України від 24.05.2017 № 2069-VIII.

Водночас у зв'язку з вимогами щодо членства в НАТО дещо передчасною видається, на наш погляд, і відмова від п. 14 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, який передбачає використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань на умовах оренди відповідно до міжнародних договорів.

Варто також узяти до уваги і те, що ймовірно набуття Україною членства в ЄС і НАТО може зумовити делегування частки державного суверенітету на користь зазначених наднаціональних міжнародних структур. Проте ці питання не знаходять вирішення у Законопроекті, що суттєво обмежує його регулятивний вплив і в разі досягнення задекларованих у ньому цілей може змусити державу знову звернутися до коригування конституційних положень, пов'язаних із зовнішньополітичним курсом – цього разу щодо врегулювання особливостей делегування зазначених елементів державного суверенітету.

Висновки

Вищезазначені міркування дозволяють зробити висновки, що ідея визначення стратегічного курсу Української держави потребує своєї конституціоналізації. На наш погляд, це сприятиме змістовному розгортанню та нормативній визначеності юридичної відповідальності держави як ключового елемента ін-

ституційного забезпечення правової держави, якою проголошено Україну.

Втім, запропонований у Законопроекті спосіб фіксації такого курсу в базових розділах Конституції України через закріплення нових (додаткових до існуючих) повноважень вищих органів державної влади тимчасового характеру не можна визнати оптимальним як із концептуальної, так і з техніко-юридичної точок зору. Зокрема, закріплення цього курсу страждає на певну юридичну невизначеність у зв'язку з відсутністю синхронних змін до розділу I «Загальні засади» Конституції України. Водночас внесення змін до преамбули Основного Закону в цьому контексті не можна визнати оптимальним з огляду на вичерпаність у часі історичних обставин, що існували під час ухвалення Конституції України.

Відповідно, у зв'язку з указаним, а також зі змістом окремих думок низки суддів Конституційного Суду України щодо Законопроекту на предмет його конституційності питання коригування конституційно-проектних новацій у частині визначення стратегічного курсу України на набуття членства в ЄС і НАТО потребуватимуть посиленої уваги з боку парламенту. За умови прийняття ідеї фіксації такого курсу в розділі I Конституції України відповідні зміни мають затверджуватися на всеукраїнському референдумі, що, вочевидь, надасть конституціоналізації згаданого курсу найвищий рівень легітимності.

Список бібліографічних посилань

1. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ : НІСД, 2018. 688 с. URL: http://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf (дата звернення: 20.11.218).
2. Андрейченко А. В. Європейський вибір як чинник модернізації українського суспільства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2017. Вип. 22. С. 91–96.
3. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ : Логос, 2010. 428 с.
4. Кампо В. М. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. № 6. С. 50–61.
5. Назаренко М. О. Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України : дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.02. Одеса, 2014. 238 с.
6. Папаяні С. В. Конституційно-правові принципи здійснення зовнішньої політики України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип. 21, ч. 1, т. 1. С. 152–155.
7. Середа Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 247 с.
8. Стрельцова О. В. Способи впливу права Європейського Союзу на конституціоналізацію правової системи України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 70–77.
9. Томенко М. В. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2010. 299 с.
10. Чернопишук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2013. 259 с.

11. Шпакович О. М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2011. 415 с.
12. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Харків : Право, 2013. 760 с.
13. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі : інформ.-аналіт. довідка // Міністерство закордонних справ України : офіц. сайт. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення: 15.12.2018).
14. Берназюк І. М. Конституційно-правовий статус та механізми реалізації стратегічних (програмних) актів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2017. 40 с.
15. Веніславський Ф. В. Конституційні цінності як основа консолідації українського народу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 4 (23). С. 281–283.

Надійшла до редколегії 18.12.2018

БАКУМОВ А. С. КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО КУРСА УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ДОКТРИНЫ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ГОСУДАРСТВА

Проблематика конституционного закрепления стратегического курса Украины проанализирована через призму доктрины юридической ответственности государства. Утверждается, что идея признания данного курса нуждается в конституционализации, что будет способствовать содержательному развёртыванию и нормативной определённости юридической ответственности государства как ключевого элемента институционального обеспечения правового государства, которым провозглашена Украина. Обосновано, что вопросы конституционно-проектных новаций в части определения стратегического курса Украины на обретение членства в ЕС и НАТО будут требовать усиленного внимания со стороны парламента Украины. При условии принятия идеи фиксации такого курса в разделе I Конституции Украины соответствующие изменения должны утверждаться на всеукраинском референдуме, который придаст конституционализации упомянутого курса наивысший уровень легитимности.

Ключевые слова: стратегический курс государства, европейская интеграция, юридическая ответственность государства, внесение изменений в Конституцию Украины, конституционная реформа.

BAKUMOV O. S. CONSTITUTIONALIZATION OF THE STRATEGIC COURSE OF UKRAINE WITHIN THE DOCTRINE OF LEGAL LIABILITY OF THE STATE

The article is focused on studying the problems of constitutional consolidation of the strategic course of Ukraine. It is analyzed through the prism of the doctrine of legal liability of the state. It has been concluded that the idea of admitting the strategic course of Ukrainian state needs the constitutionalization. This will contribute to the content development and normative absolutism of the legal liability of the state as a key element of the institutional provision of a law-governed state, as Ukraine is proclaimed to be.

On the author's opinion, the method of establishing such a course in the Constitution of Ukraine, suggested in the Draft Law No. 9037, through the consolidation of new powers for the supreme agencies of state power of a temporary nature in the basic Sections of the Constitution of Ukraine, can not be regarded as optimal, both from the conceptual and technically legal points of view.

The author has substantiated that the issues of constitutional and law-making innovations in determining the strategic course of Ukraine for acquiring the membership in the EU and NATO will require increased attention from the Ukrainian parliament. In case of adopting the idea of establishing such a course, appropriate amendments to the Section I of the Constitution of Ukraine, should be approved at the All-Ukrainian referendum, which should add to the constitutionalization of the above-mentioned course of the highest level of legitimacy.

Keywords: strategic course of the state, integration towards Europe, legal liability of the state, amendments to the Constitution of Ukraine, constitutional reform.

МИКОЛА ІВАНОВИЧ МАРЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>,

e-mail: marchuk_m_i@ukr.net

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Розглянуто проблематику дослідження конституційно-правових аспектів функціонування двопалатного парламенту в Республіці Польща. Установлено, що польська конституційна доктрина передбачає асиметричну двопалатну модель парламенту зі збереженням системної еквівалентності палат. Досліджено особливості правового статусу Сейму та Сенату як палат політичного представництва суверенної польської нації. З'ясовано особливості функціонального розмежування повноважень Сейму і Сенату у світлі національного та європейського законодавства.

Ключові слова: парламент, бікамералізм, законодавча влада, законотворча діяльність, регламент, представницька функція.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Інтенсифікація політичних процесів в Україні, спроба національної еліти вивести державу на новий, більш високий рівень розвитку неминує пов'язані з пошуком оптимальних форм державного устрою та, відповідно, реформуванням інститутів політичної системи. У зв'язку із цим, як і в перші роки незалежності України, актуалізується питання вибору оптимальної структури парламенту. Ця проблематика є однією з найбільш дискусійних та неоднозначних в українській конституційній літературі і разом практично недослідженою. З огляду на це вбачається актуальним та необхідним дослідження бікамералізму в Республіці Польща як державі, що є близькою для України не лише територіально та історично, але й організаційно – за державним ладом та характером демократичних перетворень.

Стан дослідження проблеми

Проблематиці дослідження історичних і теоретичних аспектів бікамералізму в Республіці Польща присвячено статті українських науковців С. Сороки (2010 р.) [1] та В. Гробою (2010 р.) [2]. Проблематика взаємодії парламентської більшості та опозиції в Сеймі Республіки Польща виступала предметом наукового зацікавлення О. Кукуруз (2008 р.) [3]. Політичне структурування парламенту Республіки Польща під впливом виборчої системи досліджувалося Ю. Нечипоренко (2013 р.) [4]. Зміни змісту організації державної влади в Польсь-

кій Республіці (кінець 1980-х – 1990-ті роки) осмислювалися Т. Поповичем (2015 р.) [5]. Зазначені роботи в основному розкривають лише окремі аспекти діяльності польського парламенту або залишаються цінними з історичної перспективи проблематики, оскільки не враховують новітніх тенденцій функціонального розмежування компетенції Сейму та Сенату у світлі європейського законодавства.

Серед польських конституціоналістів, на роботи яких в основному й орієнтується автор, слід вказати П. Сарнецького (автора підручника з конституційного права [6] та серії статей), М. Добровольського (автора монографії [7] та статей з проблематики правового статусу парламенту Республіки Польща), авторів монографії «Напрями зміни політичної позиції та функцій Сенату Республіки Польща» А. Біштиги і П. Зентарського [8] та інших.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування особливостей правового статусу Сейму та Сенату як палат польського парламенту через осмислення організаційно-функціональних аспектів їхньої діяльності. Досягнення поставленої мети опосередковується такими *завданнями*: визначення співвідношення компетенцій та домінації палат польського парламенту; встановлення впливу актів європейського права на компетенцію національних парламентів (на прикладі Республіки Польща).

Наукова новизна дослідження

Під час цього дослідження планується отримати нові знання щодо еволюції парламентських функцій в умовах євроінтеграційних процесів та особливостей розмежування повноважень у двопалатному парламенті (на прикладі бікамералізму в Республіці Польща). Новизна дослідження опосередковується потребами наукового сприйняття напрацювань зарубіжної (зокрема польської) конституційної думки та можливістю практичного впровадження окремих аспектів бікамералізму в Україні.

Виклад основного матеріалу

Організація влади у Республіці Польща базується не тільки на засаді поділу влади на три гілки, але й на принципі їх взаємного врівноваження, на що прямо вказує ч. 1 ст. 10 Конституції 1997 р.¹ Вона закріплює не тільки функціональний поділ влади на судову, виконавчу і законодавчу та забороняє втручання кожної із владних гілок у предметну компетенцію двох інших, але й зобов'язує їхні органи співпрацювати між собою².

Хоча серед окремих польських науковців подекуди й існує думка про те, що «на тлі наявного конституційного унормування ми маємо справу з певною перевагою законодавчої влади над іншими з огляду на можливість значного її впливу на інші через прийняття відповідного законодавства» [9, s. 130], ми вважаємо, що такий стан речей насправді пояснюється прагненням законодавця компенсувати сильні позиції виконавчої влади в польському владному механізмі, обумовлені віднесенням до неї Президента Республіки Польща.

Положення ст. 10 Конституції Республіки Польща уточнює п. 2, в якому говориться, що законодавча влада належить Сеймові і Сенатові, виконавча – Президентові Польської Республіки та Раді Міністрів, а судова – судам і трибуналам. Таким чином Конституція Республіки Польща 1997 р., у розвитку концепції поділу та збалансування влади спеціально впроваджує у державний механізм одночасно два органи, Сейм і Сенат, доручаючи їм здійснення законодавчої влади [10, s. 47].

Оскільки принцип двопалатності польського парламенту виражає основні конституційні цінності, впливає на політичний устрій,

то він визнається доктриною та судовою практикою основоположною засадою Конституції, яка характеризується найбільшим ступенем загальності та значущості. З неї випливає ряд інших конституційних норм, які дозволяють точніше визначити спосіб функціонування та здійснення влади в державі. З неї випливає також загальна конституційна характеристика інституту парламенту. Це надає Сейму і Сенату статусу найвищих державних органів – палат політичного представництва, які безпосередньо представляють суверенну польську націю.

Як констатував Конституційний Трибунал, «принципово важливим є сам факт того, що повноваження та сам характер Сенату безпосередньо впливають із принципу представництва, а опосередковано – із суверенітету нації. ... Діяльність кожної палати є проявом функціонування парламенту, оскільки кожна з них має повну легітимність для представлення всієї нації в будь-якій публічній справі»³.

Положення Конституції, що наділяють законодавчою функцією Сейм та Сенат, повністю підтверджуються та розвиваються наступними конституційними положеннями, що стосуються механізмів створення, загального характеру, внутрішньої організації, правил функціонування (наприклад, через принцип відкритості засідань палат), статусу депутатів та сенаторів (імунітет) тощо [11, s. 142].

З огляду на те, що на підставі ст. 10 Конституції за обома зазначеними органами законодавчої влади визнано однакову позицію у державному механізмі, без зазначення жодних відмінностей між ними, існує певне наукове бачення щодо закріплення у приписах Конституції Республіки Польща 1997 р. презумпції рівності палат як юридичного наслідку прийняття двопалатної структури парламенту.

Припущення про «системну еквівалентність палат» також підтверджувалося зазначеним вище рішенням Конституційного Трибуналу від 12 січня 2005 р. Тому із засади двопалатності парламенту можна вивести інтерпретаційну норму про те, що за наявності сумнівів стосовно сфери компетенції Сейму або Сенату слід виходити із припущення про рівні права обох палат, «що вдало відображає бажання законодавця, щоб закони приймалися двопалатним парламентом» [12, s. 253].

Це стосується не лише індивідуальних повноважень другої палати у сфері законодавчої влади, а й повноважень Сенату в цілому, а отже, будь-якої функції, яку він виконує. Отож за

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Dz.U.* Nr 78. Poz. 483. Ze zm.

² Wyrok TK z 21 lutego 2001 r. (sygn. akt P 12/00). *OTK ZU*. 2001. Nr 3. Poz. 47.

³ Wyrok TK z 12 stycznia 2005 r. (sygn. akt K 24/04). *OTK ZU*. 2005. Nr 1A. Poz. 3.

відсутності положення, яке б обмежувало будь-яку компетенцію Сенату, доходимо висновку, що його повноваження рівнозначні повноваженням Сейму. Обидві палати в принципі мають однакові можливості для дій, також відсутня можливість «розбити» припис однієї з палат іншою. В той же час на рівні міжпарламентських відносин завданням другої палати є обмеження повноважень більш «сильної» першої палати. Проте це не стосується зовнішніх відносин, а отже, і зв'язків між законодавчими органами та іншими органами влади. Підтвердженням функціонування цієї концепції на практиці є постійне прагнення Сенату до розширення сфери своєї діяльності, навіть за умови відсутності відповідного конституційного унормування для цього. Слід зазначити, що багато з цих зобов'язань відображені у Регламенті Сенату¹ та Законі «Про виконання мандату посла (депутата Сейму) і сенатора»².

Хоча обидві палати парламенту представляють волю польського народу, аналіз їх конкретних повноважень доводить, що «Конституція 1997 р. передбачає саме асиметричну двопалатну модель». Бо якщо «Сенат дійсно є складовим елементом законодавчої влади, то (...) сфера його діяльності та компетенція не ідентичні сфері діяльності та компетенції Сейму»³. Тобто в цьому випадку не можна говорити про «нижню» та «верхню» палати, а лише про те, що палати наділені певним діапазоном спільних і власних (відмінних) повноважень за явно вираженої домінуючої політичної позиції Сейму, хоча, як зазначає С. Сорока, «досить спірним є питання рівня цієї домінації» [13].

Зауважимо, що закріплення певних преференцій за Сеймом уже було характерною рисою польського парламенту в період Другої Польської Республіки, а також після 1989 р., коли було прийнято рішення замінити однопалатний парламент двопалатним. Уже в 1993 р. Конституційний Трибунал говорив про фактичну «нерівність Сейму й Сенату під час перебігу законодавчого процесу та особливо, вирішальну роль Сейму»⁴. Такий стан речей залишався характерною ознакою польського бікаме-

ралізму аж до 2010 р., тобто до часу набрання чинності Лісабонським договором⁵ та прийняття коопераційного закону від 8 листопада 2010 р.⁶

Подібну думку підтримує в роботах зазначеного періоду й П. Сарнецький, зазначаючи, що віднесення до окремих повноважень Сенату, зокрема, вкрай скромної компетенції у сфері законотворення та практичне позбавлення його контрольних повноважень доводить, що обидві ці палати (Сейм та Сенат) є функціонально нерівними [14, s. 228]. Більше того, як зазначає Є. Шиманек, поряд із обмеженням законодавчої влади також звужуються інші, неюридичні, функції та повноваження другої палати [15, s. 298].

У результаті вступу Республіки Польща до Європейського Союзу відбулися значні перетворення в рамках визначення концепцій, завдань і повноважень польського парламенту. Це явище відобразило зміни у системі здійснення державної влади в Республіці Польща, що, у свою чергу, стало наслідком передачі частини компетенції від національних органів на рівень Європейського Союзу.

У результаті цього процесу відбулися функціональні зміни в компетенції Сейму та Сенату. Вони охопили майже всі повноваження національного парламенту, включаючи перш за все законодавчі та контрольні функції, сприяли появі елементів «європейської» функції парламенту і трансформували вже існуючі зобов'язання палат.

Нова, динамічніша роль національних парламентів у процесі європейської інтеграції також визначається положеннями ст. 12 Договору про Європейський Союз, у двох протоколах до Лісабонського договору – Протоколі про роль національних парламентів у Європейському Союзі (Протокол № 1) та Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності (Протокол № 2)⁷.

⁵ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. *Dz.U.* 2009. Nr 203. Poz. 1569.

⁶ Ustawa z dnia 8 października 2010 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej. *Dz.U.* 2010. Nr 213. Poz. 1395.

⁷ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 01.12.2018).

¹ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 listopada 1990 r. – Regulamin Senatu. *M. P.* 2010. Nr 39. Poz. 542 ; Nr 57. Poz. 771. Z późn. zm.

² Ustawa z dnia 9 maja 1996 r. „O wykonywaniu mandatu posła i senatora”. *Dz.U.* 1996. Nr 73. Poz. 350. Z późn. zm.

³ Wyrok TK z 23 lutego 1999 r. (sygn. akt K 25/98). *OTK ZU.* 2002. Nr 4. Poz. 43. S. 138.

⁴ Wyrok TK z 23 listopada 1993 r. (sygn. akt K 5/93). *OTK.* 1993. Cz. II. Poz. 39.

Зауважимо, що Лісабонський договір особливо увагу приділяє участі національних парламентів у демократичному розвитку всього Європейського Союзу та зміцненню демократичної легітимності його органів. Як зазначає Е. Горневич, національні парламенти отримують безпосередньо від органів ЄС проекти законодавчих актів, забезпечуючи таким чином дотримання принципу субсидіарності, участь у механізмах оцінки реалізації політики ЄС у сфері свободи, безпеки та правосуддя, а також участь у політичному контролі Європолу та оцінці діяльності Євроюсту [16].

Національні парламенти держав-членів ЄС також отримали можливість впливати на швидкість і діапазон процесів інтеграції, оскільки вони були залучені до передбачених Договором процедур ревізії первинного права ЄС та процедури приєднання, а також сприяти розвитку багаторівневої міжпарламентської співпраці, у тому числі й співпраці з Європейським Парламентом [17, s. 162].

Разом із тим ключову роль у сфері включення польського парламенту у «постлісабонські устроєві реалії» відіграли Закон від 8 жовтня 2010 р. «Про співробітництво Ради Міністрів з Сеймом та Сенатом у питаннях, пов'язаних із членством Республіки Польща в Європейському Союзі» (так званий Закон про кооперацію, чи коопераційний закон) та новели до регламентів обох палат, пов'язані з рецепцією лісабонських рішень [18, с. 232]. Запроваджена коопераційним законом модель співпраці парламенту і Ради Міністрів у європейських справах деталізувала правила впливу законодавчих органів на польську політику з питань ЄС.

Процедуру імплементації права ЄС до національної правової системи Республіки Польща важко розглядати як прояв реалізації класичної законодавчої функції польського парламенту, оскільки у випадку транспозиції норми законодавства ЄС національний парламент пов'язаний змістом запроваджуваної норми і не може самостійно приймати рішення щодо засадничих матеріальних чи процедурних питань цього правового врегулювання. Тобто він тільки опосередковує волю законодавця ЄС у процесі запровадження європейських стандартів у польську правову систему.

Однак слід зазначити, що Закон про кооперацію посилив чинний порядок співпраці між парламентом і Радою Міністрів у сфері створення польського законодавства, що застосовує право Європейського Союзу. Рада Міністрів була зобов'язана подавати Сеймові і Сенату, не рідше ніж один раз на півроку, ін-

формацію про законодавчу роботу, пов'язану з виконанням актів права ЄС, термін для транспозиції яких закінчився або закінчиться протягом трьох місяців від дати подання інформації, тому парламент здійснює своєрідний контроль за своєчасним виконанням права ЄС.

У світлі поданого процедури запровадження права ЄС не слід розглядати з точки зору суто законотворчих повноважень парламенту, а лише як специфічне зобов'язання парламенту Республіки Польща створювати закони, що не суперечать праву ЄС, та обов'язок запровадження стандартів ЄС до національної системи права. Таке зобов'язання було додатково забезпечено у праві ЄС компенсаційною відповідальністю держави-члена у випадку відсутності або неправильної транспозиції права Європейського Союзу в національне законодавство [19, s. 347].

Феномен «європеїзації» традиційних функцій польського парламенту залишив свій відбиток насамперед у сфері контрольних повноважень над Радою Міністрів у сфері реалізації європейської політики. У світлі положень чинного коопераційного закону необхідно ствердити, що процес «європеїзації» традиційних функцій органів законодавчої влади у процедурі сприйняття права Європейського Союзу здійснюється в основному через їх інформаційно-методичну діяльність.

У науковій літературі справедливо підкреслюється, що створення в парламенті ефективних механізмів збору та обробки інформації, пов'язаної із членством Польщі в Європейському Союзі, є тим фактором, що дійсно вказує на «європейську» роль парламенту, а також обумовлює інші його форми співпраці з урядом у справах, пов'язаних із членством у Європейському Союзі [20, s. 526], тим самим вирішуючи питання можливості впливу національного парламенту на зміст актів права ЄС.

Із метою надання парламенту максимально можливого впливу на процеси прийняття рішень коопераційний закон наклав на Раду Міністрів зобов'язання представляти на пленумі Сейму і Сенату не рідше одного разу на півроку достовірну інформацію про поточну діяльність, що проводиться на форумі Європейського Союзу. Тематика надаваної інформації охоплює не тільки всі основні проблеми, з якими зараз стикається Союз, але й більш важливі заходи та ініціативи, які здійснюються союзними органами [21, s. 13].

Закон також зобов'язав уряд надавати інформацію про поточні питання, пов'язані з членством Республіки Польща в ЄС, на кожне прохання Сейму та Сенату або уповноваженого

органу на підставі регламенту Сейму або Сенату. Таким чином, з положень Закону випливає, що Рада Міністрів не може відмовитися від надання такої інформації.

У свою чергу, в рамках реалізації конкретних зобов'язань щодо надання інформації Рада Міністрів була зобов'язана негайно подавати обом палатам польського парламенту проекти актів ЄС, прийнятих відповідно до ст. 352 п. 1 Договору про функціонування Європейського Союзу (ч. 2 ст. 7 Закону), і проекти так званих «незаконодавчих» актів (ч. 1 ст. 8 Закону). Коопераційний закон установлює зобов'язання Ради Міністрів надавати парламенту в передбачені Законом терміни (ч. 1 і 2 ст. 7 і ч. 2 ст. 8 Закону) проекти законодавчих бачень (позиції) Республіки Польща на згадані проекти актів ЄС разом із обґрунтуванням, що включає оцінку очікуваних юридичних наслідків імплементації акта ЄС до польської правової системи та соціальні, економічні та фінансові наслідки для Республіки Польща проектів законодавчих бачень РП.

Крім того, проект позиції уряду повинен містити інформацію про вид нормотворчої процедури щодо акта, який буде прийнято, режим голосування в Раді, а також інформацію про його відповідність принципу субсидіарності (ч. 3 ст. 7 Закону). Обґрунтування проекту позиції Республіки Польща повинно представляти парламентові наслідки прийняття акта ЄС польською правовою системою та соціально-економічною системою, а додана до проекту оцінка на предмет його відповідності принципу субсидіарності виконує роль допоміжного матеріалу для перевірки відповідності проекту акта ЄС принципу субсидіарності. У свою чергу, гарантії участі польського Сейму та Сенату в процесі моніторингу перебігу правотворчих процедур ЄС повинно забезпечити закріплення обов'язку Ради Міністрів щодо передачі інформації про перебіг процедур прийняття актів права Європейського Союзу та позицій, що їх займає Республіка Польща під час цих процедур (ст. 10 Закону). У рамках консультаційних процедур Рада Міністрів надає також інформацію про позицію, яку вона збирається займати під час розгляду проекту в Раді ЄС, разом із обґрунтуванням позиції Республіки Польща, а також оцінкою правових наслідків імплементації зазначеного акта права до національної правової системи та соціальні, економічні та фінансові наслідки його впровадження для Республіки Польща (ч. 1 і 2 ст. 11 Закону).

Чинний коопераційний закон, розширюючи предметну сферу інформаційної проце-

дури, також зобов'язав Раду Міністрів надати парламенту письмову інформацію про позицію, яку Рада Міністрів має намір зайняти під час розгляду проекту в Раді ЄС (ч. 1 ст. 12 Закону) або Європейській Раді (ч. 2 ст. 12 Закону), з обґрунтуванням. Рада Міністрів також негайно надсилає обом палатам польського парламенту документи ЄС, які потребують консультацій з державами-членами, та їх оцінки, сформульовані відповідними установами або органами ЄС, за винятком документів, поданих до Сейму та Сенату безпосередньо Європейським Парламентом, Радою та Європейською Комісією (ч. 4 ст. 4 Закону). Вона також надає плани роботи Ради та оцінки річних законодавчих планів Європейської Комісії, підготовлені Європейським Парламентом та Радою ЄС (ст. 5).

Слід зауважити також, що у період з 1 листопада 2014 р. до 31 березня 2017 р. Рада Міністрів також була зобов'язана подавати Сейму і Сенату на розгляд інформацію про позиції інших держав-членів ЄС, зайняті в порядку, передбаченому ст. 6 коопераційного закону. Ця вимога стосувалася подання позиції іншої держави-члена, зайнятої відповідно до ч. 2 ст. 3 Протоколу (№ 36) про перехідні положення¹. Це зобов'язання також застосовуватиметься до позицій інших держав-членів, які вимагають подання до Європейської Ради: проекту законодавчого акта, прийнятого в галузі соціального забезпечення, щодо заходів, необхідних для створення вільного руху працівників (п. 1 ч. 2 ст. 48 ДФЄС), проекту директиви, що встановлює мінімальні норми в обсязі, необхідному для сприяння взаємному визнанню судових вироків та судових рішень, а також поліцейської та судової співпраці у кримінальних справах з транскордонним виміром (ч. 1 ст. 82 ДФЄС), проекту директиви, що встановлює мінімальні стандарти щодо визначення злочинів і санкцій особливо у сфері серйозних злочинів із транскордонним виміром, і проекту директиви, що встановлює мінімальні стандарти для визначення кримінальних злочинів і санкцій у певній сфері (п. 1 ч. 3 ст. 83 ДФЄС).

Висновки

Дослідження польського досвіду функціонування бікамералізму в сучасних умовах державотворення обґрунтовує перспективу трансформації функцій національного парламенту

¹ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу.

України як держави, що закріпила прагнення результативність двопалатного парламенту, європейської інтеграції, та вказує на загальну зокрема в умовах унітарної держави.

Список бібліографічних посилань

1. Сорока С. В. Сенат у системі органів державної влади Республіки Польща в 1989–2009 роках. *Наукові праці. Серія: Державне управління*. 2015. Т. 263, вип. 252. С. 130–136.
2. Гробова В. П. Бікамералізм: досвід Республіки Польща. *Форум права*. 2010. № 2. С. 105–110. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_2_20.pdf (дата звернення: 09.12.2018).
3. Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща. *Політичний менеджмент*. 2008. № 6 (33). С. 79–89.
4. Нечипоренко Ю. Політичне структурування парламенту Республіки Польща під впливом виборчої системи. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 354–355.
5. Попович Т. П. Зміна змісту організації державної влади в Польській Республіці (кінець 1980-х – 1990-ті роки). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35 (2.1). С. 59–63.
6. Sarnecki P. Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. 490 s.
7. Dobrowolski M. Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2005. 304 s.
8. Kierunki zmian pozycji ustrojowej i funkcji Senatu RP / red. nauk. A. Bisztyga, P. Zientarski ; Senat Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa : Kanc. Senatu, 2014. 272 s.
9. Skrzydło W. Polskie prawo konstytucyjne. Wyd. 6. Lublin : Verba, 2010. 467 s.
10. Dobrowolski M. Dwuizbowość parlamentu jako zasada Konstytucji RP. *Państwo i Prawo*. 2000. Nr 4. S. 47–53.
11. Sarnecki P. Problem dwuizbowości parlamentu // *Zagadnienia prawa parlamentarnego : materiały z XLVII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego / M. Granat (red.)*. Serock 1–3 czerwca 2006 r. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2007. S. 142–143.
12. Dobrowolski M. Zasada dwuizbowości parlamentu w polskim prawie konstytucyjnym. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2005. 304 s.
13. Сорока С. Механізми взаємодії Сенату Республіки Польща з Сеймом у процесі реалізації законодавчої функції. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Дніпро, 2010. Вип. 3 (6). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnicтво/2010/2010_03\(6\)/10ssvzrf.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnicтво/2010/2010_03(6)/10ssvzrf.pdf) (дата звернення: 09.12.2018).
14. Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej / pod red. P. Sarneckiego. Wyd. 8, rozsz. i zaktualizowane. Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2011. XXIV, 464 s.
15. Szymanek J. Pozalegislacyjne funkcje i kompetencje drugich izb parlamentarnych // *Zagadnienia prawa parlamentarnego / M. Granat (red.)*. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2007. S. 297–317.
16. Górniewicz E. Wzmocnienie roli parlamentów narodowych w konstrukcji europejskiej. *Biuro analiz*. 2009. Nr 23. S. 1–2.
17. Popławska E. Rola parlamentów narodowych w świetle traktatu z Lizbony. *Przegląd Sejmowy*. 2010. Nr 5 (100). S. 157–174.
18. Lis-Staranowicz D. Komisja śledcza i Komisja ds. Unii Europejskiej w systemie organów Sejmu // *Zagadnienia prawa parlamentarnego / M. Granat (red.)*. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2007. S. 231–253.
19. Szymanek J. «Funkcja europejska» Sejmu i Senatu jako ustrojowy efekt członkostwa w Unii Europejskiej // *Polska w Unii Europejskiej / red. M. Kruk, J. Wawrzyniak*. Krakow : Kantor Wydawniczy Zakamycze ; Grupa Wolters Kluwer, 2005. S. 347–364.
20. Marszałek-Kawa J. Pozycja ustrojowa i funkcje Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej po akcesji do Unii Europejskiej. Warszawa : ELIPSA, 2012. 713 s.
21. Sarnecki P. Współpraca Rady Ministrów z Sejmem i Senatem przy wykonywaniu przez Polskę praw członkowskich w UE. *Przegląd Sejmowy*. 2004. Nr 5 (64). S. 13–15.

Надійшла до редколегії 11.12.2018

МАРЧУК Н. И. ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ ВЛАСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ ПОЛЬША

Рассмотрена проблематика исследования конституционно-правовых аспектов функционирования двухпалатного парламента в Республике Польша. Установлено, что польская конституционная доктрина предусматривает асимметричную двухпалатную модель парламента с сохранением системной эквивалентности палат. Исследованы особенности правового статуса Сейма и Сената как палат политического представительства суверенной польской нации. Выявлены особенности функционального разграничения полномочий Сейма и Сената в свете национального и европейского законодательства.

Ключевые слова: парламент, бикамерализм, законодательная власть, законотворческая деятельность, регламент, представительская функция.

MARCHUK M. I. LEGISLATIVE POWER IN THE REPUBLIC OF POLAND

The article is focused on the problems of studying the constitutional and legal aspects of the functioning of the bicameral parliament in the Republic of Poland. The research is carried out with the aim of studying and scientific understanding of the practical implementation of certain aspects of bicameralism in Ukraine.

The peculiarities of the legal status of the Sejm and the Senate as the chambers of political representation of the sovereign Polish nation have been analyzed. It has been emphasized that certain competencies of legislative power in the Polish power system are intended to compensate for the strong positions of the executive branch, due to the assignment of the President of the Republic of Poland to it. It has been noted that in the period after the restoration of the bicameral structure of the Polish Parliament in 1989, until 2010, the Sejm held the dominant position. It has been established that at the present stage of development, the Polish constitutional doctrine foresees an asymmetric bicameral parliament model with the preservation of the system's equivalence of chambers.

It has been noted that the result of the accession of the Republic of Poland to the European Union, the Sejm and the Senate had functional changes that covered almost all the powers of the national parliament, including, first of all, legislative and control functions, led to the appearance of elements of the "European" function of the parliament and transformed already existing commitment of both chambers.

The peculiarities of the influence of the EU legal acts on the processes of national legislation in Poland have been revealed. The directions of transformation of the normative and controlling function of the Sejm and the Senate have been determined. The principles of functional separation of powers of the Sejm and the Senate in the light of the national and European legislation have been established. It has been concluded that during the process of implementation of acts of the European law in the national legal system of the Republic of Poland, the chambers of the parliament managed to expand their powers at the expense of the so-called "European competence of the Polish parliament".

Keywords: parliament, bicameralism, legislative power, law-making activity, regulation, representative function.

ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ СЛИНЬКО,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0001-7960-615X>,
e-mail: dimasdv1974@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ УСТАНОВЧОГО ПРОЦЕСУ В ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Досліджено установчий процес як різновид юридичного процесу. До його особливостей у діяльності МВС України віднесено те, що він є результатом правового регулювання; не пов'язаний із наявністю спору про право; складається з певної послідовності проваджень (щодо органів і підрозділів – створення, реорганізація та ліквідація; щодо посадових осіб – призначення й усунення з посади); спрямований на формування, розвиток і вдосконалення інституційної та кадрової основи МВС; виступає як особливий нормативний порядок здійснення управлінської діяльності щодо реалізації відповідних правових норм; забезпечує ефективне функціонування механізму державного управління у відповідній сфері.

Ключові слова: юридичний процес, установчий процес, процесуальне право, процесуально-правові норми, правовий режим, процесуальна форма, юридична діяльність, установча діяльність, Міністерство внутрішніх справ.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Практичні питання, що постали перед законодавцем і перед усім українським суспільством у зв'язку з розбудовою в Україні правової держави та громадянського суспільства, вимагають усунення такої теоретичної прогалини, як недостатня дослідженість процесуального права. Зазначене не дозволяє вповноваженим суб'єктам належним чином вирішити проблему процесуально-процедурного правового регулювання, вдосконалити законодавство про юрисдикційні й інші правозастосовні органи, ввести в правові й законні рамки відносини між владою та керованими суб'єктами і т. ін. Теорія юридичного процесу, яка є однією зі складових загальної теорії права в частині теоретичного осмислення процесуальних аспектів права й повинна сприяти розвитку відповідних напрямків галузевих правових наук, отримує новий розвиток у правничій літературі [1, с. 18].

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі проблематика установчого юридичного процесу посіла значне місце. Зокрема, теоретико-правові засади юридичного процесу розроблялися у працях В. М. Баландіна, В. М. Горшеньова, О. Г. Лук'янової, П. О. Недбайла, С. М. Олейнікова, А. О. Павлушиної, О. В. Петришина, І. М. Погрібного та ін.

Водночас законодавство не робить чіткого розмежування між матеріальними та процесуальними проявами, що більшість як законодавчих, так і інших нормативно-правових актів створено без такого розмежування. Свого часу відзначалося: «Те, що в одному законодавчому акті часто об'єднуються і матеріальні, і процесуальні норми, пояснюється двома причинами: або тим, що законодавець керувався інтересами зручності користування такими нормативними актами, або тим, що ще не знайдено більш зручні форми об'єктивації процесуальних норм» [2, с. 40]. Така ситуація, можливо, пов'язується ще й із рівнем, ступенем розвитку законодавства, що регулює ті чи інші питання. Від цих факторів залежать його спеціалізація, необхідність і можливість ухвалення окремого (кодифікованого чи некодифікованого) нормативного акта.

Мета і завдання дослідження

Автор поставив собі за мету подальшу теоретичну розробку сутності установчого процесу як різновиду юридичного процесу. Ця мета конкретизується у таких завданнях: розглянути особливості прояву установчого процесу в діяльності Міністерства внутрішніх справ України, розкрити їх зміст, визначити дефініцію установчого юридичного процесу в діяльності Міністерства внутрішніх справ,

указати підстави та юридичні наслідки виникнення цього виду юридичного процесу в діяльності МВС.

Наукова новизна дослідження

Уперше надано комплексну теоретико-правову характеристику установчого процесу в діяльності Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, дістали подальшого розвитку наукові погляди на установчий процес у діяльності МВС. Так, він є результатом правового регулювання, складається з певної послідовності проваджень, але не пов'язується з наявністю спору про право. Крім того, установчий процес у діяльності МВС України спрямовано на формування, розвиток і вдосконалення інституційної та кадрової основи МВС, він виступає особливим нормативним порядком здійснення владної управлінської діяльності щодо реалізації відповідних правових норм. Його завданням є забезпечення ефективного функціонування механізму державного управління у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу

Оскільки установчий процес за змістом і результатами є юридичною діяльністю, він є неможливим без усебічного спеціального правового регулювання з урахуванням усіх можливих деталей. Це регулювання, як правило, досягається за допомогою процесуальних норм, що закріплюють процесуальні форми, необхідні для існування матеріального права, і створюють у своїй сукупності сферу процесуального права [3, с. 315]. Особливості процесуального права визначаються насамперед потребами технології й організації процесу реалізації норм матеріального права. Особливим є також предмет процесуального права, який включає в себе суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації норм різних галузей права [4, с. 334–335]. Головна особливість процесуально-правових норм полягає в їх соціальній орієнтованості, обумовленій необхідністю здійснення юридичної діяльності, тоді як матеріальні норми є об'єктивними. Процесуально-правові норми, що регламентують установчий процес, покликані визначити його порядок щодо формування, реорганізації та ліквідації органів, установ і посад. При цьому, як правило, одночасно встановлюються процесуальні правила формування органів та їх компетенція, яка вже належить до матеріальних правових положень.

Установчий юридичний процес у діяльності Міністерства внутрішніх справ України має певні особливості. До них, на нашу думку, слід віднести такі.

Єдність дій із реалізації змісту й форми повноважень зі створення органів і підрозділів та встановлення відповідних посад. Установча діяльність є неможливою за відсутності відповідних повноважень і не може здійснюватись суб'єктами довільно, у неконтрольованому порядку. Є очевидною необхідність закріплення належних повноважень у нормативно-правовій чи індивідуально-правовій формі. Реалізація повноважень, закріплених нормами права, здійснюється у формі застосування. Юридичний зміст цієї форми реалізації права, як і в установчій діяльності, відображається у повноваженнях, які виступають певними регулятивними видом і мірою можливої чи належної поведінки його носія, свого роду «правово-обов'язку» [5, с. 98; 6, с. 299]. Отже, управлінська природа установчого процесу в діяльності органів МВС передбачає нерозривний зв'язок організаційних відносин і відносин, які підлягають організації. Організаційні відносини відображають процесуальний характер правозастосування, мають, як правило, допоміжний характер і спрямовуються на обслуговування належного процесу реалізації матеріального права. Відповідно, відносини, що підлягають організації, формуються під впливом організаційних і виступають об'єктом процесуального регулювання. Таким чином, установчий процес у діяльності МВС є органічно взаємопов'язаним комплексом управлінських відносин, які мають як процесуальний, так і матеріальний характер.

Процесуально-правові норми, що регламентують установчий процес у МВС, спрямовано на встановлення порядку формування, реорганізації та ліквідації органів, підрозділів і посад. Як правило, при цьому одночасно встановлюються процесуальні правила формування органів і підрозділів та визначається їх компетенція, яка належить уже до матеріальних положень. Так, Інструкція про порядок проведення атестування поліцейських, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2015 № 1465, у розділі II закріплює процесуальні положення щодо порядку формування атестаційних комісій, а в розділі III – повноваження голови, секретаря та членів атестаційної комісії¹.

Л. Н. Гініятуліна зазначає, що поєднання або фрагментарне включення процесуальних норм у сферу матеріального права досить органічно вписується в структуру системи права, не порушує її внутрішню єдність і лише

¹ Редакція від 18.12.2015.

підкреслює діалектичні зв'язки самої системи [7, с. 54–56].

Таким чином, в установчому процесі знаходиться відображення діалектика матеріальної та правової діяльності Міністерства внутрішніх справ. Ураховуючи загальну мету, характер дій, які виконуються, та специфіку суб'єктів цього виду процесу, слід відзначити, що управлінський характер діяльності дозволяє розмежувати форму і зміст досить умовно.

Установчий юридичний процес зумовлюється необхідністю забезпечення здійснення правового регулювання суспільних відносин. На думку автора, слід погодитися з Г. М. Бистрик, яка пропонує розглядати установчу діяльність держави через систему безпосередньо реалізованих дій [8, с. 27]. Так, установча діяльність Міністерства внутрішніх справ у такому разі передбачатиме: 1) створення чи припинення діяльності відповідних органів і підрозділів; 2) призначення та звільнення посадових осіб у відповідності до чинного законодавства; 3) забезпечення проведення процесів, які виражають сутність цієї держави (наприклад, забезпечення особовим складом Національної поліції умов перебігу всього виборчого процесу відповідно до законодавства України) [9, с. 286].

Установлення принципів і цінностей державної влади та цілей її функціонування здійснюється у вигляді закріплення суверенної волі народу, що відбувається в Конституції як Основному законі держави. Інакше кажучи, відбувається первинне встановлення інституціональних та організаційних складових державної влади, а потім державою в особі державних органів, зокрема Міністерством внутрішніх справ, здійснюється повсякденна установча діяльність. Таким чином, держава, діючи на основі Конституції та законів України, має можливість через установчу діяльність реалізовувати цілу низку важливих, суспільно значущих завдань і здійснювати правове регулювання суспільних відносин взагалі.

Ураховуючи викладене вище, маємо підстави відзначити значущість установчого процесу в діяльності МВС для здійснення правового регулювання суспільних відносин на загальнодержавному рівні. Завдяки цьому різновиду установчого процесу держава через діяльність Міністерства внутрішніх справ отримує можливість відтворення фундаментальних ознак та інститутів, що відображають її сутність, оскільки забезпечується належне, ефективне функціонування системи державного управління. Це відбувається внаслідок постійної взаємодії органів і підрозділів МВС

і громадянського суспільства, що гарантує здійснення важливих для держави процесів та процедур і виступає одним із засобів існування й розвитку держави.

Наявність специфічної мети. Це обумовлюється тим, що правове регулювання установчої діяльності повинно гарантувати формування й розвиток органів та підрозділів Міністерства внутрішніх справ, які реалізують регулятивну й охоронну функції права. Отже, під час установчого процесу відбувається розвиток відповідних органів і підрозділів, здійснюється їх кадрове забезпечення, оскільки саме під час нього проводяться реформування, реорганізація, призначення на посади та звільнення з них. Це знаходить своє відображення, наприклад, у виданні нормативно-правових актів, пов'язаних із призначенням або звільненням із займаних посад, або в присвоєнні спеціальних звань поліцейським. Крім того, установча діяльність у цьому напрямку сприяє також функціонуванню системи «стримувань і противаг», яка забезпечує реалізацію конституційного принципу поділу влади в державі. Адже встановлення суворого порядку формування органів і підрозділів, призначення на посаду й визначення повноважень, якими наділяються відповідні суб'єкти, дозволяють чинити правомірний вплив на них. Так, наприклад, згідно пункт 1 ст. 51 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає, що для забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посаді, визначення перспективи службового використання в органах поліції утворюються постійні поліцейські комісії¹.

Таким чином, метою установчого процесу в діяльності МВС виступають формування, розвиток і вдосконалення відповідних органів та підрозділів і призначення посадових осіб, а також здійснення управління ними.

Установчий процес здійснюється у відповідному режимі. Оскільки юридична атмосфера формування органів держави, посадових осіб і суб'єктів права має різний характер і проявляється за різних умов, установчий процес розглядається також у плані процесуального режиму.

Звертаючи увагу на соціальний аспект правового режиму різних суспільних відносин, О. В. Сурілов розглядає його як юридичну

¹ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

опосередкованість певних відносин, які мають формально-логічну визначеність і характеризуються системністю та відносною стабільністю [10, с. 207].

У свою чергу, Е. Ф. Шамсумова, досліджуючи зазначену проблему, вважає, що правовий режим являє собою особливий порядок законодавчого врегулювання діяльності суб'єктів права у різноманітних сферах суспільних відносин або на певних об'єктах [11, с. 71–72]. Наразі у вітчизняній юриспруденції під правовим режимом розуміється особливий закріплений нормами права соціальний порядок, який визначається співвідношенням правових засобів, що його забезпечують [12, с. 357–358].

На думку А. С. Спаського, правовий режим повинен відображати специфіку (атмосферу) правового впливу, в якій існують елементи правової системи, бути правовою формою їх функціонування [13, с. 30].

В. М. Горшенев пропонує виокремити такі види установчих режимів: публічний режим – вибори всіх представницьких органів держави; режим призначення та виборів виконавчо-розпорядчих органів; режим призначення посадових осіб; режим порядку утворення юридичних осіб (розпорядчий, дозвільний та явочно-нормативний) [14, с. 67].

У загальнотеоретичному аспекті режим установчого процесу в діяльності МВС можна уявити в такому варіанті, який насамперед виокремлює специфіку формування відповідних органів і підрозділів держави чи призначення посадових осіб залежно від їх субординаційного положення в структурі самого міністерства зокрема та механізму держави взагалі [9, с. 288].

Установчий процес має неюрисдикційний характер. Щодо юридичного процесу в правничій літературі сформувалася думка про його зв'язок із застосуванням охоронних правових норм, інакше кажучи, з охоронною функцією права, та про втілення в конкретних видах судочинства й іншій публічно-правовій діяльності, пов'язаній з вирішенням будь-якого правового спору [15–17]. Ураховуючи прояви установчого процесу в діяльності державних органів взагалі та Міністерства внутрішніх справ зокрема, зведення юридичного процесу виключно до юрисдикційної діяльності залишає поза межами процесуально-правового регулювання відображення та закріплення у праві інших форм упорядкованої юридичної діяльності, спрямованої на задоволення потреб як самого міністерства, так і всього суспільства. Так, реформування діяльності МВС України, та комплектування штатів

Національної поліції є за своєю суттю проявами установчого процесу, підставою якого виступає забезпечення ефективності діяльності, а не наявність спору про право. На нашу думку, врахування неюрисдикційних форм установчого процесу в діяльності органів МВС дозволить у повному обсязі, з позицій загальнофілософської методології дослідити співвідношення форми та змісту юридично значущої діяльності.

Наступні особливості установчого процесу в діяльності МВС також свідчать про його неюрисдикційний характер.

Цей процес спрямовано на здійснення безпосереднього управління підпорядкованими органами та підрозділами. МВС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, які забезпечують охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, надають поліцейські послуги, захищають державний кордон, здійснюють цивільний захист, захист населення й територій від надзвичайних ситуацій, рятувальну справу, регулюють справи міграції тощо. Саме за допомогою установчого процесу в діяльності МВС України забезпечуються: 1) єдність, узгодженість дій, взаємний зв'язок органів, діяльність яких координується МВС України; 2) розвиток, зміна, реорганізація та вдосконалення діяльності цих органів.

Особливе значення це має на сучасному етапі в умовах реформування системи МВС України й перерозподілу управлінських повноважень між центральними та територіальними органами. Однією з властивостей установчого процесу в діяльності МВС України є підпорядкованість елементів керування. Це знаходить відображення у відносинах субординації, оскільки призначенням управлінських рішень, як і всього установчого процесу, є забезпечення чіткого та своєчасного виконання завдань і розпоряджень керівника.

Крім того, визначені компетенція, завдання й функції МВС України, взаємовідносини між окремими службами, органами та підрозділами надають системі МВС від низового підрозділу до центрального апарату «необхідної цілісності, чіткого підпорядкування, самостійності окремих елементів, що дає можливість ефективно діяти на основі єдиних правових норм» [18, с. 109].

У свою чергу, система центральних органів виконавчої влади, діяльність яких координується МВС України, входить до системи органів державного управління. Їх компетенція визначається законами України й характеризується сукупністю покладених на них завдань і функцій управління, а також конкретними

повноваженнями того чи іншого органу. Таким чином, система цих органів функціонує одночасно і як суб'єкт управління, і як об'єкт управління.

Наразі всі центральні органи виконавчої влади, діяльність яких координується МВС України, як елементи системи управління одночасно виступають у ролі керівних і керованих. Між ними існують постійні прямі й зворотні зв'язки. Зв'язки зверху вниз, тобто прямі зв'язки, виходять від суб'єкта управління у формі актів управління. Зв'язки знизу вгору, тобто зворотні зв'язки, здійснюються у вигляді відповідної інформації від об'єкта управління про виконання управлінських рішень.

Установчий процес забезпечує ефективне функціонування механізму державного управління. У діяльності такого важливого органу держави, як Міністерство внутрішніх справ, цей процес спрямовано на забезпечення належного функціонування механізму державного управління, одним із завдань якого є швидке та своєчасне реагування на потреби суспільства, вирішення різноманітних проблем в економічній, політичній і соціальній сферах. Тобто установчий процес в діяльності МВС виступає одним із засобів реагування держави на зміну й розвиток суспільних відносин, їх трансформацію, а його основним стимулом і спонукальним мотивом є суспільство [19, с. 18]. Використовуючи передбачені законом механізми й інститути, суспільство впливає на державу та систему суспільного управління і в результаті цього отримує відповідну реакцію. Реакція відображається у формуванні нових інституціональних утворень, які змінюють чи вдосконалюють існуючу систему державного управління шляхом: 1) створення нових ланок – органів і підрозділів у системі державного управління; 2) ліквідації чи розформування неефективних або зайвих органів управління. Наприклад, реформування системи МВС – ліквідація міліції та створення підрозділів Національної поліції.

Складність і різнобічність управління, здійснюваного під час установчого процесу, його цілей і завдань, а також видів діяльності МВС України зумовлює необхідність забезпечення координації зусиль окремих компонентів державного управління. Метою такої координації виступає погодження діяльності під час реалізації окремих завдань і загальних цілей між суб'єктами управлінської діяльності, відносно самостійними органами та організаціями, які виконують специфічні функції, але є пов'язаними між собою єдиною стратегічною метою та не підпорядкованими один одному [18, с. 111].

Слід відзначити, що у низці випадків установчий процес у діяльності МВС може реалізовуватись без наявності сформованої суспільної потреби чи суспільного інтересу, які виступають початковим стимулом, спонукальним мотивом процесу [9, с. 290]. Так, ухвалення правових актів установчого характеру може бути спричинене суто юридичними фактами, наприклад, повернення поліцейських, які відповідно до закону були відряджені (прикомандировані) до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, інших органів державної влади (закладів, установ) або органів місцевого самоврядування на час виконання відповідних повноважень на постійній основі із залишенням їх на службі в поліції¹, чи порушення посадовими особами МВС вимог, установлених щодо них законом. Зазначені підстави мають виключно процесуальний характер і реалізуються як елемент системи управління, що повинен гарантувати якість влади, періодичність її оновлення та дотримання передбачених законом вимог до посадових осіб.

Висновки

Зважаючи на вказані вище особливості та специфіку прояву, можемо запропонувати таке визначення установчого юридичного процесу в діяльності Міністерства внутрішніх справ: це складне матеріально-процесуальне утворення, що ґрунтується на взаємодії матеріальних і процесуальних правових норм і правовідносин, що їм відповідають, які: 1) є результатом правового регулювання; 2) не пов'язані з наявністю спору про право; 3) складаються у певній послідовності; 4) спрямовуються на формування, розвиток і вдосконалення відповідних органів та підрозділів, призначення посадових осіб; 5) виступають як особливий нормативний порядок здійснення владної управлінської діяльності щодо реалізації відповідних правових норм; 6) забезпечують ефективне функціонування механізму державного управління.

Підставами виникнення цього виду юридичного процесу в діяльності МВС є відповідні юридичні факти чи юридичний стан. Кінцевим юридичним наслідком у такому разі виступає поява нового або реорганізованого органу чи підрозділу, призначення посадової особи чи іншого управлінського суб'єкта. Наслідок може виражатись і в ліквідації конкретного суб'єкта права. В установчому процесі в діяльності Міністерства внутрішніх справ

¹ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII.

можна дослідити основні елементи процесуальної форми, які поєднують специфічні риси й особливості кожного різновиду юридичного процесу.

Список бібліографічних посилань

1. Слинько Д. В. Загальнотеоретична характеристика установчого процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 11, т. 1. С. 18–20.
2. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под общ. ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшенева. М. : Юрид. лит., 1976. 280 с.
3. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учеб. 7-е изд. СПб. : Питер, 2004. 512 с.
4. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2007. Т. 2: Право. 816 с.
5. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М. : Госюриздат, 1960. 512 с.
6. Фаткуллин Ф. Н., Фаткуллин Ф. Ф. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие. Казань : КЮИ МВД России, 2003. 351 с.
7. Гиниятуллина Л. Н. Характерные черты учредительного юридического процесса в представительном органе муниципального образования. *Право: теория и практика*. 2006. № 14. С. 54–56.
8. Бистрик Г. Установча діяльність у системі правових форм діяльності держави: проблеми теорії. *Юридична Україна*. 2010. № 1. С. 23–29.
9. Слинько Д. В. Юридичний процес: історія, теорія, практика : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 415 с.
10. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. Киев ; Одесса : Вища шк., 1989. 439 с.
11. Шамсумова Э. Ф. Правовые режимы (теоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2001. 213 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
13. Спаський А. Категорія «правовий режим»: підходи до інтерпретації. *Право України*. 2008. № 4. С. 27–31.
14. Теория юридического процесса / В. М. Горшенев, В. Г. Крупин, Ю. И. Мельников и др. ; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков : Вища шк., 1985. 192 с.
15. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство. *Журнал российского права*. 2000. № 9. С. 6–17.
16. Панова И. В. Административно-юрисдикционный процесс : моногр. Саратов : Светопись ; Приволж. кн. изд-во, 1998. 256 с.
17. Тихомиров Ю. А. О концепции развития административного права и процесса. *Государство и право*. 1998. № 1. С. 5–14.
18. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 185 с.
19. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків : Право, 1996. 164 с.

Надійшла до редколегії 12.12.2018

СЛИНЬКО Д. В. ОСОБЕННОСТИ УЧРЕДИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ

Рассмотрен учредительный процесс как разновидность юридического процесса. К его особенностям в деятельности МВД Украины отнесено то, что он: является результатом правового регулирования; не связан с наличием спора о праве; состоит из определённой последовательности производств (относительно органов и подразделений – создание, реорганизация и ликвидация; в отношении должностных лиц – назначение и отстранение от должности); направлен на формирование, развитие и совершенствование институциональной и кадровой основы МВД; выступает как особый нормативный порядок осуществления управленческой деятельности по реализации соответствующих правовых норм; обеспечивает эффективное функционирование механизма государственного управления в соответствующей сфере.

Ключевые слова: юридический процесс, учредительный процесс, процессуальное право, процессуально-правовые нормы, правовой режим, процессуальная форма, юридическая деятельность, учредительная деятельность, Министерство внутренних дел.

SLYNKO D. V. FEATURES OF THE CONSTITUENT PROCESS IN THE ACTIVITY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The constituent process as a kind of legal process has been researched. Its specific features in the activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine include the fact that it is the result of legal regulation, not related to the existence of a dispute about the right; consists of a certain sequence of proceedings (in regard to agencies and units – creation, reorganization and liquidation, in regard to officials – appointment and removal); aimed at the formation, development and improvement of the institutional and personnel basis of the Ministry of Internal Affairs; acts as a special regulatory procedure for carrying out management activity of the implementation of the relevant legal norms; ensures the effective functioning of the state administration mechanism in the relevant field.

On the basis of theoretical analysis of legal literature, the author has determined that the regime of the constituent process in the activity of the Ministry of Internal Affairs first in its general theoretical aspect distinguishes, first of all the specificity of the formation of the corresponding agencies and units of the state or the appointment of officials depending on their subordinate position within the structure of the Ministry, in particular, and the mechanism of the state in general. It has been argued that the purpose of the constituent process is the formation, development and improvement of the relevant agencies and units, the appointment of officials, as well as their management.

It has been determined that the reasons for the origin of this type of legal process in the activity of the Ministry of Internal Affairs are the relevant legal facts or legal status. One can study the main elements of the procedural form in the constituent process in the activities of the Ministry of Internal Affairs, which combine the specific features and characteristics of each type of legal process.

Keywords: *legal process, constituent process, procedural law, procedural and legal norms, legal regime, procedural form, legal activity, constituent activity, Ministry of Internal Affairs.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК [342.922:347.7](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.04>

ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ ВАСИЛЬЄВ,

кандидат юридичних наук, Приватний навчальний заклад
«Міжнародний університет бізнесу і права» (м. Херсон),
кафедра адміністративного, кримінального права і процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-5683-6566>,
e-mail: vassiliev.adm@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ ЗАКОННОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено адміністративно-правові засоби забезпечення законності підприємницької діяльності в Україні, їх функціональне призначення в сучасних умовах.

Комплексно проаналізовано сучасний стан адміністративно-правових засобів державної підтримки підприємництва в Україні; охарактеризовано існуючі обліково-легалізуючі режими як види адміністративно-правового режиму, що стосуються офіційної реєстрації фізичних і юридичних осіб як суб'єктів господарської діяльності, а також регламентації нормативно-правових вимог до здійснення підприємницької діяльності. Сформульовано авторське бачення змісту поняття «законність (правомірність) підприємницької діяльності в Україні», спираючись на сучасні тенденції розвитку відносин у сфері підприємництва та об'єктивну необхідність їх регулювання адміністративно-правовими нормами.

Ключові слова: підприємництво, підприємницька діяльність, законність, адміністративно-правові засоби, адміністративно-правовий режим, суб'єкт господарювання, господарська діяльність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Загальновідомо, що за допомогою комплексу юридичних норм, закріплених у Конституції України, законодавчих, нормативно-правових і підзаконних актах, установлюються правила поведінки для суб'єктів господарювання при здійсненні ними підприємницької діяльності, а також визначаються заходи відповідальності за порушення цих правил. До того ж роль і значення органів публічної адміністрації виявляються у встановленні адміністративно-правового режиму, однакового для всіх суб'єктів підприємницької діяльності з метою створення оптимального середовища для здійснення цього виду господарської діяльності, контролі за дотриманням правил і стандартів, а також вимог законодавства в окресленій сфері.

Стан дослідження проблеми

Проблематиці вивчення підприємницької діяльності, з'ясуванню її змісту та сутності, особливостям правового регулювання остан-

ньої приділялося достатньо уваги як дослідниками-економістами, так і вченими-юристами, зокрема: О. В. Бігняком, Ю. П. Битяком, В. В. Богуцьким, Т. О. Коломоець, А. Т. Комзюком, В. К. Колпаковим, О. В. Кузьменко, А. С. Ластовецьким, І. Д. Пастухом, А. С. Васильєвим, О. П. Подцерковним, В. С. Щербиною, Н. А. Санахметовою, О. М. Вінником, В. А. Устименком, Р. А. Джабраїловим, В. М. Кампом, В. В. Ковтунець, О. Д. Крупчаном, Ю. М. Фроловим, С. В. Різником, П. П. Шляхтуном, Ю. О. Хорьковим та ін. Разом із тим докорінна зміна вимог до діяльності органів публічної адміністрації в оновлених умовах життєдіяльності суспільства та держави зумовлює необхідність перегляду існуючих адміністративно-правових засобів забезпечення законної (правомірної) підприємницької діяльності в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є аналіз та узагальнення сучасних адміністративно-правових засобів забезпечення законної підприємницької

діяльності в Україні з урахуванням норм і положень чинного національного законодавства і сучасних умов соціального та економічного розвитку української держави. Для цього необхідно вирішити такі завдання: встановити сучасний стан адміністративно-правових засобів державної підтримки підприємництва в Україні; охарактеризувати обліково-легалізуючі режими як види адміністративно-правового режиму, що стосуються офіційної реєстрації фізичних і юридичних осіб як суб'єктів господарювання, а також регламентації нормативних вимог до підприємницької діяльності; сформулювати авторське розуміння поняття «законність (правомірність) підприємницької діяльності в Україні».

Наукова новизна дослідження

На підставі комплексного аналізу адміністративного законодавства, яке регламентує здійснення підприємницької діяльності в Україні, набуло подальшого розвитку положення, відповідно до якого під законністю (правомірністю) підприємницької діяльності в Україні запропоновано розуміти узаконення (надання законної сили) підприємницької діяльності, що здійснюється з боку зареєстрованих належним чином суб'єктів господарювання, тобто фактичне отримання останніми права на здійснення підприємницької діяльності в порядку, що встановлюються, спираючись на конституційно закріплене право кожного на здійснення такого різновиду економічної діяльності, а також загальні принципи господарювання, визначені у ст. 6 Господарського кодексу України. Установлено, що правомірний характер підприємницької діяльності забезпечує захист життя, здоров'я та майна кожного окремого члена суспільства, охорону навколишнього середовища та довкілля, економічну національну безпеку держави. Так, законність підприємницької діяльності безпосередньо впливає на підвищення спроможності економіки країни, насичення внутрішнього ринку споживчими товарами національного виробництва, забезпечення соціального і майнового захисту громадян, завоювання зарубіжних ринків, світового економічного впливу, кваліфікованої роботи апарату управління у сфері адміністративно-правового регулювання зазначеної галузі тощо.

Виклад основного матеріалу

Якщо проаналізувати зміст ст. 4 Господарського кодексу України, який визначає групи відносин, що виходять за предмет регулювання нормами цього кодифікованого акта,

то нескладно встановити правовідносини, які підпадають під адміністративно-правовий режим у сфері господарювання, а саме щодо: використання ресурсів (матеріальних, природних, трудових, фінансових); організації ведення господарської, у тому числі підприємницької, діяльності (сплати податків та обов'язкових платежів, захисту економічної конкуренції, захисту прав споживачів тощо); дотримання спеціальних умов здійснення окремих видів господарської діяльності (ліцензійно-дозвільних умов); здійснення окремих операцій. У цьому аспекті встановлення адміністративно-правового режиму як сукупності правових засад і необхідних організаційних управлінських заходів відбувається з метою забезпечення порядку реалізації окремими громадянами своїх прав та обов'язків, а також такого порядку діяльності державних органів, який найадекватніше відповідає публічним і приватним інтересам в окресленій сфері публічного управління [1, с. 55–56]. На продовження сказаного варто погодитися з точкою зору В. В. Белєвцевої, яка пояснює, що саме функції управління в різних сферах діяльності (податковій, санітарній, екологічній тощо) є визначальною характеристикою для встановлення адміністративно-правових режимів. Цільова спрямованість у державному управлінні означає виконання чітко передбачених законом функцій. Ці функції можуть бути сформульовані в регулюючих режимних нормах або можуть впливати з вимог режиму до функціонування систем управління [2, с. 103–111].

Стосовно адміністративно-правового режиму підприємницької діяльності як законодавчо встановленої сукупності правил щодо поведінки фізичних і юридичних осіб як підприємців і реалізації ними своїх прав та обов'язків в означеній сфері можна з упевненістю констатувати, що це є функціональний режим, який регулює економічну функцію, що властива будь-якій системі соціального, зокрема публічного, управління. Адже його засади закладено у ст. 42 Конституції України, а в подальшому своє закріплення він отримує у стрижневому кодифікованому акті в системі господарського законодавства – Господарському кодексу України, що забезпечує державне регулювання підприємницької діяльності, та інших законодавчих та підзаконних нормативних актах.

При здійсненні регулювального впливу на підприємницьку діяльність за допомогою відповідних норм законодавства визначається законний (правомірний) вектор розвитку такої діяльності, зокрема чітко і вичерпно

закріплюються вимоги щодо набуття права на здійснення підприємницької діяльності, принципи, межі та порядок його реалізації. Це, у свою чергу, забезпечує застосування механізму правового регулювання, спрямованого на створення належних умов для легального підприємництва й ефективного управління економікою на основі конструктивних правових засобів регулюючого, у тому числі адміністративно-правового, впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Серед таких правових засобів можна назвати: державне замовлення, застосування нормативів, лімітів, науково-технічних, економічних, соціально-державних і регіональних програм; договори на виконання робіт і поставок для державних потреб; регулювання цін, тарифів, валютного курсу, розмірів економічних санкцій; надання дотацій, компенсацій, цільових субсидій, кредитів з метою стимулювання модернізації технології, інноваційної діяльності, освоєння нових видів продукції та послуг; надання державного майна (виробничих та нежилых приміщень, законсервованих і недобудованих об'єктів та споруд, які необхідні для здійснення підприємницької діяльності); надання податкових, компенсаційних та інших пільг тощо.

Окремі законодавчі норми містять правові приписи адміністративного характеру, і, що характерно, їх реалізація є неможливою без застосування адміністративних процедур, в яких, до речі, і простежується конкретизація змісту певного адміністративно-правового режиму в економічній, зокрема підприємницькій, сфері. У цьому контексті регулювання підприємницького середовища досягається завдяки застосуванню обліково-легалізуючих режимів як окремих видів адміністративно-правових за ознакою цілеспрямованості, які легалізують (визначають і підтверджують законність або правомірність) суб'єктів підприємства, тобто закріплюють особливості як реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб, так і регламентації нормативних вимог до вказаного виду господарської діяльності. Так, до обов'язкових адміністративно-правових засобів забезпечення законності підприємницької діяльності варто зарахувати: державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності; ліцензування та патентування окремих видів підприємницької діяльності; реєстрацію учасників зовнішньоторговельної діяльності; квотування експорту й імпорту; стандартизацію та сертифікацію, захист від недобросовісної конкуренції.

Наприклад, порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності – фізич-

них і юридичних осіб – визначено у ст. 58 Господарського кодексу України, яка містить від- сильні норми щодо процедури здійснення державної реєстрації підприємців до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 р.¹ Дія цього Закону поширюється на всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття фізичною особою або позбавлення її статусу підприємця, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Для узаконення здійснення окремих видів підприємницьких операцій, які впливають на забезпечення їх безпеки, а також для захисту державою майнових інтересів законодавець вимагає від суб'єкта підприємницької діяльності отримання дозвільних документів. Так, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р.² визначає основні положення ліцензування, види господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню, процедуру їх ліцензування, встановлює відповідальність суб'єктів господарювання та державних органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 1 цього Закону ліцензування – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : закон України від 15.05.2003 № 755-IV.

² Про ліцензування видів господарської діяльності : закон України від 02.03.2015 № 222-VIII.

державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. Деякі положення щодо ліцензування містяться також у нормах ст. 14, 43, 128 Господарського кодексу України та ч. 3 ст. 91 Цивільного кодексу України.

У правничій літературі можна зустріти підхід, за яким ліцензування певних видів господарської діяльності розглядається у кількох аспектах: як елемент легітимації суб'єктів господарської діяльності; як умова здійснення певних видів господарської діяльності; як підстава виникнення права здійснювати види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; як елемент механізму реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність; як засіб державного регулювання господарської діяльності [3, с. 7]. Як видається, поділяти такі аспекти, як «підстава виникнення права здійснювати види господарської діяльності» й «умова здійснення певних видів господарської діяльності», що тісно переплітаються один з одним, дещо помилково, адже наявність права на здійснення господарської діяльності виступає однією з умов легального здійснення такого роду економічної діяльності.

Міцно пов'язаними з ліцензуванням є такі прями способи адміністративного нетарифного регулювання, як квотування (контингентування) і патентування, що також визнаються на даний момент методами державного регулювання у господарській сфері, які спрямовані на забезпечення єдиної державної політики в цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. Сутність квотування простежується у встановленні державою торговельного обороту, що визначає кількість і номенклатуру товарів, дозволених до експорту або імпорту певною кількістю або сумою на певний проміжок часу. Доречно навести з цього приводу твердження С. С. Терещенка, який роз'яснює, що квотою є кількісне нетарифне обмеження експорту або імпорту товару певною кількістю або сумою на певний період часу. Далі дослідник відмічає, що квоти являють собою максимальні обсяги певних товарів, які дозволено імпортувати (експортувати) на територію країни в певний проміжок часу [4, с. 68].

На законодавчому рівні застосування указаних нетарифних методів як ефективних засобів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, шляхом встановлення певних вимог до суб'єктів господарської діяльності, передбачено Законом України «Про зовнішньоеко-

номічну діяльність» від 16 квітня 1991 р.¹ У Господарському кодексі України, зокрема в ч. 5 ст. 14, роз'яснено, що в необхідних випадках держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот установлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону². Водночас Цивільним кодексом України закріплено норми про договірні господарсько-правові інститути – купівлю-продаж, поставку та інші форми обміну; загальний і будівельний підряди; перевезення вантажів.

Слід зазначити, що окремі види підприємницької діяльності вимагають одержання торгового патенту. Зокрема у сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, може здійснюватися патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання. Офіційним документом, що надає право суб'єкту господарювання здійснювати діяльність, що підлягає патентуванню, є торговий патент – державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж установленого строку³.

На окрему увагу заслуговують такі процедури дозвільного характеру, як сертифікація та стандартизація, за допомогою яких відбувається у першу чергу захист і охорона життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища від негативних впливів сучасного науково-технічного розвитку, несумлінних виробників, уповноважених представників, імпортерів та розповсюджувачів як суб'єктів господарювання, а також створення належних умов для добросовісної конкуренції.

Так, правові засади сертифікації визначаються Законом України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р., який встановлює правові та організаційні

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність : закон України від 16.04.1991 № 959-XII.

² Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-IV.

³ Там само. Ч. 4 ст. 14.

засади підтвердження відповідності продукції, систем якості, систем управління якістю, систем управління довкіллям, персоналу та спрямований на забезпечення єдиної державної технічної політики у сфері підтвердження відповідності¹. Інформаційно-довідкова юридична література розтлумачує термін «сертифікація»: 1) як діяльність компетентних державних органів, установ, організацій та їх посадових осіб, яка пов'язана з видачею і отриманням юридичними або фізичними особами відповідного сертифікату; 2) як підтвердження відповідності якісних характеристик продукції визначеним вимогам (нормативам) або рівню, встановленому стандартами [5, с. 476]. Як підтвердження відповідності (видача документа про відповідність, що ґрунтується на прийнятому після критичного огляду рішенні про те, що виконання визначених вимог було доведено) третьою стороною (особою, яка є незалежною від особи, котра надає об'єкт оцінки відповідності, та від особи, яка заінтересована в такому об'єкті як споживач чи користувач), що стосується продукції, процесів, послуг, систем або персоналу, визначає у ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» термін «сертифікація» український законодавець. Поряд із цим, з наукової точки зору, сертифікація на сьогодні окремими вченими розглядається як один із напрямків дозвільної діяльності держави, сутність якої полягає в розробленні та втіленні в життя комплексу заходів, спрямованих на недопущення шкоди, яку може бути заподіяно громадським та державним інтересам, власності, особистій безпеці громадян внаслідок безконтрольного виготовлення та реалізації продукції, яка може становити небезпеку для особи [6, с. 77]. Стає зрозумілим, що сертифікація представлена на сьогодні у вигляді певної процедури, яка пов'язана з наданням документа дозвільного характеру щодо випуску, введення в експлуатацію або в обіг на ринку продукції, надання послуг, визначення відповідності систем або персоналу певним критеріям якості, нормативно встановленим вимогам, які зафіксовані в технічних регламентах, стандартах, технічних специфікаціях або в інший спосіб.

Поряд із сертифікацією як необхідним інструментом управління якістю та безпекою продукції, процесів, послуг, систем або персоналу підприємства вагоме місце посідає і стандартизація, метою якої відповідно до ч. 1

ст. 4 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 р. є: 1) забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню; 2) керування різноманітністю, застосовність, сумісність, взаємозамінність об'єктів стандартизації; 3) забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур; 4) забезпечення охорони життя та здоров'я; 5) забезпечення прав та інтересів споживачів; 6) забезпечення безпечності праці; 7) збереження навколишнього природного середовища і економія всіх видів ресурсів; 8) усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції². «Сутність стандартизації полягає у встановленні правил, загальних принципів та характеристик для загального та багаторазового застосування з метою захисту життя, здоров'я та майна людини, охорони довкілля та усунення загрози для національної безпеки» [7]. За точним зауваженням Т. О. Коломоець, стандарти застосовуються не для того, щоб дозволити певні дії, проте є умовою здійснення підприємницької діяльності, яка пов'язана з виробництвом, переробкою та іншою діяльністю, що вимагає їх застосування [8, с. 327]. Зазначене свідчить, що всі суб'єкти підприємницької діяльності повинні безумовно дотримуватись особливих вимог, які встановлюються щодо продукції і тих її параметрів, які можуть загрожувати здоров'ю та життю людей, їх майну або не відповідати достовірності і єдності вимірювань, технічним характеристикам виготовлення й експлуатації.

Не менш вагоме значення серед адміністративно-правових засобів забезпечення законної підприємницької діяльності посідає захист установами торгових та інших чесних звичаїв ведення конкуренції під час здійснення господарської діяльності в умовах ринкових відносин. Адже згідно зі ст. 37 Господарського кодексу України вчинення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, тягне за собою адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність винних осіб – суб'єктів господарювання – у випадках, передбачених законом. У Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. № 237/96 поняття «недобросовісна конкуренція» інтерпретується як «будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям

¹ Про технічні регламенти та оцінку відповідності: закон України від 15.01.2015 № 124-VIII.

² Про стандартизацію: закон України від 05.06.2014 № 1315-VII.

у підприємницькій діяльності»¹. Наведене визначення продубльовано у ч. 1 ст. 32 Господарського кодексу України, водночас більш розширено, змістовно викладено у ч. 2 цієї ж статті, а саме: «неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, а також інші дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності».

Висновки

Таким чином, з позиції публічного права органи публічної адміністрації стосовно суб'єктів підприємництва, з одного боку, є зобов'язаними і повинні забезпечувати та гарантувати законні права та інтереси суб'єктів підприємницької діяльності; захищати недоторканність майна й забезпечувати захист права власності підприємця; гарантувати рівність їх прав на свободу підприємницької діяльності, а також рівність можливостей для доступу ними до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів; захищати споживачів

від проявів несумлінної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності тощо. З іншого боку, здійснення контролю за підприємницькою діяльністю, на думку С. С. Вітвіцького, необхідно для того, щоб держава, в особі уповноважених органів, посадових осіб, могла «контролювати ті сфери підприємницької діяльності, які, по-перше, впливають на забезпечення безпеки, та, по-друге, для захисту державою майнових інтересів» [9, с. 28–29]. У випадку порушення суб'єктами підприємницької діяльності адміністративного, податкового, екологічного законодавства уповноважені державно-владні суб'єкти мають право застосовувати до них заходи адміністративного примусу. Okремо зауважимо, що обмеження права на здійснення підприємницької діяльності встановлюється законотворцем як безпосередньо в Основному Законі (статті 42, 78, 120, 123, 127, 141, 146 Конституції України), так і в кодексах і законах України, інших нормативно-правових актах.

Разом із тим з позиції приватного права органи публічної адміністрації не мають права втручатися в діяльність суб'єктів господарювання, що виявляється в різних формах їх захисту та утворення для них сприятливих умов для реалізації підприємницької діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Ласточкин В. В. Административно-правовые режимы и охрана государственной границы : учеб. пособие. М. : Экзамен, 1999. 98 с.
2. Белєвцева В. До питання класифікації адміністративно-правових режимів. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2009_2_11.pdf (дата звернення: 29.11.2018).
3. Бекірова Е. Е. Правове регулювання ліцензування певних видів господарської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2006. 19 с.
4. Терещенко С. С. Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 1998. № 23. С. 67–70.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. // редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1997. Т. 6. 2003. 768 с.
6. Лосяк Л. В. Адміністративно-правові засади здійснення сертифікації у сфері забезпечення якості продукції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2012. 197 с.
7. Стаття 15. Стандартизація у сфері господарювання // Науково-практичний коментар Господарського кодексу України : станом на 1 січ. 2004 р. / за заг. ред. В. К. Макутова. Київ : Юрінком Інтер, 2004. URL: <http://radnuk.info/komentar/gky/gky-rozdil1/53-gk-pozdil2/1299--15-----html> (дата звернення: 29.11.2018)
8. Адміністративне право України : підручник. 2-ге вид., змін. і допов. / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Київ : Істина, 2012. 528 с.
9. Вітвіцький С. С. Державний контроль у сфері ліцензійної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 178 с.

Надійшла до редколегії 03.12.2018

¹ Про захист від недобросовісної конкуренції : закон України від 07.06.1996 № 237/96 : ред. від 03.03.216.

ВАСИЛЬЕВ В. Н. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАКОННОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Исследованы административно-правовые средства обеспечения законности предпринимательской деятельности в Украине, их функциональное назначение в современных условиях.

Комплексно проанализировано современное состояние административно-правовых средств государственной поддержки предпринимательства в Украине; охарактеризованы существующие учётно-легализирующие режимы как виды административно-правового режима, которые касаются официальной регистрации физических и юридических лиц как субъектов хозяйственной деятельности, а также регламентации нормативно-правовых требований к осуществлению предпринимательской деятельности. Сформулировано авторское видение содержания понятия «законность (правомерность) предпринимательской деятельности в Украине», опираясь на современные тенденции развития отношений в сфере предпринимательства и объективную необходимость их регулирования административно-правовыми нормами.

Ключевые слова: *предпринимательство, предпринимательская деятельность, законность, административно-правовые способы, административно-правовой режим, субъект хозяйствования, хозяйственная деятельность.*

VASYLIEV V. M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF ENSURING THE LEGALITY OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UKRAINE

The article is devoted to the study of administrative and legal means of ensuring the legality of entrepreneurial activity in Ukraine, their functional purpose in the updated conditions of modern development of the economic sphere of the state and the financial level of society's life. In accordance with the stated scientific goal, the author analyzed the current state of administrative and legal means of state support of entrepreneurship in Ukraine; described the existing accounting and legalizing regimes as types of administrative-legal regime, which concern the official registration of individuals and legal entities, as subjects of economic activity, and the regulation of regulatory requirements for the conduct of entrepreneurial activity. The author's vision on the content of the concept "legality (legitimacy) of entrepreneurial activity in Ukraine" is formulated, based on current trends in the development of relations in the field of entrepreneurship and the objective need for their regulation by administrative and legal norms.

The further developed the provision according to which, under the lawfulness (lawfulness) of entrepreneurial activity in Ukraine, it is proposed to understand the legalization (granting of legal force) of entrepreneurial activity, carried out by the duly registered economic entities, that is, the actual receipt of the last right to engage in entrepreneurial activity in the procedure established, based on the constitutionally enshrined right of everyone to implement such a kind of economic activity, as well as general principles management, defined in art. 6 of the Commercial Code of Ukraine. It has been established that the lawful nature of entrepreneurial activity ensures the protection of the life, health and property of each individual member of society, environmental protection and the environment, and the economic and national security of the state.

Keywords: *entrepreneurship, entrepreneurial activity, legality, administrative and legal means, administrative-legal regime, business entity, economic activity.*

СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ КНИШ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Рівненський інститут Київського університету права НАН України,

кафедра загальнотеоретичних правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-0717-1430>,

e-mail: s.knush@gmail.com

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Розглянуто основи юридичної відповідальності за скоєння правопорушень у сфері охорони здоров'я в Україні. Охарактеризовано підстави цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні. Шляхом аналізу статистичних даних притягнення до юридичної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників в Україні у 2013–2017 роки встановлено, що справи, де вони виступають суб'єктами правопорушень, за ступенем складності визнаються найбільш складними, оскільки потребують з'ясування спеціальних питань медичного характеру.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність у сфері охорони здоров'я, правопорушення, охорона здоров'я, медичний працівник, фармацевтичний працівник.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Відповідно до положень Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції). Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. При цьому держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно (ст. 49 Конституції)¹.

Однак сучасний стан медико-демографічної ситуації в Україні залишається складним. За даними Державної служби статистики України, за першу половину 2018 року чисельність населення в Україні скоротилася на 122,5 тис. осіб. Так, на 1 липня 2018 року в нашій країні проживало 42 млн 263,9 тис. громадян, коли станом на 1 вересня 2017 року чисельність населення в Україні становила 42 млн 444,9 тис. осіб. Слід констатувати, що стан здоров'я населення в Україні є незадовільним. Так, кількість померлих істотно перевищує кількість народжених: на 100 померлих –

тільки 55 народжених. Наприклад, ще рік тому Україна була третьою в Європі за кількістю хворих на кір. Серед країн, які постраждали від кору найбільше, були Румунія з 5562-ма випадками захворювання, Італія з 5006-ма випадками і Україна з 4767-ма випадками. За половину 2018 року в нашій країні вже захворіло 23 тис. чоловік, що в шість разів більше, ніж за весь минулий рік [1].

Слід констатувати, що сучасна система охорони здоров'я в Україні є незадовільною, оскільки не забезпечує надання доступних та якісних медичних послуг, що негативно відбивається, насамперед, на незахищених, малозабезпечених верствах населення. Крім того, останнім часом спостерігаються такі негативні явища, як: продаж в аптеках фальсифікованих, неякісних лікарських препаратів; байдужість та грубе ставлення медичного персоналу до пацієнтів, що іноді призводить до лікарського недбалства та халатності. Звичайно, цим негативним явищам є певні пояснення: значне навантаження на медичний персонал, низький рівень заробітної плати, недостатнє державне фінансування тощо. Втім це не є виправданням, адже кожен медичний чи фармацевтичний працівник несе самостійну цивільну, а іноді й адміністративну чи кримінальну відповідальність за свої дії чи бездіяльність. Тому питання юридичної відповідальності у сфері охорони здоров'я сьогодні є актуальним і суспільно значущим.

¹ Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню різних аспектів юридичної відповідальності у галузі охорони здоров'я населення в Україні присвячені праці О. С. Щукіна («Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України», 2005 р.), П. Й. Кузьмінського («Відповідальність у медичній діяльності», 2011 р.), С. Б. Булеци («Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми», 2016 р.), І. Я. Сенюти («Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги», 2018 р.) та інших вітчизняних учених, здобутки яких дозволили сформулювати низку авторських висновків та пропозицій, що мають науково-практичне значення у досліджуваній сфері.

Однак з урахуванням змін у чинному законодавстві України питання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні останнім часом не досліджувалося. У зв'язку з цим вважаємо, що ця тема потребує подальшого поглибленого розроблення та висвітлення.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є дослідження юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні. Мета конкретизується в таких завданнях:

- розглянути основи юридичної відповідальності за скоєння правопорушень у сфері охорони здоров'я в Україні;
- проаналізувати підстави цивільної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні;
- розкрити зміст адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні;
- окреслити сутність та особливості кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні.

Наукова новизна дослідження

Розглянуто основні види юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні; розкрито підстави та проаналізовано зміст цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні. Зазначено, що справи, де суб'єктами виступають медичні та фармацевтичні працівники, за ступенем складності визнаються найбільш складними, оскільки потребують з'ясування спеціальних питань медичного характеру.

Виклад основного матеріалу

Як зазначає П. Й. Кузьмінський, високий ступінь відповідальності, що покладається на медичного працівника, в основному пов'язаний з думкою про те, що він як би отримує у свої руки найбільш значиму суспільну цінність – життя і здоров'я людини, причому людини у більшості випадків людини хворої, тобто такої, що вже знаходиться у небезпеці. Останнє часто пов'язано з недотриманням індивідуумом здорового способу життя і безвідповідальною поведінкою відносно свого здоров'я. У той же час, сповідуючи довіру до медичних працівників, суспільство намагається встановити жорсткий контроль за їх діяльністю, у тому числі шляхом використання механізмів юридичної відповідальності» [2].

Правові основи юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я в Україні визначені Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»¹ (далі – Основи). Так, відповідно до ст. 80 Основ особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством. При цьому слід враховувати положення ч. 3 ст. 34 Основ, відповідно до якої лікар не несе відповідальності за здоров'я хворого у разі відмови останнього від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму².

Вважається, що суб'єктами відповідальності за правопорушення у сфері охорони здоров'я є медичні та фармацевтичні працівники всіх рівнів. Медичний працівник – це лікар або фельдшер (медична сестра) закладу охорони здоров'я (абз. 3 п. 2 Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі)³. Більш широке визначення цього поняття надано О. С. Щукіним: «Під медичним працівником треба розуміти фізичну особу (громадянина України або іноземця), яка здобула вищу, середню медичну або фармацевтичну освіту та пройшла подальшу спеціальну підготовку або перепідготовку, відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що підтверджується чинними документами (сертифікатом

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19.11.1992 № 2801-XII.

² Там само.

³ Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: наказ М-ва юстиції України та МОЗ України від 15.08.2014 № 1348/5/572.

спеціаліста), прийняла на себе етичні зобов'язання знати і виконувати вимоги медичної деонтології та уклала трудовий договір з ліцензованою медичною установою на здійснення медичної діяльності. До медичних працівників автор відносить лікарів, фармацевтів, провізорів і середній медичний персонал та відзначає, що особа наділяється статусом медичного працівника, якщо вона фактично виконує професійні обов'язки за відповідною медичною спеціальністю» [3, с. 12].

Медична діяльність являє собою регламентовану Основами законодавства України про охорону здоров'я, іншими актами законодавства з питань охорони здоров'я, нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я України діяльність з надання громадянам лікувально-профілактичної допомоги¹. Щодо визначення поняття юридичної відповідальності медичного працівника можна погодитися з думкою авторів підручника з медичного права за редакцією С. Г. Стеценка, які визначають її як застосування до особи, що вчинила правопорушення при виконанні професійних обов'язків у сфері медичної діяльності, заходів державного примусу, передбачених правовими нормами, які супроводжуються необхідністю для винного зазнати певних втрат особистого, організаційного або майнового характеру [4, с. 254].

Отже, як зазначалося вище, особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, можуть нести цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством.

Цивільно-правовою відповідальністю у сфері надання медичної допомоги є застосування до порушника або до особи, яка за законом несе відповідальність за його дії чи бездіяльність, заходів примусу, які визначені законом або договором і полягають у покладенні на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру за вчинення ним протиправних дій або бездіяльності під час надання медичної допомоги [5, с. 12].

Враховуючи специфіку відносин, які виникають у сфері здійснення медичної діяльності, можна визначити, що в разі, коли пацієнт звертається до закладу охорони здоров'я, виникають три форми цивільних правовідносин: 1) між лікарем і пацієнтом; 2) між закладом охорони здоров'я і пацієнтом; 3) між ліка-

рем і закладом охорони здоров'я [6, с. 169]. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України² (далі – ЦК України) цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До особистих немайнових благ громадян, які безпосередньо пов'язані з медичною діяльністю, належать, перш за все, життя і здоров'я. З цієї причини МОН України стверджує і ми з цим погоджуємося, що цивільно-правова відповідальність – це своєрідний засіб забезпечення захисту особистих немайнових прав (життя і здоров'я) пацієнтів при наданні медичної допомоги. МОН зазначає, що більшість медичних працівників здійснює свою професійну діяльність, перебуваючи у трудових відносинах із закладами охорони здоров'я. Згідно з ч. 1 ст. 1172 ЦК України, юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. При цьому переважна більшість позовів, що пред'являються пацієнтами до закладів охорони здоров'я (у тому числі до фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються медичною практикою), є позовами про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я, спричиненого медичною допомогою неналежної якості. Відшкодування такої шкоди здійснюється відповідно до положень гл. 82 ЦК України. Підтримаємо також позицію МОН про те, що «обов'язковою умовою відповідальності за заподіяння шкоди є причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою. Наприклад, якщо шкода не є наслідком протиправної поведінки заподіювача шкоди, а сталася з інших причин (через недотримання пацієнтом медичних рекомендацій чи внаслідок індивідуальних особливостей організму пацієнта), у заподіювача шкоди не виникатиме обов'язку відшкодувати шкоду. Для настання цивільно-правової відповідальності за шкоду здоров'ю необхідно, щоб така шкода була спричинена з вини заподіювача шкоди. Вина медичних працівників, як правило, виступає у формі необережності. Для звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду здоров'ю заподіювач шкоди повинен довести, що вона сталася не з його вини. Враховуючи наведене, знання керівниками закладів охорони здоров'я

¹ Про надання спеціального дозволу на медичну діяльність у галузі народної і нетрадиційної медицини : наказ МОЗ України від 10.08.2000 № 195.

² Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV.

та їхніми працівниками чинного законодавства щодо відповідальності медичних працівників і вжиття заходів щодо забезпечення його дотримання є запорукою нормальної роботи закладів охорони здоров'я»¹.

Адміністративна відповідальність – це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення [7, с.289]. Вона є різновидом юридичної відповідальності, яка настає за правопорушення, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Так, відповідно до ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності².

До адміністративних правопорушень у галузі охорони здоров'я населення належать, зокрема: порушення санітарних норм (ст. 42 КУпАП); продаж лікарських засобів без рецепта у заборонених законодавством випадках (ст. 42-4 КУпАП); порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (ст. 45-1 КУпАП); порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством) (ст. 46-2 КУпАП).

Також у сфері охорони здоров'я можуть вчинятися й інші адміністративні правопорушення, наприклад щодо якості виробництва медичних препаратів, які, у свою чергу, передбачені гл. 13 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації»: введення в обіг або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів (ст. 167 КУпАП); виконання робіт, надання послуг громадянам-споживачам, що не відповідають вимогам стандартів, норм і правил (ст. 168-1 КУпАП); випуск у

продаж продукції з порушенням вимог щодо медичних попереджень споживачів тютюнових виробів (ст. 168-2 КУпАП) тощо.

Кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності медичних та фармацевтичних працівників за правопорушення, що вчиняються ними під час здійснення професійної діяльності. Згідно з ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України³ (далі – КК України) підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Медичні працівники відповідають за вчинення злочинів на загальних засадах, до того ж у КК України є склади злочинів, які належать саме до професійної діяльності лікарів. «Злочини, що вчиняються медичними працівниками у зв'язку зі здійсненням ними професійної діяльності, умовно можна поділити на такі: злочини проти життя і здоров'я особи (пацієнта); злочини проти прав особи (пацієнта); злочини у сфері господарської діяльності з медичної практики; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; інші злочини, вчинені медичними працівниками у зв'язку з їхньою професійною діяльністю»⁴.

До кримінальних злочинів у галузі охорони здоров'я населення належать, зокрема: неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК України); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України); незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК України) – у разі якщо медичний працівник не має спеціальної медичної освіти; незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК України) – заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти; ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України); неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України); порушення прав пацієнта (ст. 141 КК України); незаконне проведення дослідів

¹ Відповідальність медичних працівників : лист М-ва юстиції України від 20.06.2011.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-Х.

³ Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III.

⁴ Відповідальність медичних працівників : лист М-ва юстиції України від 20.06.2011.

над людиною (ст. 142 КК України); порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів (ст. 143 КК України); насильницьке донорство (ст. 144 КК України); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК України)¹.

Як свідчать дані «Єдиних звітів про кримінальні правопорушення»², найбільш розповсюдженим правопорушенням серед медичних працівників України є діяння, передбачені ст. 140 КК України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником». Так, за цією статтею КК України, протягом 2013–2017 рр. правоохоронними органами України було розпочато 2910 кримінальних проваджень. Із них 1417 (48,7 %) справ було закрито або за відсутністю складу злочину, або за відсутністю події злочину. До суду з обвинувальним актом було скеровано лише 21 справу, що становить від загальної кількості 0,7 %. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень показав, що протягом останніх десяти років в українських судах різної інстанції було розглянуто 135 кримінальних проваджень, порушених проти медичних працівників за скоєння злочину з правовою кваліфікацією, передбаченою ст. 140 КК України (за [8]).

Дослідники наводять таку статистику: відповідно до лікарських спеціальностей встановлено наступну кількість кримінальних справ, у яких обвинувачення у вчиненні злочину було висунуто лікарям таких фахів: акушерам-гінекологам – 40 (29,6 %) справ, хірургам – 30 (22,2 %), терапевтам – 16 (11,9 %), анестезіологам – 14 (10,4 %), середньому медичному персоналу – 10 (7,4 %), лікарям бригад швидкої медичної допомоги – 6 (4,4 %), ортопедом-травматологам – 5 (3,7 %), стоматологам – 3 (2,2 %). Проти лікарів офтальмологів, онкологів, неврологів, психіатрів та наркологов судові справи було відкрито в одиничних випадках. Розглядаючи справи про притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників у зв'язку з неналежним виконанням ними власних професійних обов'язків, суди в Україні вину медичного працівника довели у 109 (80,8 %) випадках. Виправдувальні вироки були ухвалені судами у 8 (5,9 %) випадках, інші 18 (13,3 %) справ було повернуто на дорозслідування у зв'язку з суперечливістю зібраних на етапі досудового

слідства доказів або через недостатність встановлених фактичних даних у справі. У тих справах, коли вина підсудних осіб була доведена, суди ухвалювали рішення про звільнення медичних працівників від кримінальної відповідальності (у 80 (59,2 %) випадках) або про їх засудження (29 (21,5 %) випадків «лікарських справ»). Найчастіше за все медичні працівники, які були визнані винними у скоєнні професійного правопорушення, звільнялись рішенням суду від кримінальної відповідальності у зв'язку з амністією, що зафіксовано під час розгляду 42 (31,1 %) справ [8].

На наукових форумах також зазначалося: «медичні категорії справ за ступенем складності визнаються найбільш складними, адже специфіка медичної діяльності, необізнаність правників у ній не дозволяє юристам самотійно, не звертаючись за допомогою медиків, визначати ступінь вини медичних працівників. Одним із найскладніших завдань суду та правозахисників при розгляді цієї категорії справ є доведення суб'єктивної сторони злочинів та вини медичних працівників при обґрунтуванні цивільних позовів. Говорячи про невинуватість медичних працівників, суд має з'ясувати стався нещасний випадок чи лікарська помилка, а між тим невизначеність правників щодо даних категорій і відсутність цих понять в законодавстві дозволяє трактувати їх досить широко» [9, с. 121].

Висновки

У сфері охорони здоров'я в Україні медичні та фармацевтичні працівники несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із чинним законодавством. Враховуючи статистичні дані притягнення медичних та фармацевтичних працівників до юридичної відповідальності в Україні, слід констатувати, що більшість випадків притягнення останніх до юридичної відповідальності є безпідставними. Справи, де суб'єктами виступають медичні та фармацевтичні працівники, за ступенем складності визнаються найбільш складними, що пояснюється, насамперед, необхідністю з'ясування спеціальних питань медичного характеру.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі спрямовані на вивчення питання модернізації державного управління у сфері охорони здоров'я в контексті європейської інтеграції.

¹ Кримінальний кодекс України.

² Сайт Генеральної прокуратури України, режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html>.

Список бібліографічних посилань

1. Населення України в 2018 році: озвучено тривожні цифри // ZNAJ.UA : сайт. 23.08.2018. URL: <https://znaj.ua/society/naselennya-ukrayiny-v-2018-ozvucheno-tryvozhni-cyfrы> (дата звернення: 18.12.2018).
2. Кузьмінський П. Й. Відповідальність у медичній діяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=364> (дата звернення: 20.12.2018).
3. Шукін О. С. Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2005. 20 с.
4. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України : підручник / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ : Правова єдність, 2008. 507 с.
5. Сенюта І. Я. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги : метод. рек. для адвокатів. Харків : Фактор, 2018. 64 с.
6. Булеца С. Б. Особливості цивільної відповідальності в медицині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Вип 21, ч. II, т. 1. С. 168–171.
7. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
8. Франчук В. В., Трач Росоловська С. В., Сельський П. Р., Миколенко А. З., Бондар П. Я. Аналіз остаточних судових рішень в Україні у випадках неналежного надання медичної допомоги. *Wiadomości lekarskie*. 2018. Tom LXXI, Nr 3, cz. II. P. 757–760. URL: <http://wl.medlist.org/2018/05/24/03b-2018-28/> (дата звернення: 22.10.2018).
9. Заварза Т. В. Специфіка юридичної відповідальності медичних працівників // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). Львів : Медицина і право, 2008. С. 119–123. URL: http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_119_01.pdf (дата звернення: 20.12.2018).

Надійшла до редакції 22.12.2018

КНЫШ С. В. ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ В УКРАИНЕ

Рассмотрены основы юридической ответственности за совершение правонарушений в сфере здравоохранения в Украине. Охарактеризованы основания гражданской, административной и уголовной ответственности за правонарушения в сфере здравоохранения в Украине. Путём анализа статистических данных привлечения к юридической ответственности медицинских и фармацевтических работников в Украине в 2013–2017 годы установлено, что дела, в которых они выступают как субъекты правонарушений, по степени сложности признаются наиболее сложными, поскольку требуют выяснения специальных вопросов медицинского характера.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность в сфере здравоохранения, правонарушения, здравоохранение, медицинский работник, фармацевтический работник.

KNYSH S. V. LEGAL LIABILITY FOR OFFENSES IN THE HEALTH CARE SPHERE IN UKRAINE

The author of the article has studied the basics of legal liability for the commission of offenses in the sphere of health care in Ukraine.

The author using the comparative and legal method has accomplished characteristics of legal principles of civil, administrative and criminal liability for health-related offenses in Ukraine.

The author has indicated on the existence of three forms of civil legal relations, which may arise in case of a patient's claimant appeal in regard to a health care institution, namely: 1) between a physician and a patient; 2) between the health care institution and a patient; 3) between a physician and the health care institution. It has been noted that the overwhelming majority of claims brought by patients to health care institutions are claims for the compensation for material and non-pecuniary damage caused by decline caused by inadequate quality of medical care.

It has been found out that administrative liability for health-related offenses in Ukraine occurs, if these violations in their nature are not entrusted of criminal liability in accordance with the law. Criminal liability is the most severe form of legal liability of medical employees and pharmacists for offenses committed by them in the course of their professional activities.

The author has offered to conditionally divide the crimes committed by medical employees in regard to the exercise of their professional activities, into: crimes against the life and health of a person (a patient); crimes against the rights of a person (a patient); crimes in the field of economic activity on medical practice; crimes in the sphere of drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors trafficking; other crimes committed by medical professionals in regard to their professional activities.

The author has studied the statistics of bringing medical employees and pharmacists in Ukraine to legal liability during 2013-2017. The author has supported the opinion that cases, where medical employees and pharmacists are the subjects, are admitted the most complex according to the degree of difficulty, because they need to find out special issues of medical nature. Most cases of bringing medical employees and pharmacists to legal liability are unjustified or inadequate.

The author has defined studying the issue of modernizing public health management in the context of European integration as the perspective direction of further scientific research.

Keywords: *liability, legal liability in the sphere of medical care, offenses, health care, a medical employee, a pharmacist.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.32

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.06>

ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ БОЙЧУК,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
кафедра кримінального права № 1;

 <https://orcid.org/0000-0002-8139-7286>,

e-mail: boychukvu@ukr.net

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 330 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Визначено поняття та природу відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, як предмета злочину, передбаченого ст. 330 КК України, а також місце цих відомостей у переліку видів інформації, визначених чинним законодавством України. Окремлено відмінності службової інформації, зібраної в процесі оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності й у сфері оборони країни, від однорідних предметів, зокрема предмета злочину, передбаченого ст. 111 КК України.

Ключові слова: предмет злочину, службова інформація, державна таємниця, оперативно-розшукова та контррозвідувальна діяльність, сфера оборони.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Знання про предмет будь-якого злочину має значення для його кримінально-правової кваліфікації та вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»» від 27.03.2014 № 1170-VII формулювання предмета злочину, передбаченого ст. 330 КК України¹, було змінено та визначено як службова інформація, зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни. У зв'язку з цим виникає необхідність у його науковому тлумаченні.

Стан дослідження проблеми

Предмет аналізованого складу злочину у новій редакції досліджувався О. С. Володавською [1]. Проте й це дослідження не позбавлене недоліків: у ньому не аналізується сама природа предмета цього злочину, не вказується суб'єктний склад органів публічної влади, підприємств, установ та організацій, які визначають інформацію як службову, не вка-

зується, якими нормативно-правовими актами визначається перелік таких відомостей, не звертається увага на доцільність внесення до кола кримінально-правової охорони інших видів службової інформації у сфері оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї роботи є формулювання комплексного визначення предмета злочину, передбаченого ст. 330 КК України. Вона послідовно досягається шляхом виконання таких завдань (надання відповідей на такі запитання): 1) що слід розуміти під предметом цього злочину з позиції філософської онтології; 2) яка службова інформація може утворювати предмет цього злочину; 3) у чому полягає відмінність цієї інформації від іншої, передання або збирання якої з метою передання криміналізовано в інших статтях КК, зокрема у ст. 111 КК України.

Наукова новизна дослідження

Уперше визначено з позицій філософської онтології природу предмета злочину, передбаченого ст. 330 КК України, досліджено всі суттєві ознаки предмета цього злочину; окреслено коло суб'єктів, які визначають переліки службової інформації, що становить предмет цього злочину, обґрунтовано доцільність розширення

¹ Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III.

його змісту шляхом додання до переліку інших видів службової інформації, визначено критерій відмежування цієї інформації від державної таємниці.

Виклад основного матеріалу

Закономірною й обґрунтованою видається сучасна тенденція розширення науковцями змісту поняття «предмет злочину» та додання до нього інформації й енергії. Серед вітчизняних учених одним із перших включати зазначені явища об'єктивної дійсності до предмета злочину запропонував О. Е. Радутний, давши авторське визначення поняття предмета злочину як речей або інших явищ об'єктивного світу (інформація, енергія тощо), з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діянні особи ознак складу конкретного злочину [2, с. 87]. Є. В. Лашук також розширює поняття «матеріальність предмета злочину» шляхом включення до нього будь-яких матеріальних утворень, які може сприймати людина за допомогою органів чуття або через фіксацію їх спеціальними технічними засобами. За такого підходу вчений вбачає можливість включення до предмета злочину інформації, теплової, електричної та інших видів енергії [3]. М. В. Рудик пропонує разом із речами матеріального світу визнавати предметом складу злочину й інші матеріальні утворення, зокрема комп'ютерну інформацію, зафіксовану на матеріальному носіїві [4, с. 19].

У філософії під інформацією (від лат. *informatio* – роз'яснення, виклад, обізнаність) розуміється одне з найбільш загальних понять науки, що позначає деякі відомості, сукупність яких-небудь даних, знань тощо. Саме поняття «інформація» передбачає наявність принаймні трьох об'єктів – джерела інформації, споживача інформації та передавального середовища [5, с. 274]. Тлумачний словник С. І. Ожегова визначає це явище як відомості про навколишній світ і процеси, що у ньому відбуваються, які сприймаються людиною або спеціальним пристроєм, або як відомості про стан справ, про стан чого-небудь [6, с. 250].

Отже, у найбільш широкому розумінні інформація, що становить предмет злочину, передбаченого ст. 330 КК України, – це відомості, які є результатом відображення (пізнання) людиною речей, явищ і процесів об'єктивної дійсності. Ці відомості характеризують об'єкти навколишнього світу, становлять їх ознаки.

Визначаючи предмет злочину, передбаченого ст. 330 КК України, законодавець указав на його істотні ознаки.

Першою ознакою інформації, яка є предметом злочину, передбаченого ст. 330 КК України, є її службовий характер. Указане викликає необхідність визначити її особливості та місце у системі інформації за законодавством України.

Класифікація інформації міститься в Законі України «Про інформацію». Так, у відповідності до ст. 20–21 вищевказаного закону за порядком доступу інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом. Остання, в свою чергу, буває трьох видів: конфіденційна, таємна або службова. При цьому законодавець закріпив презумпцію, відповідно до якої будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, яку віднесено законом до інформації з обмеженим доступом¹. Із цього випливає, що перелік інформації, яка може належати до службової, є вичерпним і визначається виключно законодавством².

Друга суттєва ознака інформації, що становить предмет злочину, передбаченого ст. 330 КК України, характеризує джерела її походження: така інформація збирається у процесі оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни.

Словосполучення «збирається у процесі оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності» вказує на те, що такі відомості добуваються у процесі проведення оперативно-розшукових чи контррозвідувальних заходів. Узагальнене визначення кола цієї інформації міститься в законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про контррозвідувальну діяльність». Так, у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що такою інформацією є дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, а також про розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій³.

Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» у ч. 2 ст. 2 визначає цю інформацію як таку, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України⁴.

¹ Про інформацію : закон України від 02.10.1992 № 2657-XII.

² Про доступ до публічної інформації : закон України від 13.01.2011 № 2939-VI.

³ Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 № 2135-XII.

⁴ Про контррозвідувальну діяльність : закон України від 26.12.2002 № 374-IV.

У ч. 3 ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» зазначається, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування й інші суб'єкти владних повноважень, у тому числі на виконання делегованих повноважень, складають перелік відомостей, що становлять службову інформацію (далі – Перелік). Обов'язок щодо складання ними таких переліків передбачається Указом Президента України від 05.05.2011 № 547/2011 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації»¹.

Наприклад, у наказі Міністерства внутрішніх справ України від 26.12.2016 № 1351 затверджено Перелік відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України. У п. 19 розділу II зазначеного нормативного акта подається перелік службової інформації у сфері боротьби з окремими видами злочинів, якою є така, що розкриває: 1) відомості про осіб, організації, організовані групи та злочинні організації, отримані в процесі дізнання, слідства або профілактичних заходів, за винятком відомостей, віднесених до державної таємниці; 2) методи підготовки та здійснення терористичних актів, угоду повітряних суден та інших особливо небезпечних злочинів проти держави; 3) відомості про виготовлення вогнепальної зброї, вибухових речовин, саморобних вибухових пристроїв, піротехнічних сумішей, і наркотичних речовин.

Поряд із цим у п. 14 розділу II зазначеного Переліку визначено, що у сфері здійснення оперативно-розшукової діяльності службовою є інформація, що розкриває: 1) чисельність негласного апарату, чисельність осіб, що є або були об'єктами оперативно-розшукових справ, кількість архівних справ, джерел негласної інформації й оперативного обліку; 2) порядок здійснення оперативної закупівлі та контролюваного постачання предметів, товарів і речовин, у тому числі заборонених для обігу та збуту у фізичних і юридичних осіб незалежно від форм власності; 3) інформацію, яка міститься в розпорядчих і службових документах, які містять відомості про безпосередні функції та завдання підрозділів органів внутрішніх справ, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, тощо².

¹ Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації : указ Президента України від 05.05.2011 № 547/2011.

² Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 26.12.2016 № 1351.

Слід підкреслити, що зазначений у п. 14 перелік відомостей не є тим видом інформації, який визначено у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оскільки не розкриває дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачено КК України. Ця інформація відображає організаційні й тактичні особливості роботи оперативно-розшукових підрозділів Національної поліції, їх штатну чисельність і порядок проведення окремих оперативно-розшукових заходів. Такі відомості не збирають у процесі проведення оперативно-розшукових заходів. Аналогічна ситуація прослідковується і під час аналізу переліків службової інформації, затверджених органами, які здійснюють контррозвідувальну діяльність.

Отже, закладена законодавцем під час опису предмета аналізованого злочину конструкція суттєво обмежує коло службової інформації, поставленої під кримінально-правову охорону у сфері оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. За такого підходу з обсягу предмета злочину випадає не менш важливе коло відомостей щодо порядку організації, тактики й методики проведення оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, штатної чисельності співробітників цих підрозділів, їх технічного забезпечення тощо.

Іншим видом інформації, що являє собою предмет злочину, передбачений ст. 330 КК України, є службові відомості у сфері оборони країни. Словосполучення «діяльність у сфері оборони країни» вказує на більш широкий обсяг інформації, що може бути предметом цього злочину порівняно з відомостями, зібраними у процесі оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. До кола цієї інформації можна віднести весь обсяг службової інформації, що створюється чи обробляється, віднесений до такої категорії системою державних органів, органів місцевого самоврядування й інших установ, організацій та підприємств усіх форм власності, що мають повноваження у сфері оборони країни.

Законом України «Про оборону України» визначається, що повноваження у сфері оборони країни мають Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада Національної безпеки і оборони України, Ставка Верховного Головнокомандувача, Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту

інформації України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства, центральні й інші органи виконавчої влади, обласні, районні, міські та районні у містах державні адміністрації, виконавчі органи сільських, селищних і міських рад, підприємства, установи та організації всіх форм власності, які виконують державні оборонні замовлення, створюють і підтримують у готовності мобілізаційні потужності, зберігають матеріальні цінності мобілізаційного резерву тощо¹.

Наприклад, Міністерство оборони України у наказі від 27.12.2016 № 720 «Про затвердження Переліку відомостей Міністерства оборони України, які містять службову інформацію (ПСІ – 2016)» відносить до службової інформації такі відомості: про порядок (послідовність, алгоритм, методика) оцінювання рівня воєнної загрози національній безпеці України; відомості про плани (уточнені плани) основних заходів діяльності Міністерства оборони України (на визначений період); відомості, що розкривають зміст завдань органів військового управління й військ (сил) щодо бойової готовності, оперативної підготовки та застосування військ (сил), та інші².

Зовнішньою ознакою службової інформації слід вважати наявність грифу «Для службового користування». Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» документам, що містять інформацію, яка становить службову інформацію, присвоюється гриф «Для службового користування».

Відмежування аналізованого злочину від державної зради або шпигунства, на наш погляд, здійснюється в першу чергу за предметом злочину. Предметом державної зради (у формі шпигунства) (ст. 111 КК) та власне шпигунства (ст. 114 КК) виступає інформація, що становить державну таємницю, тоді як предметом злочину, передбаченого ст. 330 КК України, може виступати тільки така службова інформація, що не становить державної таємниці. У зв'язку з цим виникає необхідність розмежувати службову інформацію, яка збирається у процесі оперативно-розшукової чи контрроз-

відувальної діяльності та у сфері оборони країни, та державну таємницю.

У статті 8 Закону України «Про державну таємницю» подається загальний перелік інформації, що може набувати статусу державної таємниці³. Він конкретизується у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, який затверджується Службою безпеки України: зокрема, таким є наказ від 12.08.2005 № 440. Із цього можна зробити висновок, що за змістом до службової може належати та інформація, яку не відображено у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440⁴. Зовнішнім індикатором, який дозволяє відрізнити державну таємницю від службової інформації, є наявний на матеріальному носіїв державної таємниці спеціальний гриф секретності – «Особливої важливості», «Цілком таємно» або «Таємно».

Висновки

Підсумовуючи, слід відзначити такі ознаки інформації, що становить предмет злочину, передбаченого ст. 330 КК України: 1) ця інформація отримується уповноваженими суб'єктами в особливих сферах суспільної діяльності – в оперативно-розшуковій і контррозвідувальній діяльності, у сфері оборони країни; 2) така інформація має обмежений доступ; 3) її розголошення може завдати шкоду суспільним інтересам у сфері протидії злочинності або в розвідувальній діяльності на шкоду державній безпеці України та обороноздатності країни; 4) віднесення відомостей до таких, що становлять службову інформацію, здійснюють державні органи, які провадять оперативно-розшукову чи контррозвідувальну діяльність, а також державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації у сфері оборони країни; це затверджується їх розпорядчим актом; 5) документам або іншим матеріальним носіям, які містять службову інформацію, присвоюється гриф «Для службового користування»; 6) таку інформацію не віднесено до відомостей, перелічених у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженому наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю».

¹ Про оборону України : закон України від 06.12.1991 № 1932-XII.

² Про затвердження Переліку відомостей Міністерства оборони України, які містять службову інформацію (ПСІ – 2016) : наказ М-ва оборони України від 27.12.2016 № 720.

³ Про державну таємницю : закон України від 21.01.1994 № 3855-XII.

⁴ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440.

Список бібліографічних посилань

1. Володавська О. С. Кримінально-правова характеристика предмета злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України, за чинним кримінальним законодавством. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 65–74.
2. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 182 с.
3. Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
4. Рудик М. В. Незаконний збут, розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженим доступом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 19 с.
5. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Минск : Изд-во В. М. Скакун, 1998. 896 с.
6. Толковый словарь русского языка: 8000 слов и фразеологических выражений / сост. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. М. : Азбуковник, 1999. 944 с.

Надійшла до редколегії 22.12.2018

БОЙЧУК В. Ю. ПРЕДМЕТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТАТЬЕЙ 330 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Определены понятие и природа сведений, составляющих служебную информацию, собранную в процессе оперативно-розыскной и контрразведывательной деятельности, в сфере обороны страны, как предмета преступления, предусмотренного ст. 330 УК Украины, а также место этих сведений в перечне видов информации, определенных действующим законодательством Украины. Определены различия служебной информации, собранной в процессе оперативно-розыскной и контрразведывательной деятельности и в сфере обороны страны, от однородных предметов, в частности предмета преступления, предусмотренного ст. 111 УК Украины.

Ключевые слова: предмет преступления, служебная информация, государственная тайна, оперативно-розыскная и контрразведывательная деятельность, сфера обороны.

BOICHUK V. YU. THE TARGET OF A CRIME UNDER THE ARTICLE 330 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

From the standpoint of philosophical ontology the author has determined the notion and nature of information constituting official information gathered in the course of operative and search or counterintelligence operations and in the defense sphere of the country as the target of a crime under the Art. 330 of the Criminal Code of Ukraine. The place of this information has been specified in the list of information types determined by the current legislation of Ukraine. The author has outlined the differences of the official information gathered in the process of operative and search, counterintelligence operations and in the defense field of the country, starting from homogeneous objects, in particular, the target of a crime, stipulated in the Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine. They are as follows: 1) this information is obtained by authorized subjects in specific areas of social activity – within operative and search, counterintelligence operations, in the defense field of the country; 2) such information has limited access; 3) its disclosure may harm the public interest in the field of counteracting crime or within intelligence activities to the detriment of the state security of Ukraine and the country's defense capabilities; 4) the assignment of information to such that constitutes official information, is carried out by the state authorities, which conduct operative and search or counterintelligence operations, as well as state agencies, local self-government agencies, enterprises, institutions and organizations in the defense field of the country; it is approved by their regulatory act; 5) documents or other material carriers containing official information are assigned the stamp "For official use".

The author has outlined the range of subjects defining the lists of official information, which is the target of this crime; and has specified the sub-legal acts defining such lists. The author has grounded the expediency of expanding its content by supplementing other types of official information, namely, disclosing the organization procedure, tactics and methods of conducting operative and search, counterintelligence operations, the number of employees of these units, their technical provision, etc.

Keywords: target of crimes, official information, secrets of state, operative and search, counterintelligence operations, sphere of defense.

КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ ЗАЯЦЬ,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0002-8406-4284>,

e-mail: zayatskonstantin@gmail.com

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ВУЛИЧНИХ ШАХРАЙСТВ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Аналіз слідчо-оперативної практики свідчить про численні труднощі доказування під час досудового розслідування дій шахраїв із-за різних факторів. На сучасному етапі багато невирішених питань постає під час розслідування найбільш поширеної групи шахрайств, а саме вуличної форми цього кримінального правопорушення. У дослідженні поставлено за мету висвітлення найбільш поширених на практиці проблем, що виникають на початковому етапі розслідування даної групи шахрайств, та подано рекомендації щодо їх вирішення.

Ключові слова: *проблеми розслідування шахрайств, проблеми доказування шахрайств, вуличні шахрайства, можливості повідомлення підозри особі без громадянства, апатриди, особливий порядок кримінального провадження.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Шахрайства являють собою категорію кримінальних правопорушень, що дуже чутливо реагують на будь-які зміни в суспільстві. Вони трансформуються залежно від соціально-економічних, ринкових, політичних перетворень, впровадження новітніх систем і технологій. За останні роки стрімко збільшується кількість цих злочинів, адже в державі тривають реформи системи судової влади й органів правопорядку в Україні, внаслідок чого дещо послаблюються правоохоронні функції.

Більшість проблем виникає на практиці на початковому етапі розслідування шахрайств, оскільки слідчому необхідно встановити наявність ознак складу злочину, скласти план розслідування в умовах дуже обмеженої інформації про подію.

Навіть якщо є свідки події та задокументовані основні фактичні дані щодо дій шахрая, то сформуванню системи доказів і забезпечити перспективу направлення кримінального провадження в суд з обвинувальним висновком дуже складно. Адже обман при шахрайстві відображається не стільки у матеріальній обстановці, скільки в актах інтелектуального характеру. Для організації ефективного досудового розслідування слідчий повинен не тільки мати високий рівень знань діючого кримінального і кримінального процесуального законодавства, але й бути обізнаним щодо способів подолання основ-

них труднощів, що виникають у кримінальних провадженнях про шахрайства.

Стан дослідження проблеми

Проблемам розслідування шахрайств у різні часи приділяли увагу вітчизняні й російські вчені, серед яких: С. С. Чернявський, С. М. Астапкіна, А. Ф. Волобуєв, В. Ю. Шепітько, О. В. Волохова, В. І. Гаєнко, Т. А. Пазинич, Н. В. Павлова, А. А. Сандрачук, В. В. Корнієнко, Н. Ф. Галагуза, В. Д. Ларичев, О. Г. Кальман, О. В. Курман, А. І. Миненко, В. В. Колесников, В. Д. Поливанюк, О. І. Лученко, О. С. Овчинський, В. І. Отряхін, Р. С. Сатуєв, Г. М. Спірін, К. В. Сурков, Є. П. Фірсов, С. Ю. Шаров, П. С. Яні та ін. Разом з тим потрібно зазначити, що більшість із указаних науковців присвячували свої праці переважно організованим формам цих злочинів у сфері підприємницької, страхової та банківської діяльності [1–8]. Однак багато невирішених питань залишається невисвітленими щодо проблем доказування найбільш поширеної групи шахрайств – так званих вуличних форм цього кримінального правопорушення.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є вивчення й аналіз існуючої практики розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії. *Завданням* дослідження поставлено таке: а) розкрити причини та сутність поширених на практиці проблем, що виникають на початковому етапі розслідування вуличних шахрайств;

б) подати рекомендації щодо вирішення вказаних проблем.

Наукова новизна дослідження

Уперше висвітлено проблемні питання, що виникають під час досудового розслідування вуличних шахрайств.

Виклад основного матеріалу

Проблеми досудового розслідування вуличних шахрайств залишаються малодослідженими, оскільки продаж фальсифікованих виробів, удавані лотереї, аукціони, ворожіння, використання різних «ляльок» та інші схеми обману простих пересічних громадян на шляху додому і на роботу прийнято сприймати як малозначні. Адже на фоні резонансних афер у банківській сфері, сфері соціальних виплат, у підприємницькій діяльності вуличні шахрайства видаються такими, що не варті особливої уваги поліції і вчених. Але такий підхід є помилковим, на наше переконання.

Згідно з офіційною статистикою Департаменту інформаційних технологій МВС України, вуличне шахрайство у загальній структурі становить невелику частку (до 10 %). Проте є підстави вважати, що цей різновид злочину має вкрай високу латентність. Це пояснюється цілою низкою факторів. Основним фактором, що обумовлює такий стан, є наявність у жертв цього злочину певного комплексу власної провини та відчуття після обману своєї недолугості, наївності тощо. З цих причин потерпілі не звертаються із заявами про вчинення кримінального правопорушення. Частина потерпілих не вірять у дієвість і ефективність органів правопорядку та вирішують, що просто змарнують свій час і сили як учасники кримінального провадження.

Слід узяти до уваги і той фактор, що особливістю дій шахрая є повідомлення потерпілому завідомо неправдивих відомостей та приховування обставин чи фактів, повідомлення про які було обов'язковим. Відповідно у жертв часто формується впевненість, що вони були зобов'язані або їм вигідно було передати майно злочинцю. Обман може виражатися усно через спілкування, письмово через складання документів, а також за допомогою різного роду конклюдентних дій. Наприклад, шляхом використання спеціального одягу (форми, ряс), атрибутів, підроблених документів тощо.

Окремим прийомом дій вуличних шахраїв є поведінковий комплекс, який спрямовано на відволікання уваги жертви на сторонні чинники, зокрема на гучні звуки, яскраві предмети, сторонніх людей тощо. Вони задають багато питань, просять жертву виконати низку

дій, змінюють початкові прохання та багато іншого. Все це спрямовано на те, щоб розсіяти увагу потерпілого і непомітно спонукати його до передачі майна.

Непоодинокими також є випадки використання шахраями прийомів уведення потерпілого в стан трансу або гіпнозу, під впливом яких останній передає своє майно, фактично не усвідомлюючи наслідки цих дій.

Аналіз слідчої практики показує, що у кримінальних провадженнях про вуличні шахрайства виникають досить специфічні проблеми, які, на наше переконання, потребують наукового осмислення і розробки шляхів подолання, в тому числі через удосконалення діючого законодавства України.

Так, очевидним фактом є те, що шахрайство належить до категорії кримінальних правопорушень, що в умовах безкарності швидко професіоналізуються. Афери реалізуються систематично тими самими особами в рамках типових сценаріїв і стають для них постійним джерелом кримінальних доходів. Шахраї мають вироблені в результаті систематичної злочинної діяльності характерні особистісні риси і специфічні соціальні установки. У них формуються кримінальні навички і властивості, стійка манера поведінки. Крім того, на механізм шахрайства певний відбиток накладає етнічна належність злочинця. Для певних представників етнічних груп характерним є недотримання загальноприйнятих норм соціальної поведінки. Так, помічено, що в населених пунктах України (особливо у великих містах), де компактно проживають ромські общини, поряд з іншими кримінальними правопорушеннями (здебільшого крадіжками і торгівлею наркотиками) особливого поширення набуває шахрайство у формі гадання, «зняття порчі», «накладання приворотів», продажу біжутерії під виглядом виробів із золота, обману під час розміну грошових купюр крупного номіналу. Непоодинокі випадки й реалізації більш складних схем обману громадян, зокрема при обміні валюти, що вчиняються групами осіб циганської національності на ринках і вокзалах.

Під час реєстрації та досудового розслідування шахрайств із ромським «колеритом» працівники поліції стикаються з цілим рядом досить специфічних проблем. Однією з них є доказування факту заволодіння майном громадян шляхом обману під час надання таких послуг, як гадання (бачення і тлумачення подій минулого та майбутнього), «зняття порчі» чи «накладання приворотів».

Ситуація ускладнюється також тим, що, як правило, відсутні свідки злочину. Свідками

заявляють себе особи з числа ромської общини, які не просто намагаються спростувати версію подій потерпілого, а вкрай агресивно поводять себе як стосовно заявників, так і щодо патрульних, які прибувають на виклик.

Суттєвою проблемою в розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених представниками ромської національності, є відсутність у них документів, що посвідчують особу. Аналіз різноманітної інформації та практичного досвіду дає підстави для висновку, що представники цієї етнічної групи умисно не отримують такі документи або, якщо вони були отримані, приховують або навіть знищують їх. Крім того, вони називаються прізвищами, поширеними в їх закритому середовищі, використовуючи при цьому дуже обмежену їх кількість. У той же час у спілкуванні між собою вони користуються зовсім іншими іменами або побутовими прізвиськами.

Метою таких дій є одна єдина – максимально ускладнити або повністю унеможливити ідентифікацію особи, а також установлення колишніх судимостей та причетності до вчинення інших злочинів. На цю обставину ще в кінці XIX ст. звернув увагу відомий австрійський криміналіст Ганс Гросс. Він одним із перших дослідив особливості розслідування злочинів, учинених циганами. Патріарх криміналістики наголошував на тому, що без врахування слідчим особливостей цього народу, який за своїми життєвими установками і правилами поведінки суттєво відрізняється від європейських народів, неможливо боротися зі злочинністю циган, яка була бичем для Австрії того часу [9, с. 460–487]. Досвідчений слідчий і проникливий науковець Г. Гросс на основі робіт видатних учених-етнографів того часу дійшов висновку про те, що саме спосіб життя циган протягом багатьох століть виховав у них прагнення до мандрування, нелюбов до підкорення державній владі, безмежну лень. Саме ці якості, на його думку, породжують прагнення до добування засобів існування незаконним шляхом, відбираючи їх у тих, хто заробляє на життя чесною працею [9, с. 465–466].

Ці сформульовані вченим положення не втратили своєї актуальності й на сьогодні. Документально у матеріалах кримінального провадження встановити особу циганської національності за відсутності документів, що посвідчують її особу, під час досудового розслідування традиційним способом (направленням офіційних запитів у державні установи, перевіркою за обліками) дуже складно, а інколи й неможливо. Справа в тому, що через специфіку расових зовнішніх ознак потерпілі

описують зовнішність ромів, використовуючи поняття «циганка» – жінка, «циган» – чоловік. У кращому випадку вказують такі ознаки зовнішності, як «великі чорні очі», «смаглява шкіра», «картата спідниця» та інші подібні, дуже загальні прикмети. Свідки з числа ромської общини з найближчого оточення підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення дають брехливі свідчення або взагалі ухиляються їх давати. Відповідно, організувати ефективний розшук, затримання та ідентифікацію особи, причетної до вчинення злочину, а також провести таку ключову слідчу (розшукову) дію, як пред'явлення особи для впізнання, за таких умов просто неможливо.

Перевірка за обліками, а також отримання відповідей на офіційні запити слідчого щодо встановлення особи представників ромської етнічної групи дають, як правило, негативний результат, оскільки ці особи часто повідомляють про себе відверто брехливі відомості. З цієї ж причини неможливо встановити наявності чи відсутності у затриманої особи встановлених діагнозів щодо психічних захворювань, наркотичної чи алкогольної залежності, захворювання на туберкульоз шляхом перевірки за обліками спеціалізованих лікувальних закладів (диспансерів).

Окремим класичним прийомом поведінки деяких осіб ромської общини є випадки, коли під час затримання, доставки до відділу поліції, першого допиту чи інших заходів вони повідомляли про наявність у них таких небезпечних інфекційних захворювань, як педикульоз, короста, побутовий сифіліс тощо. Інколи ця інформація є дійсною. Але у більшості випадків повідомляється вона з метою створення у поліцейського відчуття бридливості, огидності для того, щоб останній відмовився саджати таку особу до службового автомобіля, заводити у свій кабінет і взагалі наблизитись до неї. Для посилення таких почуттів затримані роми (особливо жінки) дуже галасливо і агресивно себе поводять у спілкуванні, шлють прокльони і погрожують захворюваннями і смертю патрульним поліцейським і слідчим. Все це дійсно створює серйозні психологічні перешкоди у прийнятті законних процесуальних рішень службовцями.

З точки зору юриспруденції необхідно сприймати вищевказану поведінку як небажання асимілюватись у суспільство країни і відмову виконувати законні вимоги державної системи влади. Якщо певна етнічна група обирає своєю традицією відмову в реєстрації фактів народження дітей, отримання документів, що посвідчують особу, реєстрації свого місця

проживання і місця проживання дітей, відмову офіційно працевлаштовуватись, сплачувати податки, вносити інші обов'язкові платежі, дотримуватись норм поведінки більшості населення регіону, все це свідчить про те, що представники цієї етнічної групи добровільно обирають статус осіб без громадянства (апатридів).

Відсутність в осіб ромської національності документів, постійного місця проживання створює умови, сприятливі для ухилення від будь-якої юридичної відповідальності. Характерним є використання такого «досвіду» й представниками слов'янських національностей, які в багатьох випадках є вихідцями з нижчого соціального прошарку (особи без постійного місця проживання, безробітні, для яких основним джерелом прибутку є злочинний промисел) [10]. У провадженнях про кримінальні правопорушення зазначеної категорії слідчі стикаються із проблемою документального підтвердження особи підозрюваного, а також даних, що характеризують її особистість. Без вирішення цього завдання є неможливим прийняття низки процесуальних рішень, починаючи з повідомлення про підозру особі, та багатьох інших (обрання запобіжного заходу, направлення кримінального провадження до суду). Намагаючись знайти вихід із цієї складної ситуації, ми дійшли таких наукових висновків.

Висновки

Ми переконані в необхідності удосконалення діючого кримінального процесуального законодавства шляхом доповнення Кримінального процесуального кодексу України окремим розділом «Особливості кримінального прова-

дження щодо осіб без громадянства (апатридів)». У даному розділі ми пропонуємо, відповідно до положень міжнародної Конвенції про статус апатридів від 28.09.1954 чітко визначити таке. По-перше, встановити поняття апатридів та їхні права. По-друге, визначити обставини, що підлягають встановленню у рамках кримінального провадження, де підозрюваною є особа-апатрид, а також процесуальні засоби встановлення таких даних, як вік, стан здоров'я, наявність судимостей, місце і строк проживання тощо. По-третє, визначити підстави прийняття ключових процесуальних рішень у кримінальних провадженнях про правопорушення, що вчинені апатридами.

Крім доповнення Кримінального процесуального кодексу України, на нашу думку, є необхідним доповнення й відомчих нормативно-правових актів МВС та Національної поліції України щодо порядку постановки на криміналістичний облік апатридів, які були засуджені або затримувалися за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень. Засобами обліку можуть виступати бази даних з описом зовнішності особи, характерних для неї кримінальних навичок та прийомів поведінки, використовуваних засобів і знарядь вчинення правопорушень, фотографії та відеоролик з особою, дактилоскопічні карти. Відповідні автоматизовані бази даних дозволять патрульним поліцейським, оперативним працівникам, слідчим ефективно вирішувати завдання з ідентифікації особи, підозрюваної у вчиненні злочину, та виробленню правильної тактики спілкування з нею під час досудового розслідування, чим забезпечити його більш високу ефективність.

Список бібліографічних посилань

1. Шепитько В. Ю. Основы методики расследования мошенничества // Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений / под ред. Шепитько В. Ю. Харьков : Одиссей, 2001. С. 387–390.
2. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
3. Галагуза Н. Ф., Ларичев В. Д. Преступления в страховании: предотвращение, выявление, расследование (отечественный и зарубежный опыт). М. : Анкил, 2000. 167 с.
4. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 430 с.
5. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 20 с.
6. Миненко А. И. Проблемные вопросы расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами в банковской сфере : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1999. 168 с.
7. Поливанок В. Д. Особливості розслідування злочинів, вчинених у банківській системі України з використанням сучасних інформаційних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 22 с.
8. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джузи. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.

9. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. М. : ЛексЭст, 2002. С. 460–487.

10. Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Проблеми питання розслідування окремих видів шахрайств. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. 2003. Вип. 3. С. 124–131.

Надійшла до редколегії 05.12.2018

ЗАЯЦ К. Д. ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УЛИЧНЫХ МОШЕННИЧЕСТВ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Анализ следственно-оперативной практики свидетельствует о многочисленных трудностях доказывания в ходе досудебного расследования действий мошенников в силу различных факторов. На современном этапе много нерешённых вопросов возникает при расследовании наиболее распространённой группы мошенничеств, а именно уличной формы этого преступления. В исследовании поставлена цель освещения наиболее распространённых на практике проблем, возникающих на начальном этапе расследования данной группы мошенничеств, и представлены рекомендации относительно их решения.

Ключевые слова: проблемы расследования мошенничеств, проблемы доказывания мошенничеств, уличные мошенничества, возможности сообщения о подозрении лицу без гражданства, апатрид, особый порядок уголовного производства.

ZAIATS K. D. SOME PROBLEMS OF INVESTIGATING STREET FRAUD AND THE WAYS TO SOLVE THEM

The subjects of the study are the problems that arise at the initial stage of the investigation of street fraud, the study is the individual problems of pre-trial investigation of street fraud and the ways of their solution. The study aims to highlight the most common problems in practice at the initial stage of the investigation of this group of fraud, and presents recommendations for their solution.

In the course of time, general scientific methods of cognition were used. The relevance of the research topic is that the main problems of investigators arise at the stage of the decision to open criminal proceedings. Difficulties are related to the fact that the investigator needs to take a key procedural decision based on the analysis of very limited information about the event.

In addition, in the context of open criminal proceedings, it is very difficult to form a system of evidence of the existence of a criminal intention in the actions of a fraudsters. Indeed, unlike other crimes, they are reflected not so much in material traces as in acts of intellectual nature: the reporting of false information, the use of fictitious documents, specific attributes, and many others. Gathering evidence of such an order requires an extraordinary level of professionalism. The investigator should not only have a high level of knowledge of the existing criminal and criminal procedural legislation, but also be aware of ways to overcome the main difficulties encountered in criminal proceedings on fraud. The novelty of the results is that the research in this direction was conducted for the first time.

The main results of the study are given a number of typical problems of investigation of street fraud, as well as recommendations for their overcoming.

The results of the study can be used in the field of the criminal law cycle. The practical significance lies in the possibility of introducing the results of the research into the educational process in the presentation of the discipline “The method of investigation of crimes”, special courses, as well as in raising the skills of practical police officers.

As a result of the study, conclusions were drawn in the form of concrete proposals for addressing typical problems arising in the investigation of street fraud.

Keywords: fraud investigations, fraud proofing problems, street fraud, possibilities of suspecting a stateless person, stateless persons, special procedure of criminal proceedings.

КАТЕРИНА БОРИСІВНА ЛЕВЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,
Урядовий уповноважений з питань гендерної політики;

 <https://orcid.org/0000-0002-4445-8860>,
e-mail: levchenkokateryna@yahoo.com;

МАРИНА МИКОЛАЇВНА ЛЕГЕНЬКА,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0002-5413-2696>,
e-mail: maryna_legenka@ukr.net

ТЕРМІНОВИЙ ЗАБОРОННИЙ ТА ОБМЕЖУВАЛЬНИЙ ПРИПИСИ ЯК СПЕЦІАЛЬНІ ФОРМИ РЕАГУВАННЯ НА ВИПАДКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Проаналізовано міжнародний досвід запровадження обмежувальних заходів для осіб, які скоїли домашнє насильство, та відмінності термінового заборонного й обмежувального приписів, які передбачені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», з метою створення умов для їх ефективного застосування на практиці.

Ключові слова: домашнє насильство, терміновий заборонний припис, обмежувальний припис, законотворчість, міжнародний досвід.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

До кардинальних напрямків розвитку вітчизняної юриспруденції належать забезпечення охорони й захисту законних прав і свобод людини та громадянина. Реалізація зазначеного напрямку здійснюється передусім через поліпшення його нормативно-правового й організаційного забезпечення. При цьому важливими є аналіз і врахування як вітчизняного, так і зарубіжного правозастосувального досвіду.

Серед широкомасштабної системи заходів, спрямованих на охорону прав людини, актуальними є профілактика домашнього насильства та належне реагування на такі випадки відповідно до європейських і світових стандартів.

Стан дослідження проблеми

Терміновий заборонний та обмежувальний приписи отримали свій адміністративно-правовий статус та законодавчі підстави порівняно недавно – у зв'язку з набуттям чинності Законом України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а отже, через їх новизну предметом наукових досліджень у галузі юриспруденції вони ще практично не виступали.

Траплялись науково-правові дослідження форм адміністративно-правового реагування, які передували терміновому заборонному та

обмежувальному приписам. Типовими в цьому плані є дослідження Г. О. Горбової, яка, аналізуючи проблеми адміністративно-правового регулювання протидії насильству в сім'ї, обґрунтовує оптимальність застосування таких адміністративно-запобіжних засобів адміністративного примусу, як офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї, захисний припис і направлення на проходження корекційної програми осіб, схильних до таких дій [1]. О. Д. Коломонець, досліджуючи проблеми адміністративно-правового регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, аналізує і механізм накладення адміністративних стягнень за невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми [2].

Обґрунтуванням необхідності законотворчих змін в досліджуваній галузі стали дослідження О. М. Бандурки, О. Ф. Бондаренка, К. Б. Левченко, В. О. Брижика та інших, які, здійснюючи моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї, запропонували введення поняття «тимчасовий обмежувальний припис», який виносився б тільки судом [3].

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати міжнародний досвід запровадження обмежувальних

заходів для осіб, які скоїли домашнє насильство, та відмінності термінового заборонного та обмежувального приписів, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», для створення умов для їх ефективного застосування на практиці.

До завдань дослідження відносимо здійснення порівняльно-правового аналізу термінового заборонного й обмежувального приписів, визначення умов ефективності застосування зазначених спеціальних заходів, обґрунтування доцільності використання національною юриспруденцією міжнародного досвіду в цій галузі та внесення обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізму застосування таких форм адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства.

Наукова новизна дослідження

У дослідженні:

- обґрунтовано актуальність і перспективність нових законодавчих форм адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства, до яких належать і терміновий заборонний та обмежувальний приписи;

- узагальнено міжнародний досвід заборонного реагування на випадки домашнього насильства в аспекті можливостей його використання у вітчизняному законотворчому процесі;

- здійснено порівняльно-правовий аналіз термінового заборонного та обмежувального приписів і визначено умови ефективності їх практичного застосування.

Виклад основного матеріалу

Реалізуючи державну політику в зазначеній сфері, Україна 7 листопада 2011 р. підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

14 листопада 2016 р. Президент України Петро Порошенко вніс до парламенту проект закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульської конвенції) № 0119¹. Однак станом на сьогодні зазначена Конвенція так і не ратифікована Україною. Ра-

зом із тим народними депутатами України підтримано проект закону про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, який підписано Президентом України 4 січня 2018 р. [4].

На сьогоднішній день проблемою залишається неповна реалізація низки організаційно-правових аспектів боротьби з домашнім насильством, до яких вважаємо за доцільне віднести і явно недостатнє застосування правоохоронними органами можливостей термінового заборонного та обмежувального приписів, передбачених нормами чинного законодавства.

Питання відповідальності за скоєння насильства в сім'ї досліджували українські вчені-адміністративісти О. М. Бандурка, А. Б. Блага, М. О. Качинська та ін., але порівняльний аналіз обмежувального та термінового заборонного приписів робиться вперше нами.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»² розглядає обмежувальний припис стосовно кривдника як встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, що спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи.

Ініціаторами судового розгляду питання про видачу обмежувального припису можуть виступати постраждала особа або її представник. Якщо домашнє насильство вчинене стосовно дитини, то заяву до суду мають право подавати батьки або інші законні представники дитини, її родичі (баба, дід, повнолітній брат, сестра), мачуха або вітчч дитини, а також орган опіки та піклування. Якщо жертвою насильства є недієздатна особа, то ініціювати судовий розгляд мають право опікун, а також орган опіки та піклування.

Передбачено, що обмежувальним приписом може бути визначено один чи декілька заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього визначених обов'язків, до яких віднесені заборона перебувати в місці спільного проживання чи перебування з постраждалою особою, усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особою приватною власністю постраждалої особи, обмеження спілкування кривдника з постраждалою дитиною, заборона наблизитися на визначену відстань до місця проживання

¹ Проект Закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : від 14.11.2016 № 0119 / ініціатор П. О. Порошенко // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60492 (дата звернення: 04.12.2018).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII.

чи перебування, навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою, заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб намагатися спілкуватися з нею, а також заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Строком видачі обмежувального припису визначено від 1 до 6 місяців, зазначений строк може бути подовжений судом, але не більше ніж на 6 місяців.

Передбачено обов'язкове інформування судом про видачу обмежувального припису кривднику органів Національної поліції України за місцем проживання чи перебування постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів відповідних рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи.

При цьому не можуть бути накладені обмеження на право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання чи перебування, якщо кривдник не досяг 18-річного віку на день видачі такого припису.

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника розглядається законодавцем як спеціальний захід протидії домашньому насильству. Установлено, що зазначений захід вживають уповноважені підрозділи органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства.

Підставою для винесення припису визначено наявність безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи. Зміст термінового заборонного припису характеризується наявністю таких заходів, як зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи та заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

При цьому законодавцем визначено безпеку постраждалої особи в якості пріоритету при вирішенні питання про винесення термінового заборонного припису. Вимоги термінового заборонного припису поширюються і на місце спільного проживання чи перебування постраждалої особи та кривдника незале-

жно від їхніх майнових прав на відповідне житлове приміщення.

Строком, на який може бути винесений зазначений припис, визначено 10 діб, проте передбачено, що він може бути припинений достроково у разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні.

В ролі ініціатора розгляду питання про винесення термінового заборонного припису може виступати постраждала особа, а також працівник уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків, яка має проводитися за встановленою формою.

Передбачено можливість оскарження термінового заборонного припису в судовому порядку на загальних підставах оскарження дій чи бездіяльності органів державної влади. Установлено, що процедури винесення зазначеного припису регулюються підзаконними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України.

Водночас необхідно зауважити, що до цього часу органами Національної поліції не винесено жодного термінового заборонного припису у зв'язку з відсутністю підзаконного нормативно-правового акта, яким регламентується оцінка ризиків.

Узагальнений аналіз відмінностей термінового заборонного та обмежувального приписів міститься у таблиці 1.

Застосування термінового заборонного припису потребує розроблення та запровадження відповідних підзаконних нормативно-правових документів, а також відповідного педагогічного та інформаційного забезпечення. При цьому винятково важливим залишається вивчення, узагальнення та урахування досвіду, напрацьованого державами, які раніше звернулися до впровадження подібних заходів реагування.

Аналізуючи міжнародний досвід у цій сфері, можна простежити більш жорстке заборонне реагування на випадки домашнього насильства. Так, наприклад, у Португалії передбачається заборона кривднику контактувати з потерпілою від домашнього насильства особою, у тому числі передбачено можливість виселення агресора з місця проживання (максимально на 2 роки). Цей захід може встановлюватись як додатковий до 2 років. А з 2006 р. з метою ефективнішого впровадження цих норм на осіб, які вчинили домашнє насильство та були виселені з місця спільного проживання, може бути одягнутий електронний браслет [5, с. 49].

Таблиця 1

Обмежувальний припис стосовно кривдника Стаття 26 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»	Терміновий заборонний припис стосовно кривдника Стаття 25 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»
Визначення	
Встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи	Спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженим підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства
Заходи, які забороняються/обмежуються	
<ul style="list-style-type: none"> - заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; - усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; - обмеження спілкування з постраждалою дитиною; - заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалої особи; - заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; - заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб 	<ul style="list-style-type: none"> - зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; - заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; - заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою
Ким видається	
Судом	Уповноваженим підрозділом Національної поліції
Термін, на який видається	
Від 1 до 6 місяців	До 10 діб
Хто може звернутися за видачею	
<ul style="list-style-type: none"> - постраждала особа або її представник; - у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітччм дитини, а також орган опіки та піклування; - у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування 	Виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків
Порядок інформування	
Про видачу обмежувального припису кривднику суддя у встановлений законом строк інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні у містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (уразі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи	Терміновий заборонний припис вручається кривднику, а його копія – постраждалій особі або її представнику

У Швеції ще в 1988 р. набув чинності Акт про заборонний ордер, яким передбачено надання захисту постраждалим, яким погрожують, яких переслідують чи утискають. Він забороняє кривдникам мати контакти чи відвідувати постраждалих, коли існує ризик

переслідування, утисків чи інших кримінальних дій. У випадку порушення заборонного ордера передбачено таку відповідальність, як штраф або ув'язнення строком до 1 року [6].

У Сполучених Штатах Америки основним підходом до реагування на випадки насильства

в сім'ї є контроль, який має забезпечити обов'язкове реагування. Законодавство США також передбачає охоронні ордери, в яких постраждала особа називається позивачем, а особа, яка вчинила насильство в сім'ї, – відповідачем. Зазначений ордер може бути виданий двома шляхами: у цивільному суді (окремо чи одночасно з іншою цивільною процедурою, наприклад розлученням) або в кримінальному суді – у зв'язку з кримінальним звинуваченням особи [3, с. 51].

У США є три види таких ордерів залежно від строковості:

1) надзвичайний охоронний ордер, який постраждала може отримати в період, коли немає судових засідань, зокрема в нічну пору й вихідні, звернувшись до поліції, представник якої має зв'язатися з черговим суддею; за наявності підстав суддя видасть надзвичайний ордер, але потім постраждала особа має звернутися до суду за отриманням тимчасового ордеру;

2) тимчасовий охоронний ордер, який можна отримати шляхом подання у відповідному суді позову з проханням про захист від насильства в сім'ї та бажаний зміст охоронного ордеру; у випадку, якщо суд установить імовірну небезпеку для постраждалої особи та можливість подальшого насильства, він може видати тимчасовий охоронний ордер терміном дії на 14–21 день без попереднього повідомлення кривдника;

3) постійний охоронний ордер, який видають так: після видання тимчасового охоронного ордеру та повідомлення про це кривдника у 10-денний строк призначається судове засідання, на якому він може пояснити ситуацію, що відбулася; після слухання справи суд може продовжити дію тимчасового ордеру на строк до 2 років [3, с. 51–52].

Дослідники відзначають високу ефективність ужиття таких захисних заходів. Так, В. С. Харламов із посиланням на дані Г. Бринцевої зауважує, що після ухвалення в Сполучених Штатах Америки закону про насильство в сім'ї кількість внутрішньосімейних убивств скоротилася в 4 рази [7].

Статті 52 та 53 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і

домашньому насильству та боротьбу з цими явищами передбачають нагальні заборонувальні приписи й обмежувальні або захисні приписи [8]. Так, відповідно до визначення Конвенції нагальні заборонувальні приписи видаються в ситуаціях безпосередньої небезпеки про те, щоб особа, яка вчинила домашнє насильство, звільнила місце проживання жертви або особи, яка перебуває в ситуації ризику, на достатній період, та забороняють правопорушнику заходити до місця проживання жертви або особи, яка перебуває в ситуації ризику, або контактувати з жертвою чи особою, яка перебуває в ситуації ризику. Заходи, вжиті відповідно до цієї статті, надають пріоритет безпеці жертви або особи, яка перебуває в ситуації ризику.

Окрім того, відповідно до Конвенції обмежувальні або захисні приписи, мають бути:

- доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву;
- виданими на певний період або до їх зміни чи зняття;
- у разі необхідності виданими на основі *ex parte*, що має негайну дію;
- доступними незалежно від іншого правового провадження або на додаток до нього;
- дозволені для представлення в подальшому правовому провадженні.

Висновки

Таким чином, є всі підстави як стверджувати про наявність прогресу в питаннях посилення запобігання та протидії домашньому насильству, так і відзначити наявність серйозних проблем, які зазначений прогрес гальмують. Ці проблеми значною мірою перебувають у царині законотворчості і потребують більш пильної уваги до ухвалення відповідних нормативно-правових актів як на рівні законів, так і підзаконних. Водночас вважаємо за необхідне визначити і недоліки правозастосувального характеру, які полягають у явно недостатньому застосуванні передбачених чинним законодавством термінового заборонного та обмежувального приписів, ефективність яких, як свідчить міжнародний досвід, є достатньо вагомою.

Список бібліографічних посилань

1. Горбова Г. О. Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 17 с.
2. Коломоець О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 20 с.
3. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик та ін. ; заг. ред.: О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. Харків : Права людини, 2011. 240 с.

4. Глава держави підписав Закон про запобігання та протидію домашньому насильству // Президент України : офіц. сайт. URL: <http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pidpisav-zakon-pro-zapobigannya-ta-protidiyu-45354> (дата звернення: 04.12.2018).

5. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів ВНЗ МВС України / уклад.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброта та ін. Київ : Ун-т «Україна», 2012. 246 с.

6. Гайдук Ю. А. Попередження домашнього насилля у національному та міжнародному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 3. С. 152.

7. Харламов В. С. Институт охрального ордера в зарубежном законодательстве как инструмент защиты личности от внутрисемейного насилия. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2014. № 1 (32). С. 38. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/institut-ohrannogo-ordera-v-zarubezhnom-zakonodatelstve-kak-instrument-zaschity-lichnosti-ot-vnutrisemeynogo-nasiliya> (дата звернення: 04.12.2018).

8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : довід. для членів парламенту / підгот. Г. Фішер ; Секретаріат Комітету з рівних прав і недопущення дискримінації Парламентської асамблеї Ради Європи. Київ : К.І.С., 2014. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45> (дата звернення: 04.12.2018).

Надійшла до редколегії 09.12.2018

ЛЕВЧЕНКО К. Б., ЛЕГЕНЬКА М. Н. СРОЧНОЕ ЗАПРЕТИТЕЛЬНОЕ И ОГРАНИЧИТЕЛЬНОЕ ПРЕДПИСАНИЯ КАК СПЕЦИАЛЬНЫЕ ФОРМЫ РЕАГИРОВАНИЯ НА СЛУЧАИ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА

Проанализированы международный опыт введения ограничительных мер для лиц, совершивших домашнее насилие, и различия срочного запретительного и ограничительного предписаний, предусмотренных Законом Украины «О предупреждении и противодействии домашнему насилию», с целью создания условий для их эффективного применения на практике.

Ключевые слова: домашнее насилие, противодействие, срочное запретительное предписание, ограничительное предписание, законотворчество, международный опыт.

LEVCHENKO K. B., LEHENKA M. M. URGENT RESTRAINING AND RESTRICTIVE ORDERS AS SPECIAL RESPONSE FORMS FOR DOMESTIC VIOLENCE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL PRACTICE

The authors of the article have substantiated the importance of the prevention of domestic violence and proper response to such cases in accordance with European and world standards. The authors have analyzed international experience of introducing restrictive measures for the persons who have committed domestic violence and the differences between urgent restraining and restrictive orders provided by the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence" in order to create conditions for their effective application in practice.

The authors have also analyzed the content of the restrictive order regarding the abuser as established by the court procedure as a mean of temporal restriction of the rights or the assignment of duties to a person who committed domestic violence aimed at ensuring the safety of the victim. The authors have characterized the urgent restraining order as a special measure to counteract domestic violence, which is used by the authorized units of the National Police of Ukraine as a response to the fact of domestic violence and aimed at its immediate termination, elimination of the danger to the lives and health of victims and preventing the continuation or re-execution of such violence. The procedures of application of the above mentioned orders have been provided.

The comparative and legal analysis of the restrictive and urgent restraining orders has been carried out.

International experience of applying a protective order in combating domestic violence has been generalized; reference to the relevant regulatory acts has been provided.

It has been noted that the current stage of normative and legal, organizational and law-enforcement provision for combating domestic violence in Ukraine is characterized by both significant progress and serious problems that impede the mentioned progress. These problems are largely in the field of lawmaking and require more attention to the adoption of relevant regulatory acts.

Keywords: domestic violence, urgent restraining order, restraining order, lawmaking, international experience.

ЛІЛІЯ ЮРІЇВНА МІСЮРА,

*Національна академія прокуратури України,
відділ підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство,
Інституту підвищення кваліфікації прокурорів;*

 <https://orcid.org/0000-0003-4989-9574>,
e-mail: liya.90@ukr.net

**ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СФЕРІ ДОВКІЛЛЯ**

Висвітлено актуальні питання залучення експерта та проведення експертизи у кримінальному провадженні у сфері довкілля, а також надано практичні рекомендації щодо діяльності слідчого, прокурора на вказаному етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Ключові слова: прокурор, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення проти довкілля, досудове розслідування, залучення експерта.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Залучення експерта та проведення експертизи є одним з основних форм застосування спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, а висновок експерта – одним із важливих процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні у сфері довкілля, тому своєчасне залучення експерта стороною обвинувачення сприяє правильному визначенню подальших напрямів досудового розслідування та певною мірою впливає на результативність проведення інших процесуальних дій у кримінальному провадженні.

Серед проблемних питань, що виникають у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля на етапі залучення експерта, найбільш поширеними є: неправильне визначення виду експертизи, яку необхідно провести у кримінальному провадженні; неподання або несвоєчасне подання на розгляд слідчого судді клопотання про доручення експертизи; невідповідність клопотання про доручення експертизи вимогам ч. 2 ст. 244 Кримінального процесуального кодексу України¹ (далі – КПК України); недостатність направлених експерту матеріалів для проведення експертизи; використання експертом у ході дослідження зразків, відібраних стороною обвинувачення із порушенням встановленого законом порядку; невідповід-

ність висновку експерта вимогам ст. 101 і 102 КПК України тощо.

Стан дослідження проблеми

У науковій літературі вказана проблематика досліджувалась у працях багатьох учених. Так, В. Т. Маляренком та Ю. П. Аленінінм висвітлено питання щодо розширення кола суб'єктів проведення судової експертизи. У працях О. О. Бондаренка досліджувалися фактичні та юридичні підстави призначення і проведення експертизи, а також питання передбачення інших випадків для обов'язкового проведення судової експертизи. Особливості та порядок використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти довкілля ґрунтовно вивчені Я. М. Толочко, С. О. Книженко, О. В. Одерієм і Ю. М. Туровцем. Можливості судових експертиз під час розслідування окремих злочинів проти довкілля проаналізовані Л. Л. Стасюк. Специфіці організації призначення експертиз у процесі розслідування злочинів проти довкілля приділено увагу у працях Ю. В. Алябова. Окремі проблеми проведення судових експертиз досліджено у працях Н. П. Канфуї, наприклад, питання отримання експертом права на самостійне збирання матеріалів для дослідження в ході проведення експертизи. Однак, незважаючи на вагомий науковий вклад зазначених учених, питання змісту діяльності прокурора на етапі залучення експерта в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля залишаються недостатньо дослідженими.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI : ред. від 19.12.2018.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розробка теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо залучення експерта та проведення експертизи у кримінальному провадженні у сфері довілля.

Для досягнення мети необхідно вирішувати такі завдання: визначити види експертиз, які можуть бути проведені у кримінальному провадженні у сфері довілля; визначити порядок залучення експерта і проведення експертизи у кримінальному провадженні у сфері довілля; висвітлити проблемні аспекти діяльності слідчого та прокурора на вказаному етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля.

Наукова новизна дослідження

Уперше запропоновано зміни до законодавства та надано практичні рекомендації щодо діяльності прокурора на етапі залучення експерта і проведення експертизи під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля.

Виклад основного матеріалу

Рішення про необхідність проведення експертизи може бути прийнято слідчим, прокурором уже під час проведення початкових слідчих дій, насамперед у ході огляду місця події: виявляючи й вилучаючи різні сліди, слідчий висуває версії щодо розслідуваної події, визначає можливості та перспективи їх експертного дослідження [1, с. 452].

У процесі визначення видів експертиз, які потрібно провести у кримінальному провадженні у сфері довілля, слідчий, прокурор повинні враховувати обставини справи та комплекс завдань, що вирішує судова експертиза.

Наведемо запропоновану С. О. Книженко класифікацію експертиз, що проводяться в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля: 1) екологічна експертиза й експертизи екологічної спрямованості (дендрологічна, орнітологічна, зоологічна, іхтіологічна, ентомологічна, судово-геологічна, водогосподарська, судово-ветеринарна, санітарно-гігієнічна, гідрометеорологічна, рибогосподарська тощо); 2) технічні експертизи (агротехнічна, зоотехнічна, лісотехнічна, будівельно-технічна, пожежо-технічна, судово-технологічна, гідротехнічна тощо); 3) криміналістичні експертизи (біологічна, дактилоскопічна, трасологічна, почеркознавча, технічна експертиза документів тощо); 4) інші експертизи (судово-медична, токсикологічна, товарознавча, економічна тощо) [2, с. 138–144].

Варто звернути увагу, що деякі із зазначених експертиз знаходиться на стадії науко-

вої розробки, тому, приймаючи рішення щодо їх призначення, варто керуватися п. 1.2.10 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5¹ (далі – Інструкція). Цим пунктом передбачено, що з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), в тому числі тих, що знаходяться на стадії наукової розробки.

Для залучення експерта прокурор або слідчий у порядку, визначеному ст. 242–245 КПК України, звертаються до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи. Клопотання про проведення експертизи – єдиний серед передбачених кримінальним процесуальним законом вид клопотань, що може бути поданий слідчому судді місцевого суду безпосередньо слідчим, якому доручено проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні. Незважаючи на це, питання проведення експертиз у кримінальних провадженнях у сфері довілля повинно бути під пильною увагою прокурора, який повинен забезпечити своєчасне подання клопотання, перевірити правильність вибору виду експертного дослідження, а також перевірити дотримання норм закону під час звернення із клопотанням до слідчого судді, зокрема: правильність і повноту визначеного переліку запитань, які необхідно поставити перед експертом; долучення копій матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання про проведення експертизи, а також додержання вимог ч. 2 ст. 244 КПК України під час його складання; правильність і вичерпність визначеної слідчим вихідної інформації для проведення експертного дослідження; якість і повноту матеріалів кримінального провадження, підготовлених для направлення на експертизу. Крім того, прокурор перевіряє дотримання обов'язкових вимог ч. 2 ст. 242 КПК України щодо звернення із клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи стосовно визначення розміру шкоди довіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням, а в разі

¹ Інструкція про порядок призначення і проведення судових експертиз : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, у ред. наказу М-ва юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 : ред. від 23.05.2017 з остан. змін., внес. наказом М-ва юстиції України від 26.04.2017 № 1420/5.

необхідності – також у інших випадках (наприклад, для встановлення причин смерті або тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних унаслідок порушення правил екологічної безпеки під час уведення в експлуатацію підприємств).

Аналіз кримінальних проваджень дав можливість зробити висновок, що поширеними є ситуації звернення до слідчих суддів із клопотаннями про проведення експертизи у кримінальних провадженнях у сфері довкілля, в яких ухвалено рішення про зупинення досудового розслідування або закінчилися строки досудового розслідування, що є порушенням вимог ст. 219, 223 та 280 КПК України. Наявні також випадки винесення слідчими суддями ухвал про доручення проведення експертизи, в резолютивній частині яких слідчі судді неправомірно ухвалюють зупинити досудове розслідування на час проведення експертизи, оскільки, по-перше, кримінальним процесуальним законом не наділені правом ухвалювати такі рішення, по-друге, проведення експертизи відповідно до положень ст. 280 КПК України не є підставою для зупинення досудового розслідування.

Указані питання повинні контролюватися процесуальним керівником досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, оскільки проведення експертизи в зупиненому кримінальному провадженні або поза строками досудового розслідування може бути розцінено судом як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону та мати наслідком визнання висновку експерта недопустимим доказом.

Крім того, слідчі судді, визначаючи відповідно до п. 2 ч. 6 ст. 244 КПК України експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи, не завжди дотримуються положень п. 1.6 Інструкції, згідно з яким експертизи та дослідження проводяться експертними установами за зонами регіонального обслуговування, а також допускають випадки доручення проведення експертизи некомпетентним суб'єктам. Ці порушення широко допускались слідчими та прокурорами, коли останні були уповноважені ухвалювати рішення про призначення експертизи у кримінальному провадженні.

Поширеними є випадки направлення на експертизу матеріалів, визначених слідчими на власний розсуд, які є недостатніми для проведення експертизи. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне розширити зміст ч. 7 ст. 244 КПК України, передбачивши необхідність внесення до

змісту ухвали про доручення проведення експертизи, крім поставлених експерту запитань, також переліку матеріалів кримінального провадження (у тому числі експертних зразків), що направляються для проведення експертизи, оскільки в більшості ухвал це питання не відображається слідчими суддями.

Варто зауважити, що відсутність визначеного на рівні кримінального процесуального законодавства суб'єкта, уповноваженого призначати перевірки та ревізії у кримінальному провадженні, іноді перешкоджає проведенню експертизи. Наприклад, для визначення розміру шкоди, завданої самовільним зайняттям земельних ділянок, проводиться судово-економічна експертиза, на вирішення якої, зокрема, ставиться питання, чи підтверджується документально розмір завданої самовільним зайняттям земельної ділянки шкоди. Ненадання експерту акта перевірки та розрахунку шкоди, зробленого під час її проведення уповноваженим спеціалістом відповідно до Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 № 963¹, у свою чергу, унеможлиблює проведення судово-економічної експертизи.

Ускладнює проведення судово-економічної експертизи в деяких випадках також відсутність висновку ревізії, оскільки згідно з п. 1 розділу III Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень² проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не є завданням економічної експертизи.

¹ Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 № 963 : ред. від 05.08.2016.

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, у ред. наказу М-ва юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 : ред. від 23.05.2017 з остан. змін., внес. наказом М-ва юстиції України від 26.04.2017 № 1420/5.

Таким чином, з метою усунення вказаної законодавчої прогалини вважаємо доцільним унести зміни до кримінального процесуального закону та наділити слідчого суддю повноваженнями щодо призначення перевірок, ревізій у кримінальних провадженнях, а також детально регламентувати порядок звернення до слідчого судді із клопотанням про призначення перевірки чи ревізії, вимоги до такого клопотання, порядок і строки їх розгляду, процедуру продовження строків перевірки чи ревізії.

Результати експертного дослідження багато в чому визначаються якістю проведення інших слідчих (розшукових) дій із виявлення й вилучення речових доказів та отримання зразків для порівняльного дослідження [3, с. 234]. Саме тому прокурор у кримінальному провадженні перевіряє процесуальну доброякісність об'єктів експертного дослідження перед їх направленням для проведення експертизи. Для цього потрібно насамперед установити, чи був законним спосіб їх одержання [4, с. 280]. Наприклад, для призначення ґрунтознавчої експертизи зразки відбираються з поверхневого шару ґрунту на глибині не більше 5 см масою 100–150 г і упаковуються в паперові пакети, а якщо ділянка являє собою западину (яр, канаву, яму тощо), зразки відбираються з дна і різних генетичних горизонтів стін, відкосів, а контрольні – з поверхні ґрунту біля западин та із суміжних ділянок місцевості (п. 23.2.4 Науково-методичних рекомендацій). Направлення до експертної установи зразків для експертного дослідження, відібраних із порушенням встановленого порядку, може мати наслідком визнання судом недопустимим доказом висновку експертизи.

Важливим також є дотримання вимог ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»¹, якою передбачено, що судово-експертну діяльність у кримінальному провадженні здійснюють державні спеціалізовані установи, а в інших випадках – також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законом. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана із проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Експерт повинен володіти спеціальними знаннями, мати відповідну кваліфікацію з досліджуваних питань і не виходити за межі своєї компетенції.

¹ Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII : ред. від 20.01.2018.

Наприклад, Глухівським міськрайонним судом Сумської області за результатами судового розгляду кримінального провадження за ст. 246 КК України у справі № 579/869/16-к висновок лісотехнічної експертизи, за змістом якого діями О. була заподіяна істотна шкода, суд визнав недостовірним і недопустимим доказом, тому що він був виконаний поза експертною установою представником первинної профспілкової організації ДП «Харківська державна лісовпорядна експедиція» І., який не має статусу експерта та має невідомо які освіти і відповідний галузевий досвід щодо можливості (компетентності) надання висновку з обставин і питань, які мають враховуватися судом під час визначення наявності чи відсутності істотної шкоди².

Після надходження висновку експерта процесуальний керівник вивчає його зміст, правильність оформлення та наявність усіх передбачених законом реквізитів означеного процесуального документа [4, с. 280].

Як слушно зауважує Ю. К. Орлов, трапляються випадки, коли у висновку експерта відсутні вступна або дослідницька частина, підпис експерта або взагалі висновок підписаний не тією особою, яка вказана у вступній частині. Якщо експертиза була комплексною, то у висновку серед іншого повинно бути вказано, який експерт які саме дослідження проводив, і кожен частину дослідження підписує лише той експерт, який її здійснював [5, с. 43].

Зміст висновку експерта має відповідати вимогами ст. 101 і 102 КПК України. Під час перевірки й оцінки експертного висновку потрібно з'ясувати, зокрема, повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним, узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи, а також обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи (п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8³).

Важливо звернути увагу, що під час проведення експертиз експерт повинен використовувати методики, які відповідають його спеціалізації та включені до Реєстру методик

² Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 24 трав. 2017 р., спр. № 579/869/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66666418> (дата звернення: 19.12.2018).

³ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8.

проведення судових експертиз, розміщеному на сайті Міністерства юстиції України.

У разі необхідності роз'яснення висновку експертизи прокурор може надати вказівку слідчому або самостійно допитати експерта під час досудового слідства. Під час допиту експерту доцільно поміж інших питань поставити запитання щодо наявності в нього спеціальних знань і кваліфікації з досліджуваних питань, використаних методів та методик, достатності вихідних відомостей для проведення експертизи, а за необхідності – також інші запитання щодо достовірності висновку.

Висновки

Отже, діяльність прокурора на етапі залучення експерта та проведення експертизи у кримінальному провадженні у сфері довкілля має бути зосереджена на контролі: правильності визначення слідчим виду експертного дослідження та своєчасності звернення до слідчого судді із клопотанням про доручення експертизи; повноти та якості матеріалів, що направляються експерту для проведення експертизи; дотримання процесуального порядку проведення експертизи та відповідності висновку експерта вимогам закону тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Пиріг І. В. Кримінально-процесуальна регламентація призначення та проведення експертизи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 449–458.
2. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 207 с.
3. Пилипенко О. М. Використання сучасних можливостей судових експертиз на початковому етапі розслідування незаконної порубки лісу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 232–241.
4. Панько Н. А. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280–283.
5. Орлов Ю. К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании (уголовно-процессуальные, криминалистические и логико-гносеологические проблемы) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1985. 382 с.

Надійшла до редколегії 20.12.2018

МИСЮРА Л. Ю. ПРИВЛЕЧЕНИЕ ЭКСПЕРТА И ПРОВЕДЕНИЕ ЭКСПЕРТИЗЫ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ В СФЕРЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Освещены актуальные вопросы привлечения эксперта и проведения экспертизы в уголовном производстве в сфере окружающей среды, а также даны практические рекомендации относительно деятельности следователя, прокурора на указанном этапе досудебного расследования уголовных правонарушений против окружающей среды.

Ключевые слова: прокурор, уголовное производство, уголовное правонарушение против окружающей среды, досудебное расследование, привлечение эксперта.

MISIURA L. YU. INVOLVEMENT OF AN EXPERT AND CONDUCTION OF AN EXPERT EXAMINATION WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE ENVIRONMENTAL SPHERE

The types of examinations which can be carried out within criminal proceedings in the environmental sphere have been determined. The procedure for involving an expert and conducting an expert examination within criminal proceedings in the environmental sphere has been revealed. The problematic aspects of an investigator, prosecutor's activity at the specified stage of pre-trial investigation of criminal offenses against the environment have been highlighted.

It has been noted that during the determination of the types of examinations to be carried out within criminal proceedings in the environmental sphere, an investigator, prosecutor must take into account the circumstances of the case and the complex of tasks that done by the court examination.

The author has researched the problem issues arising at the stage of involving an expert, one of which is the referral to the examination of materials determined by an investigator at his discretion, which are insufficient for the examination. In this regard, the author has offered to extend the content of Part 7 of the Art. 244 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, providing the necessity to include besides the questions posed to an expert, the list of materials of criminal proceedings (including expert samples) into the content of the decision on the order of conducting the examination, sent for examination, since in most decisions this question is not reflected by the investigating judges.

It has been noted that the absence of a certain subject at the level of criminal procedural law authorized to appoint an audit, inspections within criminal proceedings, sometimes prevents the conduction of an examination. The author has proved the necessity of amending criminal procedural law in order to provide the investigating judge with the authority to appoint audits, inspections within criminal proceedings, as well as the detailed regulation of the procedure for applying to an investigating judge with the request for the appointment of an audit or inspection, requirements for such a request, the procedure and terms of their consideration, procedures for extending the terms of inspection or audit.

According to the results of the study, the author has concluded that the activities of a prosecutor at the stage of involving an expert and conducting an examination within criminal proceedings in the environmental sphere should be focused on the control: the correctness of the definition of the type of expert examination by an investigator and the timeliness of the appeal to the investigating judge with the request for the examination, completeness and quality of materials sent to an expert for the examination, adherence to the procedure for carrying out the examination and compliance with the expert's opinion with the requirements of the law, etc.

Keywords: *a prosecutor, criminal proceedings, criminal offense against environment, pre-trial investigation, involvement of an expert.*

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК [159.92:351.74](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.10>

НАТАЛЯ ЕДУАРДІВНА МІЛОРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології;

 <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>,

e-mail: natasham69@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ СТОСОВНО ПРОФЕСІЇ «СЛІДЧИЙ»

Подано основні підходи щодо побудови концептуальної моделі професійної орієнтації населення стосовно вибору професії «слідчий». Розглянуто основні структурні елементи зазначеної моделі: мету, базові принципи, основні завдання, умови (нормативно-правові, організаційно-методичні, психолого-педагогічні) і фактори (об'єктивні та суб'єктивні), об'єкти і суб'єкти професійної діяльності; методи, форми та засоби її здійснення на кожному етапі стадії професійного самовизначення.

Ключові слова: професійна орієнтація, концептуальна модель, стадія професійного самовизначення, слідчий.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Виходячи зі зростання пріоритетності значення проблеми кадрового забезпечення Національної поліції України висококваліфікованими, компетентними, надійними та конкурентоспроможними фахівцями, набуває актуальності розроблення цілісної системи професійної орієнтації щодо свідомого, мотивованого вибору особою професії правоохоронного профілю. Розуміння нами професійної орієнтації як комплексної науково обґрунтованої системи (соціально-економічних, психолого-педагогічних та медичних) форм, методів і засобів впливу на особистість для оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик людини та суспільних потреб сприяє розгляду особливостей її здійснення на кожному з етапів стадії професійного самовизначення.

Ця стадія професіогенезу правоохоронців охоплює життєвий період із молодшого шкільного віку до ранньої юності та включає три послідовні етапи: первинної оптації (6–10 років), молодший шкільний вік; вторинної оптації (10–14), середній шкільний вік (пубертат); третинної оптації (15–18), старший шкільний вік, рання юність. Довузівська підготовка за

ступенем своєї значущості не уступає періоду фахового навчання. На цьому етапі поряд із гармонійним розвитком особистості на основі виявлення індивідуально значущих рис особистості, всебічною загальноосвітньою та фізичною підготовкою у молоді повинен бути сформований стійкий мотиваційний блок, який базується на глибинному інтересі до обраної професії та бажанні присвятити своє життя служінню й охороні суспільства [1].

Слід зазначити, що особливу увагу привертає етап третинної оптації (15–18), старший шкільний вік, у межах якого здійснюється усвідомлення особистих бажань, свідомий і відповідальний вибір майбутнього професійного шляху через обрання відповідного закладу освіти. Проте не слід недооцінювати етапи первинної та вторинної оптації, у межах яких здійснюються: оволодіння «основними сенсами» людської діяльності та навичками людської поведінки; розвиток певних здібностей, які можуть у подальшому знадобитися в професійній діяльності; розвиток функцій самоконтролю, самоаналізу і планування діяльності; формування уявлення про майбутню професію на підставі усвідомлення особистих інтересів та здібностей або під впливом однолітків. Тому

таку профорієнтаційну роботу необхідно розпочинати ще з початкових класів, закладаючи надійну основу для наступної професійної орієнтації учнів. Від якісного супроводження цього етапу професіогенезу буде залежати в подальшому вектор особистого професійного саморозгортання та самореалізації.

Стан дослідження проблеми

На сьогодні профорієнтаційна робота в поліції здійснюється відповідно до діючих нормативно-правових основ. Однак, проаналізувавши стан організації професійної орієнтації в підрозділах поліції [2], ми дійшли висновку, що у зв'язку зі змінами в підходах до підготовки конкурентоспроможних фахівців в умовах реформування правоохоронної системи в цілому необхідно переглянути організацію цього процесу. Окремі аспекти цієї проблеми останнім часом активно розглядалися в теоретичних та прикладних дослідженнях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як В. Барко, Т. Вайда, С. Ірхіна, А. Клочко, Н. Ляшенко, І. Совгір, О. Цільмак та ін. Але на сьогодні залишаються проблемними певні питання стосовно проведення профорієнтаційних заходів та підбору кадрів саме для проходження служби у підрозділах Національної поліції.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розробка та обґрунтування моделі профорієнтації та професійного відбору кандидатів на службу в органи досудового розслідування Національної поліції України.

Для досягнення поставленої мети було сформовано такі *завдання*: 1) визначити та описати структурні елементи зазначеної моделі; 2) розкрити особливості взаємозв'язку визначених структурних елементів.

Наукова новизна дослідження

Розроблено та описано концептуальну модель професійної орієнтації населення стосовно професії «слідчий».

Виклад основного матеріалу

Виходячи з аналізу існуючих підходів, ми вважаємо за необхідне розглядати систему професійної орієнтації населення щодо набуття професій поліцейського профілю як таку, що має за *мету* поліпшення якості кадрового забезпечення та підвищення рівня конкурентоспроможності фахівців через здійснення професійного вибору з урахуванням індивідуальних здібностей, інтересів, характеру та мо-

тивації особи на основі стандартизованого методологічного підходу під час скоординованої діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи.

Серед основних підходів до проведення профорієнтаційної діяльності необхідно звернути увагу на: *соціально-економічний підхід*, що передбачає аналіз потреб суспільства в різних професіях, з'ясування їх перспектив у трудових ресурсах. Робота за покликанням забезпечує максимальну віддачу працівника і, відповідно, дає кращий економічний ефект; *психофізіологічний підхід*, що передбачає забезпечення вибору такої професії, яка максимально відповідає психофізіологічним характеристикам людини; *психолого-педагогічний підхід*, що включає виховання в учнів любові до праці, формування інтересу до майбутньої професії; *диференційований підхід*, що передбачає попередню диференціацію учнів за групами залежно від їхніх життєвих і професійних планів і відповідну виховну роботу в цих групах.

Базуючись на тому, що профорієнтаційна діяльність є складним процесом, для якого притаманним є певна структура, зміст і якісні характеристики, для детального його розгляду нами було розроблено модель профорієнтації та професійного відбору кандидатів на службу в органи досудового розслідування Національної поліції України (рис. 1).

Продуктивність запропонованої нами моделі забезпечують сучасні *принципи профорієнтаційної діяльності*: комплексний характер надання профорієнтаційних послуг; систематичність, наступність і послідовність профорієнтаційних заходів на кожному з визначених етапів (початковому, пізнавально-пошуковому, визначальному); доступність інформації стосовно різних професій, можливостей вибору чи зміни професії, форм навчання та працевлаштування; взаємозв'язок всіх визначених суб'єктів профорієнтаційної діяльності у здійсненні заходів, спрямованих на самовизначення молоді; добровільність і безкоштовність отримання профорієнтаційних послуг усіма групами населення на гарантованому державному рівні; виховний характер профорієнтаційної діяльності; усвідомленість і самостійність професійного вибору; узгодження та врахування інтересів, психолого-фізіологічних можливостей особи та суспільства через ринок праці; рівні можливості отримання профорієнтаційних послуг незалежно від місця роботи чи навчання, віку, статі, національності, релігійних переконань.

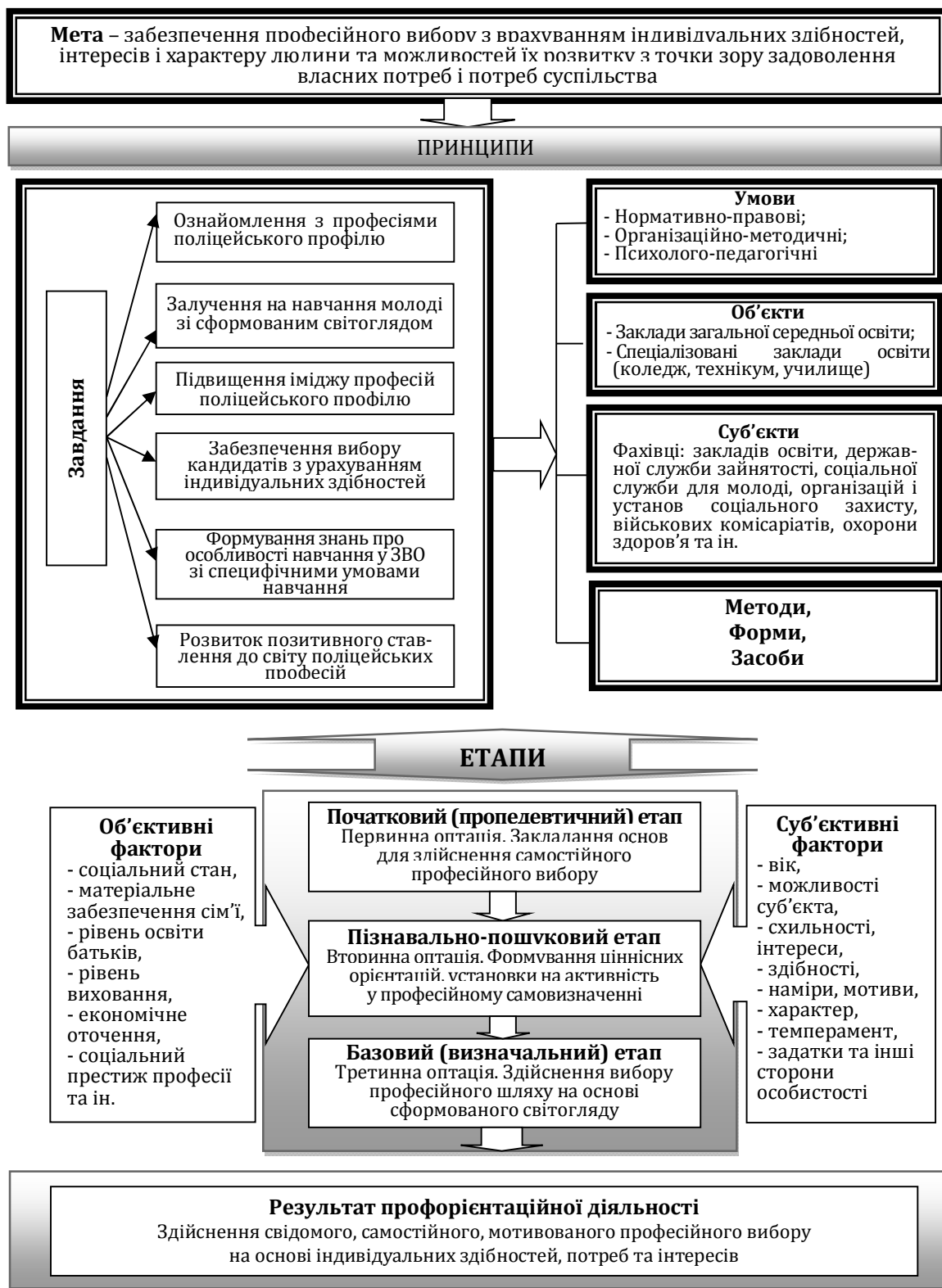

Рисунок 1 – Модель професійної орієнтації населення стосовно професії «слідчий»

Базуючись на визначених принципах та головній меті профорієнтаційної діяльності, основними завданнями в галузі організації системи професійної орієнтації населення щодо набуття професій працівників Національної поліції України є:

1. Ознайомлення об'єктів профорієнтаційної діяльності з професіями поліцейського профілю, їх функціями, завданнями та з правилами вступу у заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання.

2. Залучення до вступу на навчання у ЗВО МВС України та на службу в поліцію вмотивованої молоді зі сформованим світоглядом.

3. Формування в об'єктів профорієнтаційної діяльності знань про особливості навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

4. Розвиток в об'єктів профорієнтаційної діяльності позитивного ставлення до світу поліцейських професій.

5. Підвищення іміджу професій поліцейського профілю.

6. Забезпечення професійного вибору кандидатів на навчання з урахуванням індивідуальних здібностей, інтересів, спрямованості, мотивації й характеру особистості та можливостей їх розвивати.

Досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, якість та ефективність профорієнтаційної діяльності базується на врахуванні низки умов та факторів, використанні сучасних методів і форм та залученні конкретних суб'єктів. Крім того, в межах комплексного підходу до здійснення профорієнтації необхідно паралельно працювати як з молоддю, так і з батьками та належним чином спланувати організаційно-методичну складову цієї діяльності як основу її ефективності.

Результативність профорієнтаційної діяльності певною мірою визначається особливістю умов її здійснення. Під «умовою» традиційно розуміють філософську категорію, яка виражає відношення предмета до явищ, що його оточують, без яких він не зможе існувати. У своєму словнику С. Ожегов дає таке визначення поняття «умова»: це «обставина, від якої що-небудь залежить; обстановка, в якій відбувається, здійснюється що-небудь; дані, вимоги, з яких необхідно виходити» [3]. Виходячи з того, що умови – це обставини, особливості реальної дійсності, в яких відбувається або здійснюється що-небудь, нами було виокремлено такі три їх групи: *нормативно-правові, організаційно-методичні, психолого-педагогічні*.

Так, до *нормативно-правових умов* належить існуюча нормативно-правова база, що регламентує профорієнтаційну діяльність взагалі та стосовно вибору професій поліцейського профілю зокрема. Проаналізувавши отримані нами результати анкетування школярів та дослідження фахівців, ми вважаємо доцільним удосконалення нормативно-правового регулювання профорієнтаційної діяльності, а саме створення Єдиної системи професійної орієнтації населення щодо набуття професій поліцейського профілю. В межах цієї системи бажано:

по-перше, приділити більше уваги системності, комплексності та послідовності проведення профорієнтаційних заходів на всіх її етапах; спрямувати активність на проведення профорієнтаційних заходів не тільки на визначальному профорієнтаційному етапі, але й на пізнавально-пошуковому та початковому, створюючи підґрунтя для здійснення остаточного професійного вибору;

по-друге, особливу увагу звернути на допрофільну підготовку молоді, бо саме на цьому етапі здійснюється формування ціннісних орієнтацій, мотивації самопізнання, установок на активність у професійному самовизначенні;

по-третє, доцільно сприяти розширенню кола суб'єктів профорієнтаційної діяльності – крім зазначених суб'єктів, залучати курсантів, викладачів, офіцерів курсової ланки, кураторів навчальних груп ЗВО із специфічними умовами навчання до проведення профорієнтаційних заходів.

Під *організаційно-методичними* умовами ефективного здійснення профорієнтаційної діяльності серед населення щодо вибору професій поліцейського профілю ми розуміємо сукупність специфічних взаємопов'язаних елементів, необхідних для здійснення системного впливу на особистість людини з метою здійснення свідомого вмотивованого вибору зазначених професій. Організаційно-методичні умови значною мірою впливають на ефективність профорієнтаційної діяльності, бо від сукупності об'єктивних можливостей організаційного характеру, особливості взаємодії всіх суб'єктів цього процесу залежить успішне виконання завдань у галузі організації системи професійної орієнтації населення щодо набуття професій працівників Національної поліції України.

До *організаційно-методичних умов* нами віднесено такі:

– підтримка на загальнодержавному рівні відомчої профорієнтаційної діяльності (ректрутингові центри);

– організація максимально сприятливого професійно-освітнього середовища, в якому молода людина буде мати можливість отримати вичерпну інформацію стосовно особливостей різних професій, підготовки та вступу до навчальних закладів та особливостей навчання, наприклад: а) створення в закладах загальної середньої та вищої освіти профорієнтаційних кабінетів для самостійного отримання молодою людиною інформації щодо обраної професії (бібліотечний фонд, вибірка матеріалів відповідно до запиту, доступ до інтернет-ресурсу); б) створення інтернет-кабінетів з

можливістю отримання інформації стосовно існуючих професій різного напрямку та найбільш затребуваних у конкретному регіоні;

- використання у профорієнтаційній роботі активних та інтерактивних форм та методів;

- розробка методичних матеріалів стосовно особливостей проведення різних профорієнтаційних заходів як групового, так і індивідуального характеру з урахуванням психофізіологічних особливостей кожного віку;

- запровадження соціального партнерства закладу вищої освіти із загальноосвітніми школами, установами середньої професійної освіти, з центрами зайнятості населення та потенційними роботодавцями з питань професійного самовизначення молоді;

- взаємодія між різними органами і підрозділами задля відрегулювання механізму керування профорієнтаційною роботою (кабінети та лабораторії профорієнтації загальноосвітніх шкіл і профтехучилищ; галузеві кабінети профорієнтації та лабораторії професійного добору підприємств та організацій; територіальні міжвідомчі центри профорієнтації та центри зайнятості населення; загальнодержавні органи в особі відділів і комітетів із праці й соціальних питань);

- поєднання зусиль та координація між суб'єктами при плануванні профорієнтаційних заходів у конкретному закладі загальної середньої освіти;

- систематична пропаганда кращого міжнародного та вітчизняного досвіду щодо здійснення профорієнтаційних заходів та можливість обміну досвідом фахівців у межах підвищення кваліфікації, на конференціях та семінарах;

- активне залучення суб'єктів профорієнтаційної діяльності до використання в роботі інноваційних технологій;

- використання форм та методів профорієнтаційної діяльності з урахуванням завдань кожного із визначених етапів та індивідуально-фізіологічних особливостей людини;

- створення системи мотиваторів (стимулів і заохочень) суб'єктів профорієнтаційної діяльності до впровадження творчого та креативного підходу до її здійснення;

- проведення належного інформаційного супроводу професійної орієнтації молоді взагалі та професій поліцейського напрямку зокрема (допомога через ЗМІ; дистанційна профорієнтаційна допомога; розповсюдження інформаційних матеріалів про затребувані в регіоні спеціальності; поширення збірників

статей про професії; організація тематичних інтерв'ю фахівців навчальних закладів, публікація матеріалів про навчальні заклади, в тому числі про поточні події; публікація результатів маркетингових досліджень щодо ситуації в регіоні, галузі; організація консультаційних пунктів для старшокласників і абітурієнтів на виставках і ярмарках освітніх послуг; проведення лекцій, конференцій та круглих столів; інформаційне наповнення сайтів навчальних закладів, у тому числі матеріалами з профорієнтації; інформаційний супровід спільних проектів між навчальними закладами, підприємствами, організаціями; профдіагностика, профконсультація, профагітація;

- проведення моніторингових досліджень потреб молоді, громадян в освітніх послугах як основи для корекції профорієнтаційної діяльності.

Крім зазначених, необхідно звернути увагу на дотримання деяких психолого-педагогічних умов проведення профорієнтаційної діяльності. Під психолого-педагогічними умовами Н. Іпполітова та Н. Стерхова розуміють сукупність взаємопов'язаних між собою можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, які спрямовані на перетворення конкретних характеристик особистості [4, с. 13].

Виходячи з цього, нами було виокремлено низку психолого-педагогічних умов, а саме:

- проведення профорієнтаційних заходів залежно від вікових особливостей розвитку дитини;

- створення невимушеної, творчої обстановки та надання можливості дитині виявити себе та свої здібності;

- активна взаємодія дитини з фахівцями, які проводять профорієнтаційний захід;

- врахування рівня розвитку інтелекту, комунікативних якостей, мотивації та обізнаності під час проведення заходів;

- формування в дітей та їхніх батьків особистої мотивації для підготовки та здійснення свідомого й адекватного професійного вибору;

- створення можливостей для поєднання частково-пошукового методу і методу стимулювання та мотивації до навчально-ної діяльності учнів стосовно отримання інформації відносно існуючих професій;

- інтеграція інноваційних методів профорієнтаційної діяльності з традиційними;

- реалізація герменевтичного підходу в профорієнтації, основою якого є вміння грамотно та самостійно працювати з інформацією та розвивати інтелект;

- застосування у профорієнтаційній діяльності технологій контекстного навчання, які дозволяють сформувавши в дитини цілісне уявлення про структуру майбутньої професійної діяльності;

- оптимальне поєднання репродуктивних та активних профорієнтаційних методів для відтворення соціального контексту майбутньої професійної діяльності;

- використання потенціалу змісту шкільних дисциплін для формування позитивної мотивації для здійснення подальшого професійного вибору професій поліцейського профілю (уроки праці, фізичної культури, мови та літератури, історії та ін.);

- спрямування підготовки фахівців для здійснення профорієнтаційної діяльності на формування ключових компетентностей (особистісної, соціальної та діяльнісної), що входять до складу профорієнтаційної компетентності та забезпечення послідовності її формування;

- забезпечення розуміння всіма учасниками профорієнтаційного процесу важливості профорієнтаційної діяльності стосовно вибору професій поліцейського профілю;

- формування завдань профорієнтаційного характеру на навчальну практику для курсантів ЗВО із специфічними умовами навчання;

- врахування існуючих професійних традицій у конкретному регіоні та родині.

До суб'єктів профорієнтаційної діяльності належать фахівці: закладів освіти, державної служби зайнятості, соціальної служби для молоді, організацій та установ соціального захисту, військових комісаріатів, охорони здоров'я та ін. Крім того, особлива роль у здійсненні профорієнтації стосовно вибору професій поліцейського профілю повинна належати безпосередньо працівникам різних підрозділів поліції, закладів освіти із специфічними умовами навчання та курсантам, які там навчаються.

Об'єктом системи профорієнтації в підрозділі Національної поліції є молодь, яка навчається в закладах загальної середньої освіти та спеціалізованих закладах освіти (коледжах, технікумах, училищах), зайняте у виробництві чи сільському господарстві населення, військовослужбовці, інші категорії громадян України, які відповідають умовам прийому на службу та навчання.

Запорукою ефективності профорієнтаційної діяльності є використання сучасних різноманітних методів і форм. Термін «метод» означає шлях, спосіб просування до істини, до очікуваного результату. Науковці під метода-

ми профорієнтаційної роботи розуміють способи спільної діяльності фахівця й учнів, що забезпечують підготовку молоді до усвідомленого професійного самовизначення. Так, Є. Клімов, Н. Пряжников та інші виокремлюють такі методи профорієнтаційної діяльності: а) інформаційно-довідкові та просвітницькі; б) діагностичні; в) морально-емоційної підтримки; г) активізації професійного самовизначення; г) надання допомоги у конкретному виборі та прийнятті рішення щодо вибору професії [5; 6].

Трохи інший підхід до класифікації методів профорієнтаційної діяльності демонструє А. Карасова, виокремлюючи: а) методи ознайомлюючої профорієнтації; б) методи профорієнтаційної роботи, що активізують діяльність учнів до профорієнтації на підготовчому етапі вибору майбутньої професії; в) методи вивчення особистості учнів з метою їхнього професійного орієнтування [7].

Аналізуючи ці підходи, бачимо, що основною метою застосування зазначених методів є:

- по-перше, надання інформації стосовно існуючого сучасного загально-професійного середовища, особливостей різних професій та професійних вимог, можливостей їх отримання та умов навчання у закладах вищої освіти;

- по-друге, вивчення нахилів, здібностей, мотивації молоді та морально-емоційна підтримка особистості у здійсненні свідомого професійного вибору.

Ефективність реалізації головних профорієнтаційних завдань певною мірою залежатиме від обраних форм діяльності. Так, формою профорієнтаційної роботи є певний спосіб взаємодії профконсультанта і суб'єкта професійного самовизначення, що заздалегідь визначений порядком, місцем та організаційною процедурою проведення. Вибір форми залежить від складу і кількості осіб, місця проведення і тривалості роботи. Згідно з цими характеристиками форми профорієнтаційної роботи поділяються на загальні (індивідуальні; групові; колективні; класні і позакласні; шкільні й позашкільні) та специфічні (за тривалістю (разові, короткострокові, середньотривалі, довготривалі); за напрямом допомоги (учні, батьки, вчителі); за змістом допомоги (інформаційні, діагностичні, формувальні).

Більшим ефектом впливу на молодь відзначаються методи, що характеризуються зовнішніми формами прояву: словесні (бесіда, дискусія, розповідь, тренінг, диспут, інструктаж), наочні (самостійне спостереження, ілюстрація, демонстрація), практичні (метод проекту, метод вправ, лабораторний метод, навчально-виробнича праця).

Досліджуючи процес розгортання проф-орієнтаційної діяльності, необхідно звернути увагу на низку факторів, що впливають на її результативність. Серед них необхідно виокремити: відповідність індивідуальних характеристик людини вимогам діяльності; ринковий попит на фахівців обраної професії та організація підготовки фахівців з урахуванням особливостей обраного виду діяльності.

На розумінні змісту терміна «фактор» як рушійної сили будь-якого процесу базується виокремлення двох груп факторів, що утворюють зміст проф-орієнтаційної діяльності, – об'єктивних та суб'єктивних. До об'єктивних факторів відносять соціальний стан, матеріальне забезпечення сім'ї, рівень освіти батьків, виховання, економічне оточення, соціальний престиж професії тощо. До суб'єктивних факторів відносять: вік, можливості суб'єкта, схильності, інтереси, здібності, наміри, мотиви, характер, темперамент, задатки та інші сторони особистості [8, с. 57].

Об'єктивні фактори можна розглядати через призму макро- та мікрорівнів. Так, *до факторів макрорівня* необхідно віднести: існуючу соціальну структуру суспільства, соціальну суспільну стратифікацію і роль у цих механізмах освіти [9], соціальний престиж професії та ін. На сьогодні на тлі підвищення рівня суспільного запиту на висококваліфікованих фахівців поліцейських професій та реформування системи в цілому спостерігається зростання престижності професії поліцейського в цілому. Зміни на ринку праці у цій сфері проходять під впливом упровадження новітніх технологій, зростання рівня матеріально-технічного забезпечення та позитивних змін у ставленні населення до поліції в цілому.

До факторів мікрорівня можна віднести: соціальний стан, матеріальне забезпечення сім'ї, рівень освіти батьків, особливості виховання, економічне оточення та соціальні відносини в референтній групі, вплив вибору однолітків і друзів. На жаль, достатньо часто вибір майбутнього шляху здійснюється саме під впливом цих факторів, що може призвести в подальшому до усвідомлення людиною на вузівській стадії професіогенезу необхідності кардинальної зміни професійного вектора,

тобто переосмислення особистого професіогенетичного сценарію.

Суб'єктивні фактори можна звести до: внутрішніх, які, у свою чергу, поділяються на біологічні (тобто ті, що пов'язані з біологічною сутністю людини, станом її здоров'я, спадковістю тощо) та психологічні (стосуються внутрішніх психічних реакцій і процесів суб'єкта).

Первинними є саме біологічні фактори, оскільки вони у значній мірі є передумовами подальшого особистого та професійного саморозгортання людини. До таких факторів можна зарахувати: вік, стать, психофізичні особливості дитини (тип темпераменту, домінуючу репрезентативну систему, психотип та акцентуації характеру тощо). Психологічні фактори стосуються внутрішніх психічних механізмів людини, в тому числі майбутнього працівника поліції. До такого роду факторів належать, зокрема, рівень правосвідомості, мотивація до професійної діяльності, а також психологічні механізми і реакції. Наприклад, до останніх слід зарахувати механізми ідентифікації, емпатії, егоцентризму, спостереження за поведінкою інших суб'єктів, ефектів соціальної перцепції, що сприяє закладанню основ подальшого професійного самовизначення.

Залежно від етапу, на якому здійснюється проф-орієнтаційна діяльність (первинна, вторинна, третинна оптація), застосовується комплекс відповідних методів і форм, що поступово приводить до позитивних результатів – професійного вибору.

Висновок

Таким чином, збалансованість всіх елементів та процесів розглянутої моделі проф-орієнтаційної діяльності стосовно вибору професії «слідчий», формулювання завдань адекватно до вимог; підбір методів та форм проф-орієнтаційної діяльності згідно з існуючими умовами і факторами та їх застосування суб'єктами відповідно до індивідуально-психологічних характеристик зазначених об'єктів сприяє здійсненню молодою людиною свідомого, самостійного, мотивованого професійного вибору на основі індивідуальних здібностей, потреб та інтересів.

Список бібліографічних посилань

1. Бутенко Ю. В., Мілорадова Н. Е. Довузівська підготовка – етап професійного становлення сучасного працівника ОВС. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 6. С. 174–176.
2. Мілорадова Н. Е. Проблемні питання проф-орієнтації та професійного відбору кандидатів на службу в органи Національної поліції України. *Право і безпека = Право и безопасность = Law and Safety*. 2018. № 3 (70). С. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.3.04>.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. М. : Рус. яз., 1990. С. 729.

4. Ипполитова Н., Стерхова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация. *General and Professional Education*. 2012. Iss. 1. P. 8–14. URL: http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf (дата звернення: 21.12.2018).
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Ростов н/Д. : Феникс, 1996. 512 с.
6. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. М. ; Воронеж : Изд-во Ин-та практ. психологии, 1996. 256 с.
7. Активизирующие методы в профориентационной работе / сост. А. В. Карасева ; Алтай. краев. центр профориентации молодежи и психол. поддержки населения. Барнаул, 2007. 116 с.
8. Кон И. С. Психология старшеклассника. М. : Просвещение, 1980. 192 с.
9. Мачуська І. М. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17, кн. 1. С. 474–482. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(1\)_54](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(1)_54) (дата звернення: 21.12.2018).

Надійшла до редакції 23.12.2018

МИЛОРАДОВА Н. Э. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ ПРОФЕССИИ «СЛЕДОВАТЕЛЬ»

Представлены основные подходы к построению концептуальной модели профессиональной ориентации населения относительно выбора профессии «следователь». Рассмотрены основные структурные элементы указанной модели: цель, базовые принципы, основные задачи, условия (нормативно-правовые, организационно-методические, психолого-педагогические) и факторы (объективные и субъективные), объекты и субъекты профориентационной деятельности; методы, формы и способы её осуществления на каждом этапе стадии профессионального самоопределения.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, концептуальная модель, стадия профессионального самоопределения, следователь.

MILORADOVA N. E. CONCEPTUAL MODEL OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF THE POPULATION IN REGARD TO THE PROFESSION OF AN “INVESTIGATOR”

The main approaches to constructing a conceptual model of professional orientation of the population regarding the choice of an investigator’s profession have been provided. It has been noted that the productivity of the offered model is provided by modern principles and approaches of career guidance. Among the main approaches the author has defined: socio-economic, psycho-physiological, psycho-pedagogical and differentiated approaches.

The main structural elements of the given model have been studied: the purpose, basic principles, main tasks, conditions (regulatory, organizational and methodical, psychological and pedagogical) and factors (objective and subjective), objects and subjects of vocational guidance; methods, forms and means of its implementation at each stage of the phase of professional personal identity.

It has been emphasized that a special role in exercising the career guidance regarding the selection of police professions should be directly attributed to employees of various police departments, educational institutions with specific learning conditions and the cadets who study there.

It has been noted that depending on the stage, when the professional orientation activity is carried out (primary, secondary, tertiary), a complex of appropriate methods and forms is used that gradually leads to the young person’s realization of conscious, independent, motivated professional choice on the basis of individual abilities, needs and interests.

It has been emphasized that the balance of all elements and processes of the indicated conceptual model is the basis for achieving optimal results at each stage of professional personal identity.

Keywords: professional orientation, conceptual model, stage of professional personal identity, an investigator.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК [159.9.351.74](082)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.4.11>

ОКСАНА МИКОЛАЇВНА ВОЛУЙКО,

*Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),
відділення методичного забезпечення освітнього процесу;*

 <https://orcid.org/0000-0002-3723-5415>,

e-mail: voluyko1@i.ua

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗДАТНІСТЬ ДО САМОУПРАВЛІННЯ У КЕРІВНИКІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Досліджено особливості психологічної готовності до інноваційної діяльності та здатність до самоуправління у керівників поліцейських підрозділів з різним рівнем готовності до інноваційної діяльності. Для цього було застосовано методики «Психологічна готовність до інноваційної діяльності» (В. Є. Клочко, О. М. Краснорядцева) та «Здатність до самоуправління» (Н. М. Пейсахов). Вибірку склали 316 керівників поліцейських підрозділів. Установлено, що психологічна готовність до інноваційної діяльності та здатність до самоуправління є важливими особистісними рисами керівника поліцейського підрозділу у професійній діяльності, від яких залежать ефективність і успішність роботи всієї правоохоронної системи та якість виконання поліцейськими своїх професійних завдань.

Ключові слова: *особистість, правоохоронні органи, керівник поліції, управлінська діяльність, психологічна готовність, інноваційна діяльність, самоуправління.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У період стрімкого соціально-економічного зростання держави суспільство потребує нової формації сучасного керівника. Правоохоронна система не є винятком, оскільки від керівника поліцейських підрозділів також очікуються такі особисті риси, які дозволять забезпечити ефективну систему управління в умовах інновацій та модернізації. Особисті якості керівника в поліції, такі як моральні, ціннісні, інтелектуальні тощо, будуть здатні забезпечити належні умови виконання професійних обов'язків правоохоронцями.

Стан дослідження проблеми

Вивченням проблеми психологічної готовності особистості до інноваційної діяльності займалася велика кількість як зарубіжних (D. Osborne, D. Nichols, D. Weisburd та ін.), так і вітчизняних (Ю. Вертакова, В. Клочко, О. Краснорядцева, В. Чудакова та ін.) дослідників.

Так, Л. В. Миськевич, детально проаналізувавши наукові праці про формування готовності до використання інновацій у професійній діяльності у майбутніх керівників навчальних закладів, дійшла висновку, що більшість учених у структурі готовності підкре-

плює значимість мотивів професії, професійних знань та вміння їх застосувати на практиці; також важливим фактором вважають особисті якості фахівця.

Дослідниця підсумовує, що готовністю майбутніх керівників навчальних закладів до використання інноваційних технологій управління вважається складна професійно-особистісна їх характеристика, яка орієнтує особистість на розвиток і модернізацію власної управлінської діяльності, а також особистісні елементи, до яких Л. В. Миськевич відносить морально-вольові якості, мотиви, знання, вміння, навички, індивідуально-психологічну готовність особистості до здійснення управлінської діяльності із використанням інноваційних технологій, що впливає на ефективність її виконання [1, с. 480].

Н. В. Алексеєнко під час вивчення готовності до інноваційної діяльності у працівників Кримінально-виконавчої служби спирається на думку, що в період реформування «перехід до нової форми виконання службових обов'язків відбувається безпосередньо в ситуації щоденного виконання працівниками обов'язків. ... сучасний підхід передбачає вміння творчо вирішувати проблеми, що виникають,

готовність до змін і нестандартність у підходах до вирішення проблем, особливо під час взаємодії з людьми» [2, с. 114].

Можемо сказати, що підвищуються вимоги до особистості керівника в поліції, зокрема до його знань, умінь та навичок, у зв'язку з чим постає питання про наявність у нього самостійності, тобто здатності до самоуправління, яке відображається у його вмінні організувати не лише власне життя, а й професійну діяльність інших.

Під самоуправлінням Н. М. Пейсахов розуміє здатність особистості ставити перед собою віддалені цілі, прогнозувати майбутні результати, висувати критерії оцінки якості, самостійно планувати свої вчинки й дії, а також отримувати необхідну інформацію про перебіг процесу управління та вносити в нього поправки (наведено за: [3, с. 173]).

За Н. П. Пейсаховим, самоуправління – цілеспрямована зміна, де мету собі ставить сама людина, керуючись своїми формами активності (спілкування, поведінка, діяльність і переживання). Дослідник також зазначає, що самоуправління є творчим процесом, оскільки воно пов'язане зі створенням нового, зустріччю з незвичайною ситуацією або суперечностями, з необхідністю постановки нових цілей, пошуків нових рішень і засобів досягнення цілей (наведено за: [3, с. 174]).

Мета і завдання дослідження

Мета роботи полягає в емпіричному обґрунтуванні особливостей психологічної готовності до інноваційної діяльності та здатності до самоуправління у керівників поліцейських підрозділів із різним рівнем готовності до інноваційної діяльності.

Для її досягнення поставлено такі завдання: 1) визначити рівень готовності до інноваційної діяльності у керівників поліцейських підрозділів для поділу їх на групи; 2) емпірично встановити взаємозв'язки здатності до самоуправління та психологічної готовності у керівників поліцейських підрозділів із різним рівнем готовності до інноваційної діяльності.

Наукова новизна дослідження

Удосконалено наукові уявлення щодо здатності до самоуправління у професійній діяльності керівника поліцейського підрозділу в контексті його психологічної готовності до інноваційної діяльності. Набули подальшого розвитку уявлення щодо здатності до самоуправління як складової частини самодетермінації особистості поліцейського в згаданому вище контексті.

Матеріали та методи дослідження

В емпіричному дослідженні було використано такі психодіагностичні інструменти:

– методика «Психологічна готовність до інноваційної діяльності» (В. Є. Клочко та О. М. Краснорядцева). Теоретичним підґрунтям цієї методики є відповідна концепція авторів, за якою психологічна готовність до інновацій розуміється як ресурс, потенціал, передиспозиція чи то передумова саморозвитку особистості, яка може вивчатися позаситуаційно. На думку В. Є. Клочко та О. М. Краснорядцевої, психологічна готовність до інноваційної діяльності є динамічною якістю особистості, що проявляється в загальному показнику, а також у трьох шкалах – «Ініціативність», «Переважання діяльності, що вимагає інновативності», «Готовність до змін». Опитувальник складається з 21 твердження, для кожного з яких пропонується 3 варіанти відповіді [4, с. 52–57];

– опитувальник «Здатність до самоуправління» (Н. М. Пейсахов), який містить 48 тверджень і 9 таких шкал: «Аналіз суперечностей», «Прогнозування», «Цілепокладання», «Планування», «Критерій оцінювання якості», «Прийняття рішень», «Самоконтроль», «Корекція», «Загальна сума» (наведено за: [5, с. 197–200]).

Для математико-статистичної обробки результатів було застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Вибірку склали керівники поліцейських підрозділів у кількості 316 осіб. Із застосуванням опитувальника для вимірювання психологічної готовності до інноваційної діяльності було сформовано групи з різним рівнем (низький, середній та високий) психологічної готовності до інноваційної діяльності. Першу групу досліджуваних (із високим рівнем) склали 84 особи, у другу групу (з середнім рівнем) теж увійшло 84 досліджуваних, а 64 респонденти мали низький рівень показника й склали третю групу.

Результати дослідження

У результаті вивчення взаємозв'язків здатності до самоуправління та психологічної готовності до інноваційної діяльності правоохоронців з високим її рівнем значущих взаємозв'язків встановлено не було.

Результати дослідження взаємозв'язків здатності до самоуправління та психологічної готовності до інноваційної діяльності у групі правоохоронців із середнім її рівнем подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки здатності до самоуправління та психологічної готовності правоохоронців до інноваційної діяльності у другій групі (r)

Шкали	Ініціативність	Переважає діяльності, що вимагає інноваційності	Готовність до змін	Загальний рівень
Аналіз суперечностей	-0,138	-0,066	0,186	-0,023
Прогнозування	0,027	-0,049	-0,147	0,087
Цілепокладання	-0,021	-0,016	-0,16	0,018
Планування	-0,170	-0,215	-0,173	-0,180
Критерій оцінювання якості	0,215	-0,268*	0,217	-0,150
Прийняття рішень	-0,037	0,174	-0,097	0,163
Самоконтроль	-0,009	0,007	-0,077	-0,076
Корекція	0,095	0,191	-0,135	0,219*
Загальна сума	0,066	-0,085	-0,083	0,076

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Результати, висвітлені в таблиці 1, показують, що шкала «Переважає діяльності, що вимагає інноваційності» негативно корелює на значущому рівні зі шкалою «Критерій оцінювання якості» ($r = -0,268$; $p \leq 0,05$).

Отже, чим більш значущими для цих досліджуваних стають критерії, за якими будуть оцінюватися успіхи в реалізації плану та результати всієї системи відносин особистості до інших людей, до себе, до своїх можливостей – тим меншої вираженості набуває схильність до вибору напрямків самореалізації, пов'язаних із генерацією інноваційних форм поведінки та діяльності.

Шкала «Загальний рівень», яка відбиває інтегрований показник готовності до інноваційної діяльності, демонструє прямий значущий взаємозв'язок зі шкалою «Корекція» ($r = 0,219$; $p \leq 0,05$). Це свідчить, що в цій групі разом зі збільшенням здатності до зміни реальних дій, спілкування і поведінки та з удосконаленням системи самоврядування в цілому зростає в цілому і рівень психологічної готовності до інноваційної діяльності.

Результати дослідження взаємозв'язків здатності до самоуправління та психологічної готовності до інноваційної діяльності в третій групі наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язки здатності до самоуправління та психологічної готовності правоохоронців до інноваційної діяльності в третій групі (r)

Шкали	Ініціативність	Переважає діяльності, що вимагає інноваційності	Готовність до змін	Загальний рівень
Аналіз суперечностей	-0,114	0,225	-0,226	0,076
Прогнозування	-0,203	0,227	-0,150	-0,137
Цілепокладання	-0,161	0,094	-0,230	-0,192
Планування	-0,009	0,207	-0,155	0,137
Критерій оцінювання якості	0,222	0,062	-0,041	0,218
Прийняття рішень	-0,026	-0,171	0,133	-0,105
Самоконтроль	-0,033	0,104	-0,102	-0,020
Корекція	0,102	0,234	0,134	0,254*
Загальна сума	0,131	0,200	-0,087	0,231

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Тож, як свідчать дані, наведені в таблиці 2, шкала «Загальний рівень» виявляє прямий значущий зв'язок зі шкалою «Корекція» ($r = 0,254$; $p \leq 0,05$), тобто психологічна готовність до інноваційної діяльності набуває бі-

льшої вираженості разом зі збільшенням здатності до швидкого й ефективного коригування власних дій у виконуваний діяльності та поведінці.

Обговорення результатів

Здатність до самоуправління виступає важливою якістю для керівників поліцейських підрозділів в умовах реформування правоохоронної системи. Спроможність формувати близькі й далекі цілі в процесі управління своєю діяльністю та успішно їх досягати на ґрунті цілісної системи самозмінювання є необхідною психологічною умовою ефективної адаптації поліцейських до нових вимог професійної діяльності, яка потребує від керівників поліцейських підрозділів готовності до прийняття та впровадження інновацій реформування. Через це постає проблема детального розгляду процесів самоуправління у керівників поліцейських підрозділів, професійна діяльність яких характеризується постійними невизначеними умовами й інноваціями у зв'язку з постійним удосконаленням правоохоронної системи.

Самоуправління, як підкреслює Н. О. Вагапова, відкриває можливості для розуміння та пояснення загальних закономірностей розвитку управлінської діяльності та для визначення умов її успішності, оскільки від ступеня сформованості та досконалості самоуправління залежить результативність діяльності, різні рівні якої спрямовує й організовує саме самоуправління [6, с. 225].

Отримані нами результати свідчать, що актуалізація психологічної готовності до інноваційної діяльності у досліджуваних з її середнім та низьким рівнем відбувається разом зі зростанням здатності адекватно і оперативно корегувати власні дії та поведінку. Крім того, для досліджуваних із середнім рівнем готовності до інноваційної діяльності характерним є зменшення її вираженості за умови більшого фокусування уваги на крите-

ріях оцінювання якості виконуваних дій, що вимагає формування більшої гнучкості процесів самоуправління та оптимізації його структури.

Висновки

Результати, отримані під час емпіричного дослідження взаємозв'язку психологічної готовності до інноваційної діяльності та здатності до самоуправління, свідчать, що група із середнім рівнем готовності виявляє найбільшу кількість значущих взаємозв'язків, які охоплюють критерії оцінювання якості та вміння коригувати власні цілі під час виконання керівниками підрозділів поліції професійних завдань. Стосовно відсутності взаємозв'язків психологічної готовності до інноваційної діяльності та здатності до самоуправління у правоохоронців із високим рівнем готовності до цієї діяльності можемо сказати, що в разі більш високого рівня готовності до інноваційної діяльності їм властиві більш високі оціночні значення показників самоуправління. У правоохоронців із середнім рівнем готовності до інноваційної діяльності результати показують тенденцію покращення всієї системи міжособистісних відносин як щодо інших, так і щодо своїх власних можливостей. Для середньої групи також є характерним у разі збільшення необхідності введення інноваційності в діяльність зменшення показників, які відповідають за оцінювання успіху в реалізації професійних завдань. Щодо правоохоронців із низьким рівнем готовності до інноваційної діяльності можемо говорити про зростання здатності до корекції реальних дій, покращення особливостей спілкування і моделей поведінки, а також системи самоуправління в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Міськевич Л. В. Актуальність проблеми формування готовності майбутніх керівників навчальних закладів до використання інноваційних технологій управління в професійній діяльності. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 478–482. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/12.1/110.pdf> (дата звернення: 15.11.2018).
2. Алексеенко Н. В. Специфіка локалізації суб'єктивного контролю у працівників Кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності. *Право і Безпека*. 2017. № 1 (64). С. 114–119.
3. Колобанов А. С. Исследование взаимосвязи способности к самоуправлению и ценностей личности у студентов университета – будущих педагогов // Психология третьего тысячелетия : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф. / под общ. ред. Б. Г. Мещерякова. Дубна : Гос. ун-т «Дубна», 2015. С. 173–176.
4. Клочко В. Е., Краснорядцева О. М. Психодиагностические технологии выявления потенциала инновационности и одаренности молодежи : учеб. пособие. Томск : Издат. дом Томск. гос. ун-та, 2013. 172 с.
5. Ишков А. Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности : моногр. М. : АСВ, 2004. 224 с.

6. Вагапова Н. А. Способность к самоуправлению как фактор успешной деятельности личности менеджера. *Вестник экономики, права и социологии*. 2012. № 4. С. 223–226.

Надійшла до редколегії 10.12.2018

ВОЛУЙКО О. Н. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СПОСОБНОСТЬ К САМОУПРАВЛЕНИЮ У РУКОВОДИТЕЛЕЙ ПОЛИЦЕЙСКИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ

Исследованы особенности психологической готовности к инновационной деятельности и способности к самоуправлению у руководителей полицейских подразделений с разным уровнем готовности к инновационной деятельности. Для этого были использованы методики «Психологическая готовность к инновационной деятельности» (В. Е. Клочко, О. М. Краснорядцева) и «Способность к самоуправлению» (Н. М. Пейсахов). Выборку составили 316 руководителей полицейских подразделений. Установлено, что психологическая готовность к инновационной деятельности и способность к самоуправлению являются важными личностными чертами руководителя полицейского подразделения в профессиональной деятельности, от которых зависит эффективность и успешность работы всей правоохранительной системы и качество выполнения полицейскими своих профессиональных задач.

Ключевые слова: личность, правоохранительные органы, руководитель полиции, управленческая деятельность, психологическая готовность, инновационная деятельность, самоуправления.

VOLUIKO O. M. PSYCHOLOGICAL READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITY AND THE ABILITY TO SELF-MANAGEMENT OF THE POLICE CHIEFS

It has been substantiated that modern realities dictate new requirements to the personality of a chief within law enforcement agencies, especially when his management activity is carried out in conditions that are characterized by their uncertainty, tension and responsibility. The effectiveness and success of the entire law enforcement system, as well as the quality of performing police professional tasks depend on the capabilities and personal qualities and competencies of a police chief. And the ability to act quickly in a changing environment and psychological readiness for innovative activity should provide a chief with the opportunity to improve the police work.

Therefore, the objective of the article was empirical grounding of peculiarities of psychological readiness for innovative activity and the ability to self-management of the police chiefs with different level of readiness for innovative activity.

The author of the research has used “Psychological Readiness for Innovation” (V. E. Klochko, O. M. Krasnoryadtseva) and “Ability to Self-Management” (N. M. Peisakhov) methods. The sample consisted of 316 heads of police departments.

The author has theoretically grounded that psychological readiness for innovative activity and ability to self-management are considered as important personal traits of a police chief within professional activity. Empirical results have demonstrated that a group with an average level of readiness for innovative activity reveals the largest number of meaningful interactions, which include criteria for assessing quality, the ability to adjust their own goals while performing their professional tasks, and the tendency to increase the entire system of interpersonal relations. There were no relationships among law enforcement officers with a high degree of readiness, which led to the conclusion that such law enforcement officers with a higher level of readiness for innovative activity, are characterized by higher estimates of self-management indicators. It has been also established that law enforcement officers with a low level of readiness for innovative activity have an increase in the ability to correct the actual actions, characteristics of communication and behavioral patterns, as well as the system of self-management in general.

It has been stressed that a well-developed indicator of self-management will help the police chief in planning new goals, finding new solutions in difficult situations.

Keywords: personality, law enforcement agencies, police chief, managerial activity, psychological readiness, innovative activity, self-management.

ГРИГОРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ДЖАГУПОВ,

кандидат юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 3;

 <https://orcid.org/0000-0003-4443-9114>,

e-mail: dgagupov@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Проаналізовано основні поняття психологічної складової поліцейського піклування щодо забезпечення публічної безпеки. Розглянуто складові цього поняття. Проаналізовано його розвиток, починаючи з термінів «громадський порядок» і «громадська безпека». Приділено увагу поліцейському заходу, що застосовується виключно для виконання повноважень поліції й має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним. Підкреслено, що реалізація поліцією такого превентивного заходу, як поліцейське піклування, є неможливою без з'ясування психологічного аспекту цього питання. Розкрито деякі психологічні складові поліцейського піклування.

Ключові слова: публічна безпека, психологічні складові, поліцейські заходи, поліцейське піклування, спілкування.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Питання застосування поліцейського піклування виникли відразу після набранням чинності Законом України «Про Національну поліцію», в якому цей абсолютно новий для нашої держави захід з'явився в переліку превентивних поліцейських заходів (п. 11 ч. 1 ст. 31).

Дослідження поліцейського піклування є значущим не лише в контексті розробки механізму його застосування, а й у контексті проблем тісної співпраці та взаємодії органів поліції з громадянами та громадськими інститутами на принципах партнерства та спрямованості на вирішення їхніх потреб, зокрема на забезпечення публічної безпеки.

Стан дослідження проблеми

По-перше, психологія превентивної поліцейської діяльності полягає у готовності та здатності поліції виконувати дії або комплекс дій, що обмежують певні права й свободи людини, використання яких не завжди пов'язано з протиправною поведінкою конкретних осіб. Ці дії застосовуються на законній основі для забезпечення виконання тих повноважень, які покладено на поліцію, із дотриманням установлених законом вимог [1, с. 289].

По-друге, такі поняття, як «громадська безпека», «громадський порядок» і «забезпечення громадської безпеки» та їх співвідношення свого часу аналізували в наукових працях О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко, В. К. Гі-

жевський, Є. В. Додін, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. І. Остапенко, Ю. І. Рима-ренко та ін. Їх позиція стосовно змісту цих понять є спільною та виваженою. Історія розвитку цього питання налічує вже декілька десятиріч.

Після ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» виникла необхідність дослідження поняття «публічна безпека» на базі досягнень минулих років. За останній період з'явилося багато робіт, присвячених як дослідженням «громадської безпеки і порядку», так і вивченню нового поняття «публічна безпека» (А. В. Басов, О. В. Батраченко, І. В. Зозуля, О. Ф. Кобзарь, А. Є. Крищенко, Р. С. Мельник, І. В. Сервецький, В. Г. Фатхутдінов та ін.).

По-третє, дослідженнями психологічних аспектів діяльності поліцейських, військових і представників інших силових відомств займалися багато вітчизняних науковців, таких як В. Г. Андросюк, О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Бочарова, М. Й. Варій, О. І. Кудерміна, В. О. Лефтеров, Т. М. Малкова, В. С. Медведєв, О. В. Землянська, Н. Е. Мілорадова, В. М. Невмержицький, О. В. Тімченко, І. В. Озерський, В. Л. Ортинський, В. І. Осьодло, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення особливостей деяких психологічних складових поліцейського піклування щодо забезпечення

публічної безпеки. Для її досягнення визначено такі завдання: 1) розглянути сучасні підходи до розуміння поняття публічної безпеки; 2) визначити значущість поліцейського піклування та його психологічних складових.

Наукова новизна дослідження

У статті буде розглянуто психологічні складові поліцейського піклування, чого раніше зроблено не було.

Виклад основного матеріалу

Першим поняттям, якому треба приділити увагу, виходячи із заявленої тематики цієї роботи, є публічна безпека.

Більшість науковців справедливо відразу аналізує перші статті Закону України «Про Національну поліцію»¹, в яких зазначено, що Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, а також відзначає те, що однією з її функцій є здійснення охорони та забезпечення публічної безпеки.

На сучасному етапі реформування держави та її правоохоронної системи завданнями Національної поліції відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» є «надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги».

На наш погляд, свого часу І. В. Зозуля дуже влучно зазначав, що термін «публічна безпека» було введено законодавцем без будь-якого попереднього обговорення з громадою та відповідного наукового обґрунтування, уперше в законодавчій практиці держави щодо діяльності силових і правоохоронних структур. Дослідник також висловив сумнів щодо правильності й можливості застосування цього терміна та наголосив на необхідності певного аналізу цієї ситуації [2, с. 85–86]. Також підкреслимо, що тлумачення терміна «публічна безпека» в згаданому Законі не дається.

Крім того, варто звернути увагу на поняття «публічна безпека і порядок», визначивши,

чи є це поєднання двох різних елементів – понять «публічна безпека» та «публічний порядок» – суто технічним або це єдине поняття, яке слід уживати нерозривно.

Виходячи з визначень у тлумачних словниках, можна стверджувати, що смислове навантаження цих слів є різним. Так, поняття «порядок» визначається як «усталений спосіб життя; побут; стан, коли все роблять, виконують належним чином, як слід, відповідно до певних вимог, правил; додержання правил, норм поведінки де-небудь; дисципліну». У свою чергу, «безпека» – стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [3, с. 207].

Зважаючи на наявність багатьох наукових досліджень, пов'язаних із поняттями громадської безпеки й громадського порядку, можна погодитися з висновками, які робить О. О. Панова: по-перше, публічний порядок і безпека виконують роль індикатора атмосфери спокою суспільства, вказують на рівень злочинності та ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; по-друге, категоріальний апарат визначення «публічний порядок та безпека» сьогодні законодавчо не визначений, але аналіз нормативно-правових актів та різних поглядів науковців дають змогу стверджувати про однорідність понять «громадський порядок і безпека» й «публічний порядок і безпека» [4, с. 134].

Центральний аспект нашого питання – застосування поліцейського піклування, як уже зазначалося, який з'явився серед переліку превентивних поліцейських заходів після набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію» (п. 11 ч. 1 ст. 31).

Попередньо необхідно зазначити, що цей Закон у ст. 29 визначає поліцейський захід як дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права та свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Крім цього, поліцейський захід повинен застосовуватися тільки під час виконання повноважень поліції та має ґрунтуватися на принципах законності, необхідності, пропорційності й ефективності.

Стаття 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення до видів поліцейських заходів відносить превентивні поліцейські заходи, поліцейські заходи примусу та заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Необхідність боротьби з адміністративними правопорушеннями в різних сферах

¹ Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII : ред. від 02.11.2018.

обумовлює доцільність ґрунтового дослідження широкого кола питань, пов'язаних із застосуванням працівниками Національної поліції України превентивних заходів. Тому визначення їх сутності й особливостей застосування в практичній діяльності набуває актуальності.

Застосування заходів адміністративного переконання та примусу (підстави, види й порядок) завжди є найактуальнішим питанням для практичної діяльності поліції та наукових досліджень. Заходи адміністративного переконання та примусу, які застосовувалися свого часу міліцією України, як уже зазначалося, були предметом дослідження багатьох учених-адміністративістів упродовж багатьох років, а саме: О. М. Бандурки, Є. О. Безсмертного, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка та ін.

Водночас заходи, які застосовують поліцейські в Україні, є ще недостатньо дослідженими.

Згідно з чинним законодавством до переліку поліцейських превентивних заходів належать такі: перевірка документів особи; опитування особи; поверхнева перевірка й огляд; зупинення транспортного засобу; вимога залишити місце й обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; перевірка дотримання обмежень, установлених законом, стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; поліцейське піклування (ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію»).

Проаналізувавши норми ст. 2, 23, 29 і 31 зазначеного Закону, можна відзначити, що поліцейське піклування належать до превентивних поліцейських заходів, які «застосовуються поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень».

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови «піклуватися» означає проявляти увагу, турботу про потреби кого-, чого-небудь, клопотатися щодо влаштування кого-, чого-небудь, клопотатися про когось, щось; форму правового захисту правових і майнових прав та інтересів громадян [5, с. 972].

Зазначимо, що в контексті реалізації стратегії Community Policing – «партнерство заради спокою» – поліцейське піклування є інноваційною формою превентивної діяльності поліції щодо формування безпечного суспільного простору. Фактично діяльність Національної поліції здійснюється в тісній співпраці з населенням, територіальними громадами та громадськими інститутами [6, с. 158].

Так, якщо особа з певних причин або обставин не може реалізувати самостійно свої права та інтереси або може створити реальну небезпеку як оточуючим, так і безпосередньо самій собі, то тоді й застосовується «піклування», що полягає у небайдужому ставленні та здійсненні поліцейським реальних дій, спрямованих на недопущення таких негативних наслідків.

Законодавець у ч. 1 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію» встановлює вичерпний перелік категорій осіб, щодо яких застосовується поліцейське піклування: «1) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду; 2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення; 3) особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі; 4) особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі».

У цілому варто погодитись із думкою про те, що цей самий перелік можна назвати й підставами для застосування такого виду превентивного заходу [1, с. 316], тому що: по-перше, окремо ці підстави в законі не прописано, а по-друге, ч. 2 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію» вказує на те, що реакція поліцейського повинна бути негайною, і він зобов'язаний повідомити особі зрозумілою для неї мовою підставу застосування цього поліцейського заходу. Крім того, він зобов'язаний роз'яснити їй право отримати медичну допомогу, дати пояснення та оскаржити його дії. Також поліцейському необхідно негайно повідомити родичів або близьких про місце перебування зазначеної особи.

Виходячи з аналізу цих норм, можна дійти висновку, що реалізація поліцією зазначеного превентивного заходу є неможливою без з'ясування психологічного аспекту цього питання.

Однією з найважливіших, на наш погляд, складових цього процесу є дотримання загальних правил спілкування. Під час взаємодії з людьми працівнику поліції, перш за все, слід

дотримуватись вимог Конституції України. Основний Закон гарантує кожному громадянину право на недоторканність, приватне життя, особисту й сімейну таємницю, захист честі та гідності, свого доброго імені тощо [1, с. 317].

У навчальному посібнику «Психологія» М. Й. Варій дав визначення спілкування, з яким ми погодимося, а саме: «спілкування – це процес передавання й сприймання повідомлень за допомогою вербальних і невербальних засобів, що охоплює обмін інформацією між учасниками спілкування, її сприйняття й пізнання, а також їхній вплив один на одного і взаємодію щодо досягнення змін у діяльності. Динаміку процесу спілкування можна подати в такий спосіб: а) передавач, відправник; б) одержувач, приймач, адресат; в) канал зв'язку; г) шум, сигнал; г) код, декодер» [7, с. 233].

До структури спілкування вчені відносять комунікативно-інформаційний, пізнавальний (перцептивний) та інтерактивний (конативний) компоненти. Перший із них означає приймання (реципієнт) і передавання (комунікатор, кореспондент) повідомлень і зв'язок, що налагоджується, на основі психологічного контакту. Другий компонент ґрунтується на процесі сприйняття й розуміння людьми одне одного, а третій пов'язано з процесом впливу та поведінкою [8, с. 192].

Спілкування, зрозуміло, відбувається лише за допомогою знакових систем. Так, виділяють вербальні засоби спілкування (усне й письмове мовлення) та невербальні (немовні).

Фахівці зазначають, що психологічна взаємодія під час спілкування фокусується навколо проблеми контакту. Її не треба звужувати вміннями й навичками комунікативної поведінки та вмінням використовувати засоби спілкування. Головне в цьому процесі – сприйняття партнерами один одного. Психологічний контакт починається із сприйняття зовнішнього вигляду партнерів за допомогою органів відчуттів. Як відзначає М. Й. Варій, «у цей момент домінують психічні відносини, пронизані емоційною реакцією один на одного як на психофізичну даність. Реакції прийняття-неприйняття виявляються в міміці, жестах, позі, погляді, інтонації, що свідчать про те, по-добаємося ми один одному чи ні» [7, с. 234].

Існують загальні правила щодо спілкування з громадянами, і тому працівник поліції повинен проявляти витримку й бути готовим до неадекватної поведінки з боку громадян, серед іншого до прояву агресії або вчинення опору, та до надання громадянам першої медичної допомоги (як-то направлення до закладу охорони здоров'я).

Під час спілкування з громадянами працівник поліції не може допускати висловлювання й дії дискримінаційного характеру за ознаками віку, статі, раси, національності, громадянства, мови, соціального, майнового або сімейного стану, релігійної або політичної належності. Недопустимими є зверхній тон, некоректність зауваження, грубість, висунення неправомірних звинувачень, погрози, образливі вирази або репліки, суперечки, протиправна поведінка, необґрунтована перевірка документів. Водночас поліцейському рекомендується не реагувати на образливі зауваження, непристойні жарти на свою адресу та ін. [1, с. 317–318].

У цьому сенсі, дуже важливим стає і стан самого поліцейського. З огляду на це необхідно враховувати досвід і поради військових психологів. Вони зазначають, що постійний вплив психотравмуючих факторів може зумовити виникнення негативних психічних станів у військовослужбовців. На наш погляд, ці стани є характерними і для поліцейських, особливо для тієї категорії, що може займатися піклуванням. Деякі поради науковців є прийнятними і для них, наприклад у разі виникнення перших ознак депресивного стану сказати собі: «Я сильна людина. Я можу перемогти депресію»; перемикаючи увагу з поганого самопочуття на конкретну справу чи дію; поради «не здавайтесь», «не розраховуйте лише на оточуючих», «завжди зважуйте свої сили й можливості», «не вважайте себе гіршим за інших», «ніколи не забувайте про самоконтроль» і т. ін. [9, с. 21–22].

Крім дотримання загальних правил спілкування, поліцейському необхідно володіти навичками візуальної діагностики для виявлення осіб, що потребують поліцейського піклування, володіти навичками ефективної взаємодії із суб'єктами здійснення поліцейського піклування та навичками збору інформації щодо особливостей поведінки осіб, зазначених у п. 3 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію».

Наприкінці зазначимо, що, аналізуючи ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію», ми вважаємо, що на сьогодні існує декілька проблемних питань як юридичного, так і психологічного характеру, пов'язаних із застосуванням норми цієї статті:

- відсутність законодавчо закріпленої протокольної форми оформлення результатів поліцейського піклування;
- відсутність чіткого визначення суб'єкта реалізації цього превентивного заходу;
- недостатня врегульованість під час здійснення заходів поліцейського піклування

стосовно осіб, зазначених у ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію», процедури вилучення окремих предметів, адже цією ж статтею забороняється проведення обшуку;

- відсутність строків передавання особи в разі здійснення цього заходу;
- недостатня визначеність психологічної складової поліцейського піклування;
- те, що мало уваги приділяється негативному психічному стану самого поліцейського.

На нашу думку, хоча зміст протоколу про застосування поліцейського піклування і передбачається у ч. 4 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію», проте повинна бути затверджена відповідна його форма, тому що на практиці виникає дуже багато питань. Також ми вважаємо, що представником поліції, який повинен мати право складати протокол, має бути патрульний поліцейський або дільничний офіцер поліції. Неконкретним виглядає механізм здійснення вилучення окремих предметів, і вкрай необхідно встановити строк передавання особи під час здійснення цього заходу. Крім того, реалізація поліцією зазначеного превентивного заходу є неможливою без розуміння психологічного аспекту цього питання та врахування психічного стану самого поліцейського. Вирішення порушених питань сприятиме чіткому й ефективному виконанню працівникам Національної поліції норм чинного законодавства.

Висновки

Терміни публічної безпеки та порядку законодавчо на сьогодні не визначено. Проте аналіз чинного законодавства та різних думок науковців дозволяє говорити про однорід-

ність понять «громадський порядок і безпека» й «публічний порядок і безпека».

Нами обґрунтовано, що дослідження поліцейського піклування є значущим не лише в контексті розробки механізму застосування цього заходу, а й у контексті проблем тісної співпраці та взаємодії органів поліції з громадянами та громадськими інститутами на принципах партнерства та спрямованості на вирішення потреб громад у сфері забезпечення публічної безпеки.

Наголошено, що реалізація поліцією зазначеного превентивного заходу є неможливою без розуміння психологічного аспекту цього питання та врахування психічного стану самого поліцейського. Однією із найважливіших складових цього процесу, на наш погляд, є дотримання загальних правил спілкування. Під час спілкування з людьми працівник повинен також дотримуватись вимог Конституції України.

Визначено, що, хоча зміст протоколу про застосування поліцейського піклування передбачено у ч. 4 ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію», проте повинна бути затверджена відповідна його форма. Представником поліції, який повинен мати право складати протокол, має бути патрульний поліцейський або дільничний офіцер поліції.

Таким чином, вищезазначені питання заважають чіткому та ефективному виконанню працівникам Національної поліції норм чинного законодавства.

Перспективним, на наш погляд, є більш глибоке вивчення питань психологічних складових не лише поліцейського піклування, але й інших превентивних поліцейських заходів.

Список бібліографічних посилань

1. Юридична психологія : підручник / О. М. Бандурка, О. І. Федоренко, О. В. Землянська та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
2. Зозуля І. В., Довгань О. І. Закон України «Про Національну поліцію»: публічна чи громадська безпека? *Форум права*. 2015. № 5. С. 85–92. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_5_16.pdf (дата звернення: 07.12.2018).
3. Крищенко А. Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 206–214. URL: <http://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/33> (дата звернення: 07.12.2018).
4. Панова О. О. Поняття, зміст і значення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 6, т. 2. С. 133–136. URL: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo06/part_2/35.pdf (дата звернення: 07.12.2018).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
6. Джагунов Г. В. Проблемні питання поліцейського піклування // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 157–159.
7. Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2009. 288 с.
8. Варій М. Й., Ортинський В. Л. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 376 с.

9. Прикладні аспекти військової психології : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Осьодла. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. 208 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2018

ДЖАГУПОВ Г. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПОЛИЦЕЙСКОЙ ЗАБОТЫ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПУБЛИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Проанализированы основные понятия психологической составляющей полицейской заботы для обеспечения публичной безопасности. Рассмотрены составляющие этого понятия. Проанализировано его развитие, начиная с терминов «общественный порядок» и «общественная безопасность». Уделено внимание полицейским мерам, применяемым исключительно для выполнения полномочий полиции и которые должны быть законными, необходимыми, пропорциональными и эффективными. Подчёркнуто, что реализация полицией такой превентивной меры, как полицейская забота, невозможна без выяснения психологического аспекта этого вопроса. Раскрыты некоторые психологические составляющие полицейской заботы.

Ключевые слова: *публичная безопасность, психологические составляющие, полицейские меры, полицейская забота, общение.*

DZHAGUPOV H. V. PSYCHOLOGICAL COMPONENTS OF POLICE CARE AS A FACTOR OF GUARANTEEING PUBLIC SAFETY

The application of police care as a completely new measure for Ukraine has been analyzed. This measure appeared on the list of preventive police measures (c. 11, Part 1 of the Art. 31), as soon as the Law of Ukraine “On the National Police” came into force.

It has been substantiated that the research of police care is significant not only in the context of developing the mechanism of this measure, but also in the context of the problems of close cooperation and interaction of police agencies with citizens, territorial communities and public institutions on the principles of partnership and focus on addressing their needs, in particular, to ensure public safety.

The analysis of existing research of the concept, content and significance of public safety and order has been carried out. It has been concluded that the term “public order and safety” is not legally defined at present time, but the analysis of regulatory acts and different views of scholars testifies to the homogeneity of the notions of “public order and safety” and “public policy and safety”.

It has been stressed that the implementation of this preventive measure by the police is impossible without understanding the psychological aspect of this issue and taking into account the psychological state of a police officer. One of the most important components of this process, in the opinion of the author, is the observance of general rules of communication; a police officer during the communication with people also must comply with the requirements of the Constitution of Ukraine.

It has been noted that although the content of the minutes on the use of police care is provided in Part 4 of the Art. 41 of the Law of Ukraine “On the National Police”, but in practice there are a lot of questions regarding this matter, therefore its appropriate form should be approved. We offer to authorize a patrol police officer or a community police officer to have the right to execute a process-verbal.

It has been concluded that the resolution of stated issues will contribute to the clear and effective implementation of the norms of the current legislation by the staff of the National Police. The deeper study of the issues of psychological components of both police care, and other preventive police measures has been defined as a perspective area.

Keywords: *public safety, psychological components, police measures, police care, communication.*

ОЛЕГ МАТВІЙОВИЧ КОКУН,

доктор психологічних наук, професор,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України (м. Київ),
заступник директора з науково-інноваційної роботи;

 <https://orcid.org/0000-0003-1793-8540>,
e-mail: kokun@ukr.net

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Запропоновано визначення особистісного та професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України. Наведено форми, ознаки та чинники професійного самоздійснення працівників ДКВС України. Розглянуто основні технологічні підходи до психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення працівників ДКВС України.

Ключові слова: самоздійснення, професійне самоздійснення, чинники самоздійснення, психофізіологічне забезпечення, Державна кримінально-виконавча служба України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Зміни, що відбуваються на етапі реформування Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, призводять до зміни внутрішньої сутності діяльності пенітенціарних працівників. Все більшого значення набувають питання професійної самостійності, автономії, саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації, самоорганізації, самореалізації, самовтілення пенітенціаристів. Ці особистісно-професійні явища можна об'єднати в один феномен – професійне самоздійснення працівників ДКВС України. Тому визначення чинників і сприяння професійному самоздійсненню пенітенціарних працівників можна розглядати важливими проблемами сучасної юридичної психології.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти психології працівників Державної кримінально-виконавчої служби України вивчали Т. В. Кушнірова [1], О. В. Сахнік [2], М. М. Чичуга [1; 3] та ін. Науковці розкривають питання профілактики негативних психічних станів пенітенціарного персоналу, боротьби зі стресом працівників ДКВС України, специфіки розвитку емоційного вигорання та професійної деформації в процесі проходження служби пенітенціаристами, здійснення психологічного супроводження службової діяльності тощо. Однак дослідження, які розкривають специфіку професійного самоздійснення працівників ДКВС України, на сьогодні відсутні.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – розкрити специфіку професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

Завдання дослідження: провести науково-теоретичний аналіз проблеми професійного самоздійснення працівників ДКВС України; охарактеризувати технологічні підходи до психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення пенітенціаристів.

Наукова новизна дослідження

Уперше розкрито зміст професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, який являє собою реалізацію особистісного потенціалу пенітенціариста в особливих умовах професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Діяльність працівників Державної кримінально-виконавчої служби України пов'язана з особливими умовами, впливом екстремальних ситуацій, дією стрес-факторів тощо. Так, вони постійно спілкуються із засудженими, негативний емоційний стан яких впливає на працівників. Конфліктні ситуації за місцем служби пенітенціарних працівників призводять до негативізму, підозрливості, дратівливості, агресивності, тривожності. Такі негативні фактори також призводять до емоційного вигорання, професійної деформації, девіантної поведінки. Усе це зумовлює пошук ефективних

заходів із протидії негативним впливам на особистість працівника ДКВС України, нейтралізації негативних психічних станів.

Як свідчать результати аналізу якості життєдіяльності службових колективів ДКВС України, не кожна особистість, яка зробила свій професійний вибір на користь органів та установ виконання покарань, здатна ефективно працювати в цій системі упродовж тривалого часу. Швидка поява ознак професійної деформації, що виникають під впливом особливостей професійної діяльності та виявляються в міжособистісних службових і неформальних стосунках, провокує скоєння працівниками ДКВС України надзвичайних подій [2, с. 296].

О. В. Сахнік відзначає, що наявні суттєві прогалини в роботі кадрових підрозділів органів та установ, що належать до сфери управління Державної кримінально-виконавчої служби України, «за напрямом профілактики негативних явищ у колективах працівників кримінально-виконавчої системи спричиняють збої у функціонуванні їх психоемоційної сфери. Потребує суттєвого удосконалення психологічне супроводження проходження служби персоналом ДПТС України на кожному з основних етапів, а саме: входження в первинну посаду (професійна адаптація до специфіки службової діяльності), переміщення за посадами (призначення в посади з більшим обсягом роботи) на етапі професійної зрілості, що є найбільш сприятливим для прояву та прогресування поведінкових відхилень. Отож, доволі гостро постає питання щодо підтримання психоемоційної стійкості, витривалості працівників пенітенціарної системи упродовж всього часу проходження служби, здатності запобігати виникненню ознак соціальної дезадаптації, девіантної поведінки, спровокованих умовами щоденної праці» [2, с. 296].

Із наведеного постає низка питань, які пов'язані з реалізацією потенційних можливостей працівників ДКВС України протидіяти негативним змінам їх особистості в процесі проходження служби та виконання професійних обов'язків.

Пошук свого місця в житті та стратегій здійснення себе безпосередньо пов'язаний із самою особистістю, її можливістю реалізувати потенційні можливості, визначенням своїх бажань, ресурсним потенціалом, що забезпечує процес самоздійснення [4].

Недостатня вивченість проблеми самоздійснення працівників ДКВС України, на що вказують науковці, визначає актуальність вивчення питань взаємозв'язку способів самоздійснення з віковими й особистісними особ-

ливостями пенітенціаристів, ролі мотиваційно-смыслових, особистісних і біографічних чинників самоздійснення в контексті вікового розвитку, особливостей індивідуальнотипологічних варіантів самоздійснення [5]. Такі дослідження можуть допомогти як створити для пенітенціарних працівників стійкі смислотетеві орієнтири в мінливому світі, так і знайти особистісний сенс професійної самореалізації.

А. Gewirth розглядає самоздійснення як переведення в дійсність найглибших бажань людини або найбільш гідних здібностей. Пошук гідного людського життя є пошуком самоздійснення [6].

Відповідно *особистісне самоздійснення працівника Державної кримінально-виконавчої служби України* – це свідомий саморозвиток працівника, в процесі якого розкриваються його потенційні можливості в різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного «простору життя».

Тут доцільно виділити також професійне самоздійснення. Так, *професійне самоздійснення працівника Державної кримінально-виконавчої служби України* – це одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу пенітенціариста в особливих умовах професійної діяльності, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною затребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями [7].

Професійне самоздійснення працівника ДКВС України має дві загальні форми – зовнішньопрофесійну (досягнення значущих здобутків у різних аспектах професійної діяльності) та внутрішньопрофесійну (професійне самовдосконалення, спрямоване на підвищення професійної компетентності та розвиток професійно важливих якостей і вмінь).

Серед ознак професійного самоздійснення працівників ДКВС України варто виділити такі:

1) внутрішньопрофесійні: потреба у професійному вдосконаленні; наявність проекту власного професійного розвитку; переважання задоволення власними професійними досягненнями; постійна постановка нових професійних цілей; формування власного «життєво-професійного простору»;

2) зовнішньопрофесійні: досягнення поставлених професійних цілей; визнання досягнень фахівця професійним співтовариством; використання професійного досвіду та здобутків

іншими фахівцями; розкриття особистісного потенціалу та здібностей у професії; вияв високого рівня творчості у професійній діяльності [7, с. 196].

Враховуючи викладене, психологічними чинниками професійного самоздійснення працівників ДКВС України є:

- рівень задоволеності змістом власної професійної діяльності;
- ступінь задоволеності своєю професією та роботою;
- задоволеність власним соціальним становищем [8].

Розглянемо основні технологічні підходи до психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України [8].

Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення пенітенціарного працівника являє собою систему послідовних заходів, спрямованих на сприяння здобуттю фахівцем максимально можливого для нього рівня професійного самоздійснення на основі врахування актуальних соціально-економічних умов, чинників, загальних і специфічних психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення.

Варто відзначити, що у процесі такого забезпечення можливе застосування достатньо широкого арсеналу діагностичних, розвивальних і корекційних методів сучасної психологічної та психофізіологічної практики. Це відповідає науковим уявленням про людину як цілісну біопсихосоціальну систему, що передбачає необхідність урахування різних рівнів системної організації людської індивідуальності (фізіологічного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного тощо) у взаємозв'язку із значущими аспектами професійної діяльності та соціальних взаємодій людини. Так, відсутність належної мотивації у працівника ДКВС України перекреслює щодо ефективності діяльності й успішного професійного розвитку всі інші позитивні моменти (наявність високого рівня розвитку необхідних психофізіологічних властивостей, професійних знань і досвіду, гігієнічно та ергономічно сприятливих умов праці, відмінного здоров'я тощо).

Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення працівників ДКВС України спрямоване на забезпечення наявності у фахівців:

- задоволеності змістом власної професійної діяльності;
- задоволеності своєю професією та роботою;

- вираженості цінностей, властивих особистості, яка самоактуалізується;

- комунікативних і організаційних здібностей;

- професійної самоефективності;

- адекватної самооцінки;

- на розвиток творчої спрямованості особистості фахівця;

- на розвиток внутрішньої професійної мотивації;

- на формування індивідуального стилю професійної діяльності;

- на збільшення професійної мобільності;

- на профілактику виникнення таких негативних особистісно-професійних явищ, як професійне вигорання та професійна деформація;

- на підтримку гарного стану здоров'я [8].

Потрібно зазначити, що в процесі організації психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення пенітенціарного персоналу слід враховувати стаж служби. Так, у працівників, які працюють: 5 років – виникає ймовірність розвитку початкового рівня професійної деформації; 6–10 років – відмічається початковий та більшою мірою середній рівні; 11–15 років – часто виникає високий рівень; більше 15 років – ймовірність дуже висока, деформованість практично немінуча. Також деформованість працівників ДКВС України залежить не лише від стажу служби в установі, а й від сили деформуючого впливу, що об'єктивно залежить від конкретної службової діяльності й інших факторів [3, с. 46].

Із професійною деформацією пенітенціарних працівників пов'язані такі деструктивні психічні стани, як тривога, агресивність, підозрілість, самовпевненість, замкнутість, сум тощо. Вони перешкоджають успішному виконанню службових обов'язків і життєдіяльності взагалі. Тому актуальним є пошук дієвих особистісно-професійних концептів, які дадуть працівникам ДКВС України можливість розкрити внутрішні ресурси не лише з метою підвищення власної стійкості до соціально-економічних перетворень, а й для отримання бажаного вектора особистісного розвитку. Саме таким особистісно-професійним концептом є феномен професійного самоздійснення. Тому психолог по роботі з персоналом ДКВС України повинен сприяти досягненню пенітенціарними працівниками професійного самоздійснення.

Крім того, професійне самоздійснення працівників ДКВС України відіграє важливу роль в їх професійній діяльності. Такими напрямками впливу є:

- підвищення ефективності професійної діяльності (покращуються показники);
- профілактика та нейтралізація негативних психічних станів (агресії, тривожності тощо);
- профілактика конфліктної поведінки (конфліктів із засудженими, конфліктів із колегами);
- профілактика емоційного вигорання (виникає через тривалий вплив злочинного світу);
- профілактика професійної деформації (негативних змін особистості, які призводять до відповідної поведінки працівників);
- профілактика девіантної поведінки (правопорушень за участі пенітенціарного персоналу) тощо.

Здійснення психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення працівників ДКВС України передбачає два послідовні етапи – загальний та індивідуальний [8].

Загальний етап психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення пенітенціаристів передбачає заходи, які в цілому сприяють підвищенню рівня професійного самоздійснення всіх фахівців. Тобто ці заходи повинні забезпечити підвищення у фахівців рівня задоволеності змістом власної професійної діяльності, своєю професією та роботою, вираженості цінностей, властивих особистості, яка самоактуалізується, комунікативних здібностей, професійної самоефективності тощо.

Загальний етап складається з чотирьох підетапів:

1) організаційного – визначення специфіки діяльності ДКВС України, основних вимог, які висуваються до фахівців, умов, в яких вони працюють, тощо;

2) діагностичного – здійснення психодіагностики фахівців із використанням психодіагностичних методик (самоактуалізаційний тест Е. Шострома – САТ, «Мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфір у модифікації А. Реана), шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, методика «Вивчення задоволеності своєю професією та роботою», методика виявлення комунікативних та організаційних здібностей – КОЗ-2, модифікація опитувальника на професійне «вигорання» та деформацію – МВІ);

3) формуально-розвивального – на основі аналізу отриманих на попередніх двох підетапах результатів визначаються та здійснюються відповідні заходи, спрямовані на підвищення в пенітенціарних працівників рівня професійного самоздійснення;

4) контрольного – здійснення повторного дослідження, спрямованого на визначення

ефективності заходів, що були застосовані на третьому підетапі.

Індивідуальний етап психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення пенітенціаристів передбачає індивідуальну практичну роботу з окремим працівником (працівниками) залежно від їх діагностичних результатів, а також індивідуалізований підбір певних заходів і методів, спрямованих на допомогу у професійному самоздійсненні певному фахівцеві.

Слід зазначити, що індивідуальний етап складається з трьох підетапів:

1) аналізу індивідуальних діагностичних результатів працівників з метою визначення тих, з якими доцільно індивідуально практично працювати; розробки індивідуальних програм, спрямованих на сприяння професійному самоздійсненню певного фахівця;

2) формуально-розвивального – виконання працівником індивідуальної програми при постійному супроводі цього процесу психологом по роботі з персоналом ДКВС України;

3) контрольного – визначення ефективності індивідуальної роботи, прийняття рішення про її завершення (з наданням рекомендацій щодо подальшої самостійної роботи пенітенціарного працівника) чи продовження.

Психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення працівників ДКВС України здійснюється психологами по роботі з персоналом і старшими інспекторами з виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом органів та установ виконання покарань у тісній співпраці з керівництвом і керівниками окремих структурних підрозділів (наприклад, із начальником відділу нагляду і безпеки установи виконання покарань стосовно молодшого інспектора цього відділу).

У ході психологічної роботи з працівниками ДКВС України виникає низка проблем: значна зайнятість працівника, втома працівника, відсутність вільного часу у працівника тощо. Вирішення цих проблем залишається актуальним на сучасному етапі становлення служби.

Висновки

Особистісне самоздійснення працівника Державної кримінально-виконавчої служби України – це свідомий саморозвиток працівника, в процесі якого розкриваються його потенційні можливості в різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів.

Професійне самоздійснення працівника Державної кримінально-виконавчої служби

України – це одна з найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу пенітенціариста в його професії.

Ознаками професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України є: 1) внутрішньо-професійні (потреба у професійному вдосконаленні; наявність проекту власного професійного розвитку; переважаюче задоволення власними професійними досягненнями; постійна постановка нових професійних цілей; формування власного «життєво-професійного простору»); 2) зовнішньо-професійні (досягнення поставлених професійних цілей; визнання досягнень фахівця професійним співтовариством; використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями; розкриття особистісного потенціалу та здібностей у професії; вияв високого рівня творчості у професійній діяльності).

Психологічними чинниками професійного самоздійснення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України є: рівень задоволеності змістом власної професійної діяльності; ступінь задоволеності своєю професією та роботою; задоволеність власним соціальним становищем.

Важливим є психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення працівника ДКВС України, що являє собою систему послідовних заходів, спрямованих на сприяння здобуттю фахівцем максимально можливого для нього рівня професійного самоздійснення на основі врахування актуальних соціально-економічних умов, чинників, загальних і специфічних психофізіологічних закономірностей професійного самоздійснення. Упровадження такого забезпечення у практику залишається актуальним питанням.

Список бібліографічних посилань

1. Кушнірова Т. В., Чичуга М. М. Особливості деструктивних психічних станів персоналу установ виконання покарань в професійній діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2015. Вип. 2 (47). С. 15–21.
2. Сахнік О. В. Актуальні аспекти психологічного супроводження проходження служби працівниками Державної пенітенціарної служби України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2013. № 2. С. 295–302.
3. Чичуга М. М. Профілактика деструктивних психічних станів працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2016. 265 с.
4. Алонцева А. И. Самоосуществление личности в юношеском возрасте. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология*. 2011. № 3 (6). С. 23–26.
5. Лукина Е. А. Особенности самоосуществления человека в разные периоды взрослости : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13. СПб., 2006. 258 с.
6. Gierth A. Self-Fulfillment. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2009. 235 p.
7. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості : монографія / О. М. Кокун, В. В. Клименко, О. М. Корніяка та ін. ; за ред. О. М. Кокуна ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ : Пед. думка, 2015. 297 с.
8. Кокун О. М. Чинники та психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення особистості // Національна академія педагогічних наук України – 25 років. Київ : Сам, 2017. С. 134–140.

Надійшла до редколегії 23.12.2018

КОКУН О. М. СПЕЦИФИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ СОТРУДНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Предложено определение личностной и профессиональной самореализации сотрудников Государственной уголовно-исполнительной службы (ГУИС) Украины. Приведены формы, признаки и факторы профессиональной самореализации сотрудников ГУИС Украины. Рассмотрены основные технологические подходы к психофизиологическому обеспечению профессиональной самореализации сотрудников ГУИС Украины.

Ключевые слова: самореализация, профессиональная самореализация, факторы самореализации, психофизиологическое обеспечение, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

KOKUN O. M. SPECIFICITY OF PROFESSIONAL SELF-ACTUATING OF THE EMPLOYEES OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

The specifics of professional activity of the employees of the State Penitentiary Service (SPS) of Ukraine have been revealed; and the definition of personal and professional self-actuating of the employees of SPS of Ukraine has been offered.

The forms (objectively and internally professional) and features of professional self-actuating of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine have been determined. Internally professional features of professional self-actuating of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine include: the need for professional development; availability of the project of own professional development; prevailing satisfaction with their own professional achievements; constant setting of new professional goals; formation of the own “life-professional environment”. Objectively professional features of professional self-actuating have been called: achievement of the set professional goals; recognition of specialist achievements by a professional community; use of professional experience and achievements by other specialists; disclosure of personal potential and abilities in the profession; manifestation of high level of creativity in professional activity. The factors of professional self-actuating of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine have been characterized. It is: the level of satisfaction with the content of the own professional activities; degree of satisfaction with the own profession and work; satisfaction with the own social status.

The main technological approaches to psycho-physiological provision of professional self-actuating of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine have been considered. It has been noted that the professional self-actuating of the employees of the State Penitentiary service of Ukraine plays an important role in their professional activity. Such areas of influence are: increase in the efficiency of professional activities (indicators are improved); prevention and neutralization of negative mental states (aggression, anxiety, etc.); prevention of conflict behavior (conflicts with convicts, with colleagues); prevention of emotional burnout (occurs in case of prolonged impact of the criminal world); prevention of professional deformation (negative personality changes leading to appropriate behavior of employees); prevention of deviant behavior (offenses involving the penitentiary staff), etc.

Keywords: *self-actuating, professional self-actuating, factors of self-actuating, psycho-physiological provision, State Penitentiary Service of Ukraine.*

ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ КОЛЕСНІЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна академія Національної гвардії України (м. Харків),
науково-дослідна лабораторія забезпечення службово-бойової діяльності
Національної гвардії науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України;

 <https://orcid.org/0000-0001-6406-1935>,
e-mail: alex_kolesnichenko@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАВООХОРОНЦІВ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ В ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Розроблено й обґрунтовано структуру програми відновлення психічного здоров'я правоохоронців, які брали участь в операції Об'єднаних сил, за програмою «Декомпресія». Подано опис обов'язкових заходів (медичний огляд, дебрифінг, ігрова діяльність, психологічна просвіта та психоедукація, техніка оптимізації внутрішнього потенціалу, вправи з розтягування, лікувальний сон, масаж) і заходів за вибором (сімейна, фізична та соціальна реадаптація, індивідуальна консультація, ранкова прогулянка, тренажерний зал, плавання, заходи культурно-просвітницької роботи) програми «Декомпресія».

Ключові слова: психологічна декомпресія, правоохоронець, операція Об'єднаних сил, адаптація, травматизація, бойові дії, поведінка, психологічна реабілітація.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Участь в операції Об'єднаних сил накладає помітний відбиток на перебіг психічної діяльності та поведінку правоохоронців-комбатантів. Бойовий стрес, відігравши свою позитивну роль у збереженні цілісності організму й особистості воїна в екстремальних умовах, стає причиною подальшої дезадаптації та психотравматизації комбатантів. По суті, саме стресові пристосувальні трансформації за межами життєзагрозової ситуації виявляються негативними та дезадаптивними й утворюють основи симптоматику бойових стресових розладів.

Саме бойова психологічна травматизація є одним із головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя. Травматичний досвід, відображений у психіці комбатанта, тримає його в стані внутрішньої війни. Після повернення до мирної обстановки комбатант зазнає нового стресу, пов'язаного з адаптацією. На первинний стрес, отриманий під час виконання професійних завдань, накладається вторинний, що виник по поверненні додому. Це стає внутрішнім підґрунтям для психічної та соціальної дезадаптації учасника бойових дій у суспільстві.

Учасники операції Об'єднаних сил страждають від видимих «неозброєних очок» ран, і ті, кому потім ставлять діагноз «посттравматичний стрес», заявляють про себе через три-

валий час після ослаблення громадської цікавості до самого конфлікту. Хвороба може проявитися набагато пізніше після того, як правоохоронець покине своє розташування або взагалі звільниться зі служби. При цьому командир може навіть не знати про остаточні «втрати» особового складу на всіх рівнях.

Деякі люди, які страждають на психічні розлади, можуть яскраво проявляти ознаки своєї хвороби, а інші страждають мовчки, сором'язливо приховуючи свої муки. Почуття «сорому» особливо яскраво виражається у правоохоронців, які ніколи не допускали, що можуть мати психічні розлади. Саме через це багато комбатантів відмовляються приймати допомогу від товаришів по службі, офіцерів-психологів чи офіцерів відділу по роботі з особовим складом, а деякі звертаються за психіатричною допомогою в конфіденційному порядку.

Усе це говорить про те, що потрібен спеціальний, тривалий і організований період переходу психіки учасників операції Об'єднаних сил із воєнного часу на мирний режим функціонування, поступового, обережного залучення їх у систему соціальних відносин мирних умов, тобто період соціально-психологічної реадаптації. Ідеться про безкризову деактуалізацію рівня психологічної безпеки та психічного здоров'я, необхідного для виживання й ефективних бойових дій, відновлення психологічного ресурсу мирного часу.

Стан дослідження проблеми

Теоретичним підґрунтям для розробки програми відновлення психічного здоров'я працівників екстремального профілю діяльності є наявна технологія соціально-психологічної реадaptaції [1–6], яка передбачає послідовне здійснення низки заходів як із комбатантами, так і з їх безпосереднім соціальним оточенням. Технологічна схема цієї діяльності залежить від причин виникнення потреби в реадaptaції (закінчення виконання професійних завдань у бойових діях, ротація підрозділу, індивідуальна заміна фахівців-правоохоронців).

Практика показує, що за сприятливих умов виведення військ із бойових дій ще до їх повернення в умови мирної обстановки необхідно організувати спеціальний період життєдіяльності підрозділів, своєрідний «психологічний карантин» або «психологічну дезінфекцію» [1; 5]. Він належить до заходів психологічного забезпечення, які здійснюються на всіх рівнях.

Якщо порівняти психологічні наслідки інших бойових дій, які є у світі, то здебільшого працівники МВС інших країн виконують професійні завдання не у своїй державі, тому час повернення їх додому є тривалим, що дозволяє їм вилити один одному душу, ділилися боєм за загиблими товаришами з товаришами по службі й земляками. Удома їх зустрічають як героїв і виражають різноманітні знаки уваги. Усе це сприяє зняттю бойової напруги, заспокоєнню та швидкій адаптації до мирних умов життя. У правоохоронців – учасників операції Об'єднаних сил час повернення становить декілька годин, а інколи, ледве вийшовши з чергового бою, вони опинялися в мирній, але психологічно ворожій обстановці. Можна спрогнозувати, що з часом чисельність військовослужбовців – учасників бойових дій з ознаками ПТСР у майбутньому значно зросте, адже їм не вистачило часу для того, щоб поділитися своїми почуттями з товаришами по зброї та відійти від стресу бойових дій.

Мета і завдання дослідження

Метою є розробити програму відновлення психічного здоров'я правоохоронців, які виконували професійну діяльність в умовах проведення операції Об'єднаних сил.

Для досягнення цієї мети було вирішено таке завдання – на підставі аналізу наукової психологічної літератури й отриманих власних наукових результатів вивчення психологічної травматизації комбатантів запропонувати комплексну програму профілактики психологічної травматизації фахівців, діяльність яких є пов'язаною з ризиком для життя.

Наукова новизна дослідження

Проблема відновлення психічного здоров'я працівників – комбатантів МВС України вперше вирішується шляхом впровадження розробленої програми відновлення психічного здоров'я за програмою «Декомпресія».

Матеріали та методи досліджень

У межах науково-дослідної роботи «Розроблення програми профілактики посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців Національної гвардії України» (шифр – «Стрес», держ. реєстр. № 0116U004047; науковий керівник – начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України О. С. Колесніченко) [7] розроблено програму профілактики психологічної травматизації комбатантів, уже включену в процес психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю.

Існують такі структурні елементи сучасної системи психологічного забезпечення професійної діяльності працівників екстремального профілю діяльності: нормативно-правове забезпечення психологічної роботи з особовим складом у звичайних та екстремальних умовах; професійна орієнтація кандидатів на службу; професійний психологічний відбір кандидатів для проходження служби; психологічний супровід професійної діяльності. У свою чергу структурними елементами психологічного супроводу професійної діяльності працівників екстремального профілю діяльності є: психологічна підготовка працівників для здійснення професійної діяльності у звичайних та екстремальних умовах; цілеспрямований психологічний відбір працівників для конкретної професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та підтримка працівників під час виконання професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна діагностика працівників для виявлення можливих ознак негативних психічних реакцій і станів після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та психологічна реабілітація фахівців, які цього потребують, після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна експертиза осіб, які цього потребують, для подальшого здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічний моніторинг фахівців, які здійснювали професійну діяльність в екстремальних умовах, і виявлення осіб з ознаками ПТСР та інших психічних розладів.

Обговорення результатів дослідження

На маршруті слідування із зони проведення операції Об'єднаних сил для правоохоронців рекомендується застосування програми «Декомпресія» тривалістю 3–4 дні.

Психологічна декомпресія – форма психологічної реабілітації особового складу, які перебували в умовах проведення операції об'єднаних сил, яка складається з комплексу заходів фізичного та психологічного відновлення організму людини та проводиться з метою поступової реадaptaції військовослужбовців до звичайних умов життєдіяльності, й запобігання розвитку в них психологічних травм [7].

Цілі проведення декомпресії: поступове переключення механізмів реагування в екстремальних (бойових) умовах до мирних умов життєдіяльності; фізичне та психічне відновлення; запобігання розвитку психологічних травм шляхом виявлення фахівців, у яких виникають труднощі.

Організація та проведення заходів декомпресії є такими.

Для проходження психологічної реабілітації за програмою «Декомпресія» у повному складі вибирається підрозділ, у якому ставались такі психотравмуючі події:

- смерть, загибель, травмування, поранення людини;
- перебування в умовах ізоляції (в полоні, в заручниках, в оточенні);
- робота із залишками тіл людини;
- тривале перебування в умовах проведення операції Об'єднаних сил;
- перебування під обстрілом противника, застосування зброї на ураження живої сили противника.

Психологічна декомпресія правоохоронців здійснюється:

- у навчальних центрах МВС, із наданням таких послуг, як психологічна просвіта та психоедукація, психологічна діагностика, індивідуальне та групове психологічне консультування;
- у медично-реабілітаційних центрах МВС, а також у реабілітаційних центрах, сана-

торіях і будинках відпочинку, визначених Міністерством соціальної політики України, з наданням усіх видів послуг.

Не рекомендується включати до складу робочої групи психологів і лікарів, які разом з особовим складом виконували професійні завдання в екстремальних (бойових) умовах – цей захід вони проходять на загальних підставах для всього особового складу. За організацію та проведення психологічної декомпресії відповідає старший робочої групи, призначений наказом посадової особи підрозділу, від якого відряджається особовий склад.

Мінімальна тривалість декомпресії – 3 доби, рішення на її продовження приймається старшим робочої групи залежно від досягнення мети її проведення. Узагальнена інформація за результатами проведеної роботи належить до категорії «для службового користування».

Члени сімей військовослужбовців і представники громадських організацій до заходів декомпресії не залучаються.

Психологічне вивчення, заходи психоемоційного розвантаження та психопрофілактичної роботи здійснюють психологи МВС (два психологи – до 30 осіб).

Обов'язкові заходи програми «декомпресія»: медичний огляд, дебрифінг по завершенню місії (1-й, 2-й день), ігрова діяльність (2-й, 3-й день), усебічне інформування щодо періоду після проведення бойових дій, 3-й день, техніка оптимізації внутрішнього потенціалу, вправи з розтягування (сеанси розбито на 3 дні), лікувальний сон (сеанси розбито на 3 дні), масаж (сеанси розбито на 3 дні).

Заходи за вибором: сімейна реадaptaція; фізична реадaptaція; соціальна реадaptaція; інформування щодо повернення до сімей; індивідуальна консультація в разі самозвернення до психологів; ранкова прогулянка; тренажерний зал (статичні й кардіотренажери); плавання (просто неба або в приміщенні з підігрівом), джакузі, сауна чи лазня; заходи культурно-просвітницької роботи (вистава, дитячі концерти, караоке, екскурсії).

Програму заходів психологічної реабілітації подано в табл. 1.

Таблиця 1

Програма заходів психологічної реабілітації правоохоронців, які виконували професійну діяльність в умовах проведення операції Об'єднаних сил, за програмою «Декомпресія»

День, час	Заходи (форми та методи, тема, мета, завдання, місце проведення)		
	Група № 1 (до 10 осіб)	Група № 2 (до 10 осіб)	Група № 3 (до 10 осіб)
День прибуття			
до 15.00	Прибуття психологів робочої групи, розміщення, підготовка робочих місць, стимульного та роздаткового матеріалу. Заходи психологічної просвіти та психоедукації.		

День, час	Заходи (форми та методи, тема, мета, завдання, місце проведення)		
	Група № 1 (до 10 осіб)	Група № 2 (до 10 осіб)	Група № 3 (до 10 осіб)
до 18.00	Прибуття особового складу та його розселення по кімнатах.		
до 18.30	Старший робочої групи, актовий зал. Презентація учасникам психологічної реабілітації програми «Декомпресія», плану проведення заходів, психологів робочої групи та медичного персоналу. Розподіл по підгрупах.		
18.30–19.30	Вечеря		
19.30–21.00	Збори з психологами й учасниками програми для підбиття підсумків за день. Культурно-масові заходи , перегляд художніх фільмів (час для особистих потреб).		
Перший день			
08.30–09.00	Підйом, ранкова зарядка		
09.00–09.30	Сніданок		
09.30–10.00	Старший робочої групи, актовий зал. Інтерактивна бесіда: «Психофізіологічні та поведінкові наслідки бойового стресу». Мета: створення умов безпечного середовища для відновлення. Завдання: надати інформацію про наслідки стресу; повідомити учасникам мету, зміст і загальні правила; презентувати індивідуальні компетенції психологів для формування особистих запитів учасників.		
10.00–12.00	Медичний огляд. Індивідуальні психологічні консультації (за запитами).		
10.00–11.00	Медичний огляд, складання індивідуального плану, отримання фізіотерапевтичних процедур, медичної реабілітації	Психодіагностика рівня психологічної безпеки особистості, ознак бойової травматизації	Медичний огляд, складання індивідуального плану, отримання фізіотерапевтичних процедур, медичної реабілітації
11.00–12.00	Психодіагностика рівня психологічної безпеки особистості, ознак бойової травматизації	Медичний огляд, складання індивідуального плану, отримання фізіотерапевтичних процедур, медичної реабілітації	Психодіагностика рівня психологічної безпеки особистості, ознак бойової травматизації
12.00–13.00	Оздоровча фізична підготовка, спортивні ігри: – гра у волейбол (волейбольний майданчик); – гра в теніс (хол бібліотеки); – атлетична гімнастика (тренажерний зал)		
13.00–13.30	Обід		
13.30–14.30	Післяобідній відпочинок (сон)		
14.30–16.30	Дебрифінг з питань закінчення місії	Дебрифінг з питань закінчення місії	Дебрифінг з питань закінчення місії
16.30–18.30	Водні процедури (циркулярний душ, ванни, сауна)		
18.30–19.30	Вечеря		
19.30–21.00	Збори з психологами й учасниками програми для підбиття підсумків за день. Культурно-масові заходи , перегляд художніх фільмів (час для особистих потреб).		
21.00	Відбій		
Другий день			
07.30–09.00	Підйом		
07.30–09.00	Ранкова зарядка (вправи синхрогімнастики, біг, робота на тренажерах), ранкова прогулянка, риболовля		
09.00–10.00	Сніданок		
10.00–13.00	Фізіотерапевтичні процедури, заходи медичної реабілітації та індивідуальне психологічне консультування (за запитами)		
13.00–13.30	Обід		
13.30–14.30	Післяобідній відпочинок (сон)		

День, час	Заходи (форми та методи, тема, мета, завдання, місце проведення)		
	Група № 1 (до 10 осіб)	Група № 2 (до 10 осіб)	Група № 3 (до 10 осіб)
14.30–17.30	Тренінгові заняття з питань відновлення психологічної безпеки особистості	Тренінгові заняття з питань відновлення психологічної безпеки особистості	Тренінгові заняття з питань відновлення психологічної безпеки особистості
17.30–18.30	Оздоровча фізична підготовка, спортивні ігри: – гра у волейбол (волейбольний майданчик); – гра в теніс (хол бібліотеки); – атлетична гімнастика (тренажерний зал)		
18.30–19.30	Вечеря		
19.30–21.00	Збори з психологами й учасниками програми для підбиття підсумків за день. Культурно-масові заходи , перегляд художніх фільмів (час для особистих потреб).		
21.00	Відбій		
Третій день			
07.30–09.00	Підйом		
07.30–09.00	Ранкова зарядка (вправи синхрогімнастики, біг, робота на тренажерах), ранкова прогулянка, риболовля		
09.00–10.00	Сніданок		
10.00–13.00	Екскурсія історичними місцями міста		
13.00–13.30	Обід		
13.30–14.30	Післяобідній відпочинок (сон)		
14.30–17.30	Тренінгові заняття з питань відновлення психологічної безпеки особистості	Тренінгові заняття з питань відновлення психологічної безпеки особистості	Тренінгові заняття з питань відновлення психологічної безпеки особистості
17.30–18.30	Оздоровча фізична підготовка, спортивні ігри: – гра у волейбол (волейбольний майданчик); – гра в теніс (хол бібліотеки); – атлетична гімнастика (тренажерний зал)		
18.30–19.30	Вечеря		
19.30–21.00	Старший робочої групи, актовий зал. Збори з психологами й учасниками програми для підбиття підсумків програми. Поради на майбутнє.		
21.00	Відбій		
День вибуття			
07.30–09.00	Підйом		
07.30–09.00	Ранкова зарядка (вправи синхрогімнастики, біг, робота на тренажерах), ранкова прогулянка, риболовля		
09.00–10.00	Сніданок		
10.30–12.30	Дебрифінг з питань закінчення місії. Закриття програми.	Дебрифінг з питань закінчення місії. Закриття програми.	Дебрифінг з питань закінчення місії. Закриття програми.
13.00–13.30	Обід		
після 14.00	Від'їзд учасників до пункту постійної дислокації. Супервізія психологів робочої групи.		

Примітка: психологічні послуги надаються в обсязі, який не перевищує обмеження, встановлені постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1057 (для індивідуальної роботи – 90 хв. на добу, для групової роботи – 3 год. на добу).

Протягом періоду декомпресії правоохоронці повинні бути залучені в динамічну, не нудну й нескладну діяльність, як-то: навчання, робота з обслуговування зброї та ін., підго-

товка обмундирування, спорядження, культурно-масові та спортивні заходи. Досвід свідчить, що якщо особовий склад, який проходить психологічну декомпресію, нічого не

робитиме в цей період, це багато в чому сприятиме розвитку індивідуальних і негативних групових переживань і станів, появі проступків, пияцтва, наркоманії тощо.

Огляд правоохоронців (медичне обстеження) здійснюється медичними працівниками МВС, за необхідності комбатантів направляють на консультацію до відповідного фахівця (хірурга, терапевта, травматолога та ін.). За наявності ознак розладу психіки та поведінки, скарг або негативних результатів психологічного вивчення правоохоронців направляють на позачерговий огляд до лікаря-психіатра для визначення необхідності стаціонарного обстеження та лікування в медичних закладах психоневрологічного (наркологічного) профілю.

За необхідності здійснюються фізіотерапевтичне лікування та масаж.

Фізичне розвантаження проводять офіцери – фахівці з фізичної підготовки та спорту МВС України. У фізичну реабілітацію входять комплексна фізична підготовка, синхροгiмнастика, спортивні ігри, робота на кардіостатичних тренажерах, плавання, сауна.

Соціальна реабілітація передбачає культурно-просвітницькі заходи, дитячі концерти художньої самодіяльності, екскурсії, туристичні мандрівки тощо. Заходи культурного відпочинку та дозвілля проводять офіцери – від-

повідні фахівці з організації дозвілля та по роботі з особовим складом.

По завершенню роботи складається висновок-прогноз на кожного працівника, який брав участь у відновленні психічного здоров'я за програмою «Декомпресія», та даються рекомендації щодо можливості подальшого допуску до самостійного виконання завдань служби, потреби в медичному нагляді, лікуванні, реабілітації, зарахуванні до складу групи посиленої психологічної уваги тощо.

Висновок

Таким чином, застосування програми відновлення та збереження психічного здоров'я комбатантів МВС України за програмою «Декомпресія» дає змогу поступово реадaptувати працівників до нормальних (мирних) умов. Серед структурних елементів розробленої програми є комплекс таких групових та індивідуальних методів роботи: медичний огляд, дебрифінг, усебічне інформування щодо періоду після проведення бойових дій, оволодіння техніками оптимізації внутрішнього потенціалу, вправи з розтягування, лікувальний сон, масаж, також заходи за вибором – сімейна, фізична чи соціальна реабілітація, індивідуальна консультація, ранкова прогулянка, тренажерний зал, плавання, заходи культурно-просвітницької роботи.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів : монографія / Корольчук М. С., Корольчук В. М., Кулаженко А. І. та ін. ; за ред. М. С. Корольчука. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 276 с.
2. Корольчук М. С. Адаптація та її значення в системі психофізіологічного забезпечення діяльності молодого спеціаліста. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2010. Вип. 2. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Корольчук_М.С._Адаптація_та_її_значення_в_системі_психофізіологічного_забезпечення_діяльності_молодого_спеціаліста (дата звернення: 17.12.2018).
3. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22, № 1. С. 16–24.
4. Миронець С.М. Прогнозування відстрочених посттравматичних стресових розладів та реакцій в учасників радіаційних інцидентів (на прикладі Чорнобильської катастрофи). *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 5 (24). С. 186–191.
5. Онiщенко Н., Тiмченко В. Психологічні особливості «виходу з війни». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2017. № 2 (37). С. 21–24.
6. Приходько І.І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні антитерористичної операції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2015. № 2 (33). С. 35–39.
7. Розроблення програми профілактики посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців Національної гвардії України : звіт про наук.-дослід. роботу / О. С. Колесніченко, І. І. Приходько, Я. В. Мацегора та ін. Харків, 2017. 704 с. (№ держреєстрації 0116U004047).

Надійшла до редколегії 18.12.2018

КОЛЕСНИЧЕНКО А. С. ОСОБЕННОСТИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ, ПРИНИМАВШИХ УЧАСТИЕ В ОПЕРАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ СИЛ

Разработана и обоснована структура программы восстановления психического здоровья правоохранителей, принимавших участие в операции Объединённых сил, по про-

грамме «Декомпрессия». Приведено описание обязательных мероприятий (медицинский осмотр, дебрифинг, игровая деятельность, психологическое просвещение и психоэдукация, техники оптимизации внутреннего потенциала, упражнения на растяжку, лечебный сон и массаж), а также мероприятий на выбор (семейная, физическая и социальная реинтеграция, индивидуальная консультация, утренняя прогулка, тренажёрный зал, плавание, мероприятия культурно-просветительской работы) программы «Декомпрессия».

Ключевые слова: психологическая декомпрессия, правоохранитель, операция объединенных сил, адаптация, травматизация, боевые действия, поведение, психологическая реабилитация.

KOLESNICHENKO O. S. FEATURES OF RESTORING THE MENTAL HEALTH OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS WHO PARTICIPATED IN THE OPERATION OF THE UNITED FORCES

Based on the analysis of existing developments in the field of psychological rehabilitation of combatants, as well as own empirical research on the problem of combat psychological traumatization of individuals, the author has elaborated and presented own program “Decompression”.

Measures of psychological work of this program are designed for three or four days. Participation involves the employees of the units (all of them), who had suffered psychological traumatic events: death, injury, injurious effect of a person; stay in isolation (in captivity, hostage, surrounded); work with the remnants of human bodies; prolonged stay in the conditions of the operation of the United Forces, staying under the fire of the enemy, the use of weapons to defeat the enemy.

It is envisaged that during the period of decompression, the employees (combatants) should be involved in a dynamic, not boring and uncomplicated activity. Experience shows that if servicemen do nothing during this period, this will greatly contribute to the development of negative individual and group experiences and conditions, the occurrence of misconduct, drunkenness, drug addiction, etc.

This program contains a set of group and individual work methods, namely: debriefing, aimed at switching the minds of employees (combatants) from the zone of extreme conditions to the usual life, receiving relief, reducing the feeling of uniqueness and abnormality of own reactions, reducing internal tension, reducing the severity of psychological consequences after experienced stress; sessions of psycho-emotional self-regulation; treatment measures; individual psychological counseling.

At the end of the work, a conclusion-prognosis is drawn up for each employee who participated in the mental health restoration program “Decompression’ and recommendations on the possibility of further admission to the independent performance of the tasks of the service, the need for medical supervision, treatment, rehabilitation, enrollment in the group of strengthened psychological attention, etc. are provided.

Keywords: psychological decompression, a law enforcement officer, United Forces operation, adaptation, traumatization, combat actions, behavior, psychological rehabilitation.

КАТЕРИНА ІГОРІВНА МАРАВСЬКА,*Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);* <https://orcid.org/0000-0002-7103-4350>,*e-mail: master-profi83@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто особливості професійних моральних якостей курсантів закладів вищої освіти МВС України різної статі та різних років навчання, а також умови їх формування. За допомогою опитувальника визначено рівні розвитку моральних якостей курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ за такими категоріями, як ставлення до Батьківщини, ставлення до суспільства, ставлення до службової діяльності, ставлення до інших і до себе, а також загальний рівень моральних особистісних якостей. Надано пропозиції щодо вдосконалення процесу підготовки курсантів.

Ключові слова: моральні якості, рівень розвитку, курсант, поліцейський, заклад вищої освіти МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сьогодні, коли відбуваються численні суспільно-політичні трансформації, зростають вимоги до працівника поліції, зокрема до його моральних якостей. Якщо ці якості позитивні (гуманізм, принциповість, самовідданість, людяність тощо), вони допомагають поліцейському на високому рівні виконувати свою професійну діяльність. Якщо в особистості поліцейського переважають негативні моральні якості (прояви грубості та егоїзму, схильність заради власної вигоди до нечесності й обману тощо), це може призвести до втрати довіри з боку населення, зниження іміджу як самого поліцейського, так і всієї правоохоронної системи держави.

Проблема розвитку моральних якостей курсантів закладів вищої освіти МВС України є дуже актуальною, оскільки їх формування має важливе значення. Розвинувши під час навчання загальнолюдські та професійні моральні якості курсанти – майбутні поліцейські зможуть на високому професійному рівні виконувати свій обов'язок – служити на користь держави та суспільства.

Як зазначає академік О. М. Бандурка, моральне виховання повинно стати необхідною умовою становлення особистості випускників навчальних закладів МВС України [1, с. 54].

Стан дослідження проблеми

Розвиток моральних якостей особистості є комплексною психолого-педагогічною проблемою. Увага дослідників акцентується на розвитку професійних моральних якостей фа-

хівців різноманітних професій (поліцейських, лікарів, педагогів, юристів та ін.) на різних етапах професійного розвитку. Особливе значення має проблема розвитку професійної правової свідомості майбутніх працівників поліції – курсантів на етапі їх фахової підготовки.

На думку В. С. Бредньової, специфіка всієї структури професійної правосвідомості особистості формується під впливом когнітивного розвитку особистості [2, с. 117–118]. О. М. Балінська обґрунтовує ідентичність професійної правосвідомості на основі суспільного призначення та ролі працівників поліції в підтриманні стабільності й цивілізованості суспільства [3, с. 471].

Ми погоджуємося з думкою О. В. Кобець, що професійна правосвідомість є складним системним утворенням, тому джерелами її формування є спеціальна правова підготовка і процес практичної правозастосовної діяльності, з якими пов'язані теоретичне навчання та практична підготовка курсантів ЗВО МВС України [4, с. 10]. Моральні якості професіонала формуються під впливом моральних норм, тобто тих вимог, які висуваються до окремих аспектів його поведінки

Діяльність поліцейських має чітку специфіку праці, пов'язану з охороною здоров'я та життя людини, вихованням і вдосконаленням особистості, контролем за її поведінкою, характеризується високою вимогливістю до особистих якостей працівника поліції та його службової підготовки [1, с. 31–32]. Моральні вимоги до працівників поліції виражаються певними моральними категоріями – справедливістю,

честю, гідністю, мужністю тощо. Мораль містить у собі так звані моральні ідеали, тобто зразки поведінки, що розглядаються як найбільш бажані, розумні, корисні та можуть бути прикладом для інших [1, с. 33]. Розвиток моральних якостей курсантів відбувається в результаті розуміння ними моральних норм, які існують у суспільстві в певний момент часу, в прийнятті їх і подальшому продукуванні.

О. М. Бандурка зазначає, що частіше за все працівник поліції оцінює ситуацію, виходячи зі своєї життєвої практики, досвіду, знань, загальної культури і уявлень про ідеальний, оптимальний варіант ухвалення рішень відповідно до існуючих умов, в яких здійснюється його діяльність [1, с. 35]. А. І. Тимонін та О. О. Павлова вважають, що формування особистісних якостей майбутнього спеціаліста визначається типом освітнього середовища, в якому відбувається становлення професіонала [5, с. 217].

Потрапляючи до закладу вищої освіти МВС України, курсант стикається з необхідністю завжди дотримуватися вимог статутів. Процес розвитку професійних моральних якостей майбутніх поліцейських реалізується в системі навчально-виховного процесу в ЗВО, який має певну специфіку та впливає на правову підготовку і правове виховання курсантів. Виховання правової культури курсанта спрямоване на виховання законослухняних і політично активних громадян, які вміють відстоювати свої права й інтереси відповідно до вимог чинного законодавства.

Крім того, рівень розвитку моральних якостей особистості залежить від її індивідуальних психологічних особливостей. Аналіз психолого-педагогічної літератури за напрямом діагностики розвитку моральних якостей особистості показав, що на сьогодні в Україні існує дуже мало чітко визначених методик, орієнтованих на діагностику та вивчення рівня розвитку загальнолюдських і професійних моральних якостей курсантів ЗВО МВС України.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є вивчення рівня розвитку професійних моральних якостей курсантів закладів вищої освіти МВС України різної статі та в різні роки навчання.

Відповідно до мети були поставлені такі *завдання*:

- 1) розглянути особливості професійних моральних якостей курсантів ЗВО МВС України;
- 2) визначити умови їх формування;
- 3) визначити критерії та рівні розвитку моральних якостей курсантів різної статі в різні роки навчання.

Наукова новизна дослідження

У нашому дослідженні були визначені професійні моральні якості курсантів закладів вищої освіти МВС України, умови їх формування, уточнені зміст, сутність і перелік основних моральних якостей курсантів (ставлення до Батьківщини, до суспільства, до службової діяльності, до інших і до себе тощо); визначені рівні розвитку моральних якостей майбутніх поліцейських.

Організація та методи дослідження

Дослідження проводилось у лютому–березні 2018 року з використанням опитувальника «Моральний профіль особистості», розробленого А. А. Токманом. Опитувальник дає можливість оцінити на оптимальному, допустимому і критичному рівнях ступінь розвитку моральних якостей кожного курсанта за такими категоріями: ставлення до Батьківщини, ставлення до суспільства, ставлення до службової діяльності, ставлення до інших і до себе, загальний рівень моральних особистісних якостей, що визначає модель моральної спрямованості та моральний профіль особистості курсанта [6, с. 11].

У дослідженні взяли участь 168 курсантів – 102 юнаки та 66 дівчат 2–4 курсів факультетів № 1–4 Харківського національного університету внутрішніх справ. Опитування проводилось анонімно.

Кожному курсанту надавалася інструкція: «Перед Вами ряд тверджень, які стосуються деяких особливостей Вашої поведінки і характеру. Кожне твердження має п'ять варіантів відповідей («Так», «Скоріше так, ніж ні», «Важко сказати», «Скоріше ні, ніж так», «Ні»). Відповідати необхідно таким чином: спочатку прочитайте питання і варіанти відповідей на нього, потім виберіть один із п'яти запропонованих варіантів відповідей, який відображає Вашу думку, і поставте хрестик або галочку у відповідній клітинці бланку відповідей. Не витрачайте на обдумування дуже багато часу. Найбільш природне те рішення, яке першим спадає на думку» [6, с. 12].

Опитувальник складається із 66 тверджень, які поділені на 6 шкал: шкалу брехні, шкалу ставлення до Батьківщини (Ba), шкалу ставлення до суспільства (Su), шкалу ставлення до службової діяльності (C), шкалу ставлення до інших і до себе (Wi), шкалу вимірювання рівня моральної свідомості, стійкості моральних переконань (Eg).

Шкала брехні включає в себе твердження, які виявляють тенденцію випробовуваного представити себе в більш вигідному світлі,

продемонструвавши дуже суворе дотримання моральних норм і правил поведінки.

Шкала Ва «Ставлення до Батьківщини» включає в себе твердження, які висвітлюють такі якості респондента, як світоглядна переконаність, патріотизм, інтернаціоналізм, відданість Батьківщині.

Шкала Су «Ставлення до суспільства» включає в себе твердження, які висвітлюють такі якості респондента, як гуманізм, громадянськість, принциповість, самовідданість.

Шкала С «Ставлення до службової діяльності» оцінює такі якості, як вірність поліцейському обов'язку, відповідальність, дисциплінованість, самовладання, сумлінність, працьовитість, старанність, організованість, надійність тощо.

Шкала Ві «Ставлення до інших і до себе» включає в себе твердження, які висвітлюють такі якості респондента, як ввічливість, відкритість, правдивість, делікатність, доброзичливість, порядність, урівноваженість, великодушність, справедливість, толерантність, чесність, уважність.

Шкала Ег «Вимірювання рівня моральної свідомості, стійкості моральних переконань»

оцінює такі особистісні якості, як цілеспрямованість, скромність, самостійність, адекватна самооцінка, самокритичність, почуття власної гідності та честі [6, с. 12].

Підрахунок первинних балів за кожною шкалою та загальної кількості балів за всіма шкалами здійснено відповідно до ключа опитувальника. Автором опитувальника визначено три рівні сформованості моральних якостей: оптимальний (високий); достатній (середній); критичний (низький) [6, с. 10]. Ми оцінювали отримані значення за кожною шкалою за двома рівнями: високим (8–10 ст. б.) та низьким (1–3 ст. б.).

Переведення первинних оцінок у стандартні бали за кожною шкалою нами здійснено за такою формулою:

$$1 \text{ ст. б.} = \frac{\text{кількість отриманих балів}}{\text{загальна кількість балів за шкалою}} * 10$$

Обговорення результатів

Результати опитування курсантів відображено на рис. 1.

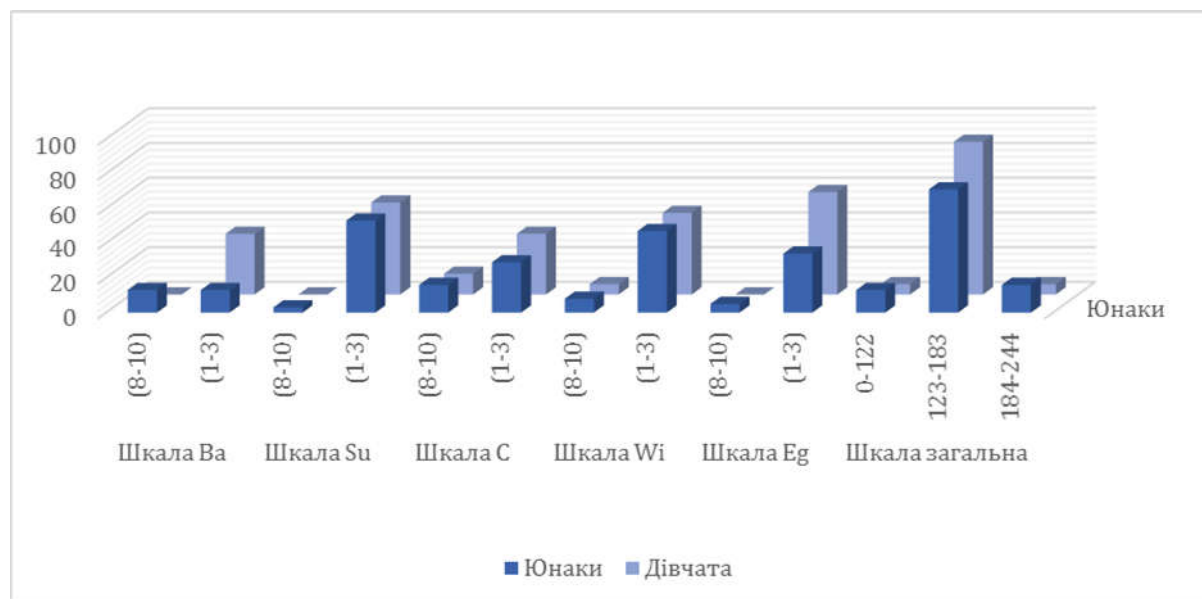

Рисунок 1 – Результати опитування курсантів

Як бачимо, у 13 % опитаних за шкалою Ва «Ставлення до Батьківщини» юнаків на високому рівні розвинені такі моральні якості: патріотизм, почуття гордості за Батьківщину, відданість їй. Проте 35 % респондентів-дівчат та 13 % респондентів-юнаків мають низький рівень розвитку зазначених якостей.

На підставі отриманих даних за шкалою Су «Ставлення до суспільства» можна констатувати, що лише 3 % курсантів-юнаків мають високий рівень розвитку моральних якостей

ставлення до суспільства, а 53 % курсантів-юнаків і курсантів-дівчат мають низький рівень розвитку таких якостей, як принциповість, ініціативність, гуманізм, людяність, самовідданість тощо.

Аналіз отриманих даних за шкалою С «Ставлення до службової діяльності» дав можливість зробити висновок, що лише 16 % курсантів-юнаків та 12 % курсантів-дівчат мають високі оцінки розвитку таких професійних якостей, як дисциплінованість, відповідальність,

вірність поліцейському обов'язку, сумлінність, старанність, працьовитість, організованість, надійність тощо. 29 % юнаків та 35 % дівчат отримали низькі оцінки (1–3 ст. б.), які свідчать про безвідповідальність, схильність до порушення дисципліни, встановлених правил і норм поведінки, низький самоконтроль, байдужість до виконання покладених на них обов'язків, цинічність тощо.

За шкалою Wi «Ставлення до інших і до себе» лише 8 % юнаків та 6 % дівчат мають високі оцінки (8–10 ст. б.) розвитку таких моральних якостей, як чесність, порядність, доброзичливість, ввічливість, толерантність, чуйність тощо. 47 % респондентів отримали низькі оцінки (1–3 ст. б.). Це свідчить про те, що вони можуть бути замкнені, невірноважені, егоїстичні, здатні на низькі, аморальні вчинки задля задоволення власних потреб, нечесні та недоброзичливі.

На підставі отриманих даних за шкалою Eg «Вимірювання рівня моральної свідомості, стійкості моральних переконань» можемо зробити висновок, що 34 % юнаків та 59 %

дівчат мають низький рівень моральної свідомості та моральних переконань. Їх можна охарактеризувати як нецілеспрямованих, байдужих до проблем інших людей, таких, які мають спокійне ставлення до власних недоліків, некритичних, несамостійних, таких, які не мають бажання самовдосконалюватися.

Аналізуючи загальний рівень розвитку моральних якостей курсантів, бачимо, що низький рівень мають лише 13 % опитаних юнаків та 6 % дівчат, високий рівень – 16 % юнаків та 6 % дівчат, середній (достатній) рівень – 71 % юнаків і 88 % дівчат. Це непоганий результат, який свідчить про те, що переважна більшість опитуваних упродовж навчання у ЗВО МВС України розвинули та вдосконалили свої моральні якості відповідно до моральних норм суспільства й освітнього середовища університету. Такі особи готові до якісного виконання професійних обов'язків.

У таблиці 1 представлено результати вивчення сформованості професійно-моральних переконань особистості курсантів різних курсів навчання.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика морального профілю особистості у курсантів ЗВО МВС України різних курсів навчання ($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$, балів)

Шкали опитувальника	Курс навчання			Т 1-3, p	Т 3-4, p	Т 1-4, p
	2	3	4			
Шкала Ba	7,20±1,35	6,74±1,59	8,00±1,06	1,20	3,00**	2,04*
Шкала Su	6,88±0,83	7,00±1,07	7,88±1,05	0,48	2,89*	3,44**
Шкала C	8,36±1,19	7,95±1,46	8,24±1,30	1,18	0,69	0,32
Шкала Wi	7,08±0,91	6,88±1,12	7,41±0,87	0,75	1,85*	1,18
Шкала Eg	7,28±0,94	7,40±1,18	8,00±1,06	0,42	1,87*	2,32*
Загальна сума	7,28±0,68	7,23±0,84	7,65±0,61	0,24	1,85*	1,84*

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,001$.

Ba – ставлення до Батьківщини; Su – ставлення до суспільства; C – ставлення до службової діяльності; Wi – ставлення до інших і до себе; Eg – вимірювання рівня моральної свідомості, стійкості моральних переконань.

Проаналізувавши дані таблиці 1, можна побачити, що в курсантів різних курсів навчання спостерігаються істотні відмінності в показниках морального профілю особистості.

Так, показник за шкалою Ba «Ставлення до Батьківщини» на другому курсі становить $7,20 \pm 1,35$, а на четвертому – $8,00 \pm 1,06$. Порівняно з показниками третього курсу він статистично нижчий ($7,20 \pm 1,35 > 6,74 \pm 1,59$; $p \leq 0,05$ та $8,00 \pm 1,06 > 6,74 \pm 1,59$; $p \leq 0,05$). Тобто курсанти другого та четвертого курсів у своїх вчинках і поведінці виявляють високий рівень патріотизму, інтернаціоналізму, відданості Батьківщині. На відміну від них курсанти третього курсу не проявляють любові до Батьківщини, акцентують увагу на собі та власному благополуччі.

Аналізуючи шкалу Su «Ставлення до суспільства», бачимо, що в курсантів четвертого курсу цей показник найвищий ($7,88 \pm 1,05$), на другому курсі він становить $6,88 \pm 0,83$, на третьому – $7,00 \pm 1,07$. Це означає, що з кожним роком навчання курсанти розвивають такі моральні якості, як гуманізм, принциповість, самовідданість, людяність, рівень самосвідомості щодо виконання своїх обов'язків як громадянина.

За шкалою C «Ставлення до службової діяльності» показник другого і четвертого курсів майже однаковий ($8,36 \pm 1,19$ і $8,24 \pm 1,30$).

Це свідчить про наявність таких моральних якостей, як вірність поліцейському обов'язку, відповідальність, дисциплінованість. У своїй діяльності курсанти демонструють сумлінність і стриманість, працьовитість і організованість. Вони характеризуються самовладанням, надійністю, старанністю та ретельністю. Показник третього курсу становить $7,95 \pm 1,46$, тобто для третьокурсників характерні байдужість до службових обов'язків, низький самоконтроль, розв'язаність та імпульсивність. Вони виявляють цинічність та схильність до ігнорування загальноприйнятих норм і правил.

Показник W_i «Ставлення до інших і до себе» на другому курсі становить $7,08 \pm 0,91$, на четвертому – $7,41 \pm 0,87$, тобто майже однаковий. Високі показники дають можливість з'ясувати, що у курсантів другого та четвертого років навчання розвинені такі моральні якості, як ввічливість, відкритість, делікатність, доброзичливість. Вони поводять себе толерантно з іншими, виявляють чуйність та емпатію, великодушність, уважність і справедливість. Показник третього курсу становить $6,88 \pm 1,12$ і вказує на прояв грубості й егоїзму, схильність заради власної вигоди на нечесність та обман. Під час взаємодії з оточуючими такі курсанти можуть бути недружелюбними та невихованими.

Аналіз шкали E_g «Вимірювання рівня моральної свідомості, стійкості моральних переконань» свідчить про моральну спрямованість і моральний профіль особистості курсанта. Показник другого курсу становить $7,28 \pm 0,94$, третього – $7,40 \pm 1,18$, четвертого – $8,00 \pm 1,06$. Це дає можливість зробити висновок, що на кожному наступному курсі навчання курсанти перевиховуються. Вони стають більш вимогливими до себе та до власних недоліків, виявляють прагнення до самовдосконалення. Високий показник четвертого курсу свідчить про розвиток їх власної моральної культури і таких особистісних якостей, як цілеспрямованість, скромність, самокритичність, почуття власної гідності та честі.

Проаналізувавши зазначене та беручи до уваги загальну суму балів, можна зробити висновок, що курсанти другого ($7,28 \pm 0,68$) та третього ($7,23 \pm 0,84$) курсів мають достатній (середній) рівень сформованості професійно-моральних якостей. Вони усвідомлюють потребу шанобливого ставлення до оточуючих, прагнуть принести користь залежно від ситуації. На другому курсі це пов'язано, насамперед, із процесами адаптації, коли курсанти все ще вразливі та боязкі, через що легко піддаються сторонньому впливу та характеризуються етичною несформованістю. На третьо-

му курсі цей процес пов'язаний із середнім рівнем емпатії та низькою етичною мотивацією через завищену самооцінку.

Курсанти четвертого курсу мають вищий показник рівня сформованості моральних якостей ($7,65 \pm 0,61$). Це пояснюється їх готовністю відповідати тим вимогам та якостям працівника поліції, які висуваються суспільством. У процесі навчання вони засвоюють правове навчання та виховання, яке прищеплює такі характерні риси поведінки, як уміння стримувати себе та відповідати за власні вчинки, дисциплінованість, моральність. У курсантів формується розуміння почуття обов'язку, прояв гуманності, відчуття благородства і любові до Батьківщини. Отже, показники рівнів морального профілю особистості, морально-етичної відповідальності та морально-правової надійності курсантів на різних курсах навчання помітно відрізняються.

Висновки

Отримані дані опитування курсантів дозволяють зробити деякі висновки.

1. Якщо оцінювати рівень розвитку моральних якостей за окремими шкалами опитувальника, то представлена картина не є оптимістичною. Рівень розвитку моральних якостей курсантів низький. Курсантів можна охарактеризувати як замкнених, нецілеспрямованих, байдужих до проблем інших людей, таких, які мають спокійне ставлення до власних недоліків, не мають бажання самовдосконалюватися, не критичних, несамостійних тощо. У зв'язку з цим пропонуємо трансформувати виховний процес у ЗВО таким чином, щоб курсанти більш відповідально ставилися до навчання та виконання поставлених завдань; виховували в собі відповідальність за власні дії та вчинки, були самокритичними, наполегливими в досягненні поставлених цілей та завдань.

2. Аналіз морального профілю особистості курсанта виявив, що на четвертому році навчання курсанти стають більш вимогливими до себе та до власних недоліків, прагнуть до самовдосконалення. Це свідчить про розвиток власної моральної культури і таких особистісних якостей, як цілеспрямованість, скромність, самокритичність, почуття власної гідності та честі. Тобто з кожним наступним роком навчання курсанти більше усвідомлюють моральні і правові цінності та традиції, які існують у суспільстві.

3. Для розвитку професійних моральних якостей курсантів в університеті пропонується створити більш сприятливі умови: керівництвом університету проводити наради з

керівним офіцерським складом факультетів щодо доведення до курсантів інформації про важливість служби в поліції, її престиж і значущу роль у громадському житті суспільства, пропагувати етичні знання, заохочувати відмінників, підтримувати ініціативність курсантів у межах встановлених в університеті норм і правил поведінки тощо; наголошувати на

прагненні до морального самовдосконалення, відданості своїй справі. На нашу думку, слід поступово відокремлюватися від армійської системи підготовки поліцейських, оскільки вона пригнічує прогресивні методи роботи, творчий підхід до вирішення завдань, розвиток самосвідомості курсантів та їх високоморальної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка О. М. Професійна етика працівника органів внутрішніх справ : навч. посіб. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 220 с.
2. Бреднева В. С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : моногр. Южно-Сахалинск : СахГУ, 2010. 164 с.
3. Балинська О. М. Правосвідомість як регулятор правомірної поведінки і визначник професіоналізму працівника ОВС та цивілізованості суспільства. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 1. С. 465–472.
4. Кобець О. В. Особливості категоріальної структури правосвідомості юриста : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2007. 19 с.
5. Тимонин А. И., Павлова О. А. Формирование социально-профессиональной мобильности как задача высшей школы. *Ярославский педагогический вестник*. 2014. № 1, т. II. С. 216–219.
6. Токман А. А. Педагогічні засади формування моральних якостей курсантів навчальних закладів МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2011. 20 с.

Надійшла до редколегії 29.11.2018

МАРАВСКАЯ Е. И. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ КУРСАНТОВ ЗАВЕДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ МВД УКРАИНЫ

Рассмотрены особенности профессиональных моральных качеств курсантов заведений высшего образования МВД Украины разного пола и разных лет обучения, а также условия их формирования. С помощью опросника определены уровни развития моральных качеств курсантов Харьковского национального университета внутренних дел по таким категориям, как отношение к Родине, отношение к обществу, отношение к служебной деятельности, отношение к другим и к себе, а также общий уровень моральных личностных качеств. Даны предложения по совершенствованию процесса подготовки курсантов.

Ключевые слова: моральные качества, уровень развития, курсант, полицейский, заведение высшего образования МВД Украины, Харьковский национальный университет внутренних дел.

MARAVSKA K. I. SPECIFIC FEATURES OF PROFESSIONAL MORAL QUALITIES OF CADETS OF THE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The results of empirical research of professional moral qualities of cadets of the institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the context of specific features of their development have been considered. It has been emphasized that the problem of development of moral qualities of cadets is stipulated by the high level of requirements to general, professional and moral qualities of police officers, the need to take into account them within professional and psychological selection of candidates for the positions of police officers and to form them in the educational process in the institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. This problem is complex, especially relevant in the context of the development of professional legal awareness and the culture of law enforcement officers at the stage of training in higher educational institutions.

It has been noted that the development of moral qualities of cadets occurs as a result of their understanding of moral norms that exist in society, in particular in the professional environment, their critical thinking, internalization. The process of development of professional moral qualities of future police officers is realized in the system of training and educational process in institutions of higher education, the conditions of which are aimed at adequate assimilation of professional and moral requirements.

The author has provided the results of the research, which included 168 cadets of different gender of Kharkiv National University of Internal Affairs. Using the questionnaire "The moral

profile of personality”, developed by A. A. Tokman, the author has determined the levels of development of moral qualities of cadets according to such categories as: the attitude to the Motherland, attitude to society, attitude to the official activity, attitude to others and to oneself, and also to the general level of moral personal qualities. It has been determined that the level of development of moral qualities of cadets on the majority of scales of the questionnaire is low. It has been found out that cadets of the fourth year of study, become more demanding for themselves and their own disadvantages, they seek self-improvement. In general, the author has defined that there is a positive tendency for the development of professional moral qualities of those being studied.

On the basis of the empirical research, the author has provided propositions related to the improvement of the training process of cadets.

Keywords: *moral qualities, level of development, cadet, police officer, institution of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University of Internal Affairs.*

ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА МИЛОСЛАВСЬКА,*кандидат психологічних наук, доцент,**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,**кафедра прикладної психології;* <https://orcid.org/0000-0002-9448-0193>,*e-mail: myloslavskaia@gmail.com***МІЖОСОБИСТІСНА ЗАЛЕЖНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІЙНІ ТИПИ РЕФЛЕКСІЇ
У СТУДЕНТІВ – ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ**

Презентовано результати дослідження взаємозв'язку міжособистісної залежності й особистісної рефлексії у студентів – юнаків і дівчат. Обґрунтовано актуальність вивчення міжособистісної залежності в контексті рефлексії як необхідної умови особистісної автономії та механізму побудови й організації життєвої перспективи в юнацькому віці. Емпірично доведено, що юнаки та дівчата студентського віку демонструють відмінності у структурі взаємозв'язків між складовими міжособистісної залежності та диференційними типами рефлексії.

Отримані результати можуть бути використані для створення психологічних програм профілактики та корекції міжособистісної залежності у студентському віці.

Ключові слова: *гендер, диференційні типи рефлексії, міжособистісна залежність, особистісна рефлексія, автономія, студенти.*

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Проблема залежної поведінки залишається однією з вельми актуальних для сучасного суспільства, що фокусує увагу представників різних галузей науки на її вивченні. Активно цей феномен досліджується і в психології, при цьому найбільш розробленими є питання функціонування особистості, залежної від психоактивних речовин.

Разом із цим, як підкреслюють К. Ю. Зальмунин і В. Д. Менделевич, зростає питома вага нехімічних залежностей. Однак особи, які страждають на нехімічні, тобто, не пов'язані із уживанням психоактивних речовин, види залежності, незважаючи на можливі серйозні наслідки, не завжди потрапляють у поле зору фахівців [1, с. 6].

Наслідком впливу як хімічної, так і нехімічної залежності, як указує О. В. Камінська, є особистісні зміни, зрушення у структурі характеру людини, порушення її емоційного фону та психологічної рівноваги [2, с. 43].

Одним із видів нехімічної залежності є міжособистісна залежність, яку можна визначити як залежність від стосунків з іншою людиною, передумовами виникнення якої є проблеми із самооцінкою, нездатність любити себе та труднощі у встановленні функціональних меж між собою та іншими [3, с. 516].

Міжособистісна залежність належить до соціально прийнятних форм нехімічних залежностей,

об'єктом якої виступають відносини з іншими людьми [4, с. 60]. Серед усіх відомих форм залежної поведінки міжособистісна залежність є однією з найменш вивчених. Дослідження у цій сфері показали, що міжособистісна залежність, зовні практично непомітна, є дуже поширеною й має вкрай негативні наслідки [5, с. 3].

Отже, деструктивний вплив міжособистісної залежності на особистість і недостатня вивченість цього феномена обумовлюють актуальність його дослідження.

Стан дослідження проблеми

Міжособистісна залежність – це розлад поведінки й відносин із фіксацією на оточуючих людей або конкретну людину, у підґрунті якого лежить сильна потреба в певній особі з метою отримання її підтримки й допомоги та нездатність індивіда до самостійної поведінки. Міжособистісна залежність дорослої людини розвивається в формі генералізованої залежності як від оточення в цілому, так і від конкретної особи [6, с. 74].

Важливим у контексті досліджуваної проблеми є наукове узагальнення її змісту Є. В. Фролової. Ґрунтуючись на аналізі наукових джерел, вона вказує на специфіку міжособистісної залежності, яка полягає в тому, що міжособистісна залежність може варіативно мімікрувати та розцінюватись як прояв невротичних розладів

(Д. Шапіро), жіночності (А. В. Коцар), культуральних особливостей гендерних стосунків (Т. В. Говорун) тощо. Особлива небезпечність міжособистісної залежності полягає в її непомітності. Цей вид залежності є широко розповсюдженим (Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд) і виступає негативним чинником для розвитку особистості, конструювання та реалізації життєвого сценарію, вибору шлюбного партнера, професійного й кар'єрного розвитку, психічного та соматичного здоров'я (С. Піл, А. Бродські) [7, с. 3].

Залежність у міжособистісних стосунках, на думку Я. А. Гавриленко, слід розглядати як фрагмент внутрішньоособистісної реальності, яка уявляється самому суб'єкту як стан, переживання чи уявлення, та як практику неможливості реалізації себе у близьких взаєминах [8, с. 240], як межу неможливості реалізації себе та своїх внутрішніх прагнень на межі контакту з іншим [8, с. 244]. Слід звернути увагу на думку цієї дослідниці стосовно того, що залежність не є простою обмеженістю комунікативного простору певними особами. Залежні стосунки формуються тоді, коли у спілкуванні з такими людьми суб'єкт не може знайти місце для себе, своїх прагнень, бажань і потреб; у цьому випадку міжособистісна взаємодія відбувається у жорстких, непроникних та домінаторних рамках [9, с. 97]. Як підкреслює Я. А. Гавриленко, феномену міжособистісної залежності притаманна варіативність, яка у міжособистісному співбутті набуває різноманітних форм, що стають перешкодою на шляху особистісного розвитку [10, с. 80].

Дефіцитарність уміння розвивати свою суб'єктність, формувати сенси власного життя, самостійно конструювати свій життєвий світ і відчувати себе як окрему самоцінність, на думку Т. В. Одарій, стають підґрунтям психологічної залежності [11, с. 132]. І. В. Запесоцька вказує, що внутрішньою детермінантою залежності виступає деформація структурної організації суб'єктності, тоді як стрижневою основою структури суб'єктності є рефлексія [12, с. 32].

Наукові напрацювання сучасних дослідників у царині психологічної науки дозволяють охарактеризувати феномен рефлексії в різних ракурсах. Рефлексія як процес і механізм дозволяє людині не співпадати, а бути у відносинах із умовами життя [13, с. 50]. Особливо значущою особистісна рефлексія стає у період, коли юнаки вибудовують своє майбутнє у формі життєвих планів і завдань [13, с. 48]. Оптимальне визначення життєвої перспективи в юнацькому віці обумовлює саме розвиток рефлексії. На підставі аналізу й уза-

гальнення психологічних досліджень рефлексії в юнацькому віці Р. Хавула доходить висновку, що цей феномен є одним із найважливіших чинників формування уявлень юнаків не лише про себе, але й про світ у цілому. Рефлексія виступає і як механізм побудови й організації життєвої перспективи, і як необхідна умова особистісної автономії [14, с. 318].

У науковому розумінні особистісна рефлексія – це процес переосмислення та механізм, який забезпечує як диференціацію різних підструктур унікального людського «Я», так і інтеграцію «Я» особистості у неповторну цілісність. Дослідницька сутність рефлексії проявляється у спрямованості на себе як на суб'єкта життєдіяльності, на власне «Я» суб'єкта, на усвідомлення смислів і ставлень, конфліктів. Як родова здатність людини рефлексія розкривається через оберненість свідомості на себе та на свій внутрішній світ, на відносини суб'єкта з іншими, на форми й способи пізнавальної та перетворювальної діяльності [15, с. 240]. Рефлексія у психологічній науці розглядається як механізм і як процес. Як механізм вона забезпечує відображення, регуляцію та реалізацію намірів суб'єкта стосовно складових власного «Я». Як процес рефлексія дозволяє критично переосмислювати й оцінювати виконувану діяльність, визначати підстави активності суб'єкта, співвідносити його дії з вимогами та умовами ситуації [16, с. 100–101]. Разом із цим рефлексивність може бути визначена як загальна здатність, яка дозволяє особистості варіювати позиції стосовно подій власної життєдіяльності та власного внутрішнього світу. Формування цієї здатності відбувається у процесі набуття рефлексивного досвіду, що знаходить свій вираз в особистісній готовності до аналізу, регулювання та перетворення перебігу власної психічної діяльності [16, с. 101].

На завершення огляду цієї проблеми вважаємо доцільним звернутися до думки Я. А. Гавриленко, яка констатує, що проблема міжособистісної залежності в деструктивній формі є дуже поширеною в юнацькому віці, та вказує, що виявлена нею в емпіричному дослідженні частка залежних досліджуваних склала 68 % [17, с. 15], при цьому психологічні чинники формування залежності у міжособистісних стосунках демонструють відмінності у юнаків і дівчат [17, с. 16]. Профілактика виникнення міжособистісної залежності й оптимізація міжособистісної взаємодії в юності мають здійснюватися за рахунок поглиблення й розширення процесів усвідомлення та рефлексії цілісного життєвого контексту, власної

життєвої позиції поряд з іншою значущою людиною [17, с. 16].

Отже, міжособистісна залежність обумовлює специфічне «викривлення» міжособистісних стосунків і чинить деструктивний вплив на особистість, що обумовлює особливу значущість вивчення цієї проблеми щодо осіб студентського віку, під час формування індивідуальності, коли відбуваються якісні зміни у бік набуття неповторності, винятковості «Я» та свого життєвого шляху [18, с. 44].

Зауважимо, що попри наявність у науковій літературі даних щодо позитивної ролі рефлексії як чинника актуалізації автономності особистості та нейтралізації міжособистісної залежності проблема взаємодії між цими явищами, зокрема у студентському віці, в емпіричному ракурсі залишається недостатньо вивченою.

Вважаємо також, що вивчення взаємозв'язку міжособистісної залежності з типами особистісної рефлексії у юнаків і дівчат студентського віку дозволить удосконалити наукові уявлення про гендерну специфіку функціонування цих феноменів.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у виявленні взаємозв'язку міжособистісної залежності та диференційних типів рефлексії у студентів – юнаків і дівчат.

Для реалізації поставленої мети було сформульовано такі *завдання*:

- установити взаємозв'язки складових міжособистісної залежності та компонентів профілю стосунків із диференційними типами рефлексії у студентів – юнаків і дівчат;
- висвітлити специфіку структури виявлених взаємозв'язків у зазначених групах.

Наукова новизна дослідження

Уперше встановлено особливості функціонування міжособистісної залежності й типів рефлексії у студентів, проаналізовано відмінності у структурі взаємозв'язків між цими феноменами у студентів – юнаків і дівчат.

Матеріали та методи досліджень

Як психодіагностичний інструментарій було використано кілька методик.

Для діагностики міжособистісної залежності було застосовано такі методики, як Тест профілю відносин і Опитувальник міжособистісної залежності.

Тест профілю відносин (Relationship Profile Test) був створений групою дослідників на чолі з Р. Борштейном [19], адаптацію цієї методики

здійснено О. П. Макушиною [20, с. 29–31]. Тест призначається для діагностики таких міжособистісних феноменів: надмірної міжособистісної залежності, нормативної здорової залежності та деструктивного відокремлення¹.

Як указує О. П. Макушина, явище міжособистісної залежності є складним і багатоплановим, у зв'язку з чим дослідники розмежовують залежність як нормативне явище та надмірну залежність, яка викликає деструктивні особистісні зміни. Авторка визначає надмірну (деструктивну) залежність як специфічний стан, що ґрунтується на сильній потребі в емоційній близькості, любові та прийнятті з боку значущих інших, ригідному прагненні до отримання допомоги й підтримки на тлі постійного відчуття себе як безпорадного та слабого незалежно від конкретної ситуації. Залежна особистість характеризується невпевненістю в собі, несамодостатністю, відчуттям безпорадності, тривогою з приводу можливого відкидання і самотності тощо [20, с. 29]. Особи з нормативною залежністю відрізняються від надмірно залежних індивідів значною гнучкістю поведінки та спілкування, здатністю звертатися за допомогою в міру виникнення об'єктивної необхідності й умінням установлювати довготривалі емоційні стосунки. Нормативна здорова залежність передбачає широкий спектр поведінкових реакцій, адаптивність і варіативність [20, с. 29].

У сучасному розумінні проявів залежності, яка діагностується за допомогою шкали «дисфункційне відокремлення», акцентовано увагу на нездатності людини розвивати соціальні зв'язки та встановлювати близькі взаємини. Підґрунтям виникнення цього прояву залежності є «неусвідомлюваний страх перед близькими стосунками, які асоціюються з поглинанням, втратою себе, розчиненням в іншій людині, а також ранній дитячий досвід, що обумовив переконання суб'єкта в перевазі незалежності й самодостатності порівняно з близькістю та прихильністю» [20, с. 30].

Опитувальник вмістить 30 тверджень, розподілених за трьома шкалами: «Деструктивна надзалежність», «Дисфункційне відокремлення» та «Здорова залежність» [20, с. 30].

¹ Автор адаптації, мабуть, помилково вживає під час опису методики термін «деструктивное отделение» (рос.), адже в оригінальному дослідженні [19] йдеться про «dysfunctional detachment» (англ.), що може бути перекладено як «дисфункційне відокремлення». Як додатковим аргументом на користь цього може бути те, що далі в адаптації відповідна шкала має назву «Дисфункциональное отделение» (рос.) [20, с. 30, 31].

Опитувальник міжособистісної залежності (Interpersonal Dependency Inventory) створений Р. Гіршфільдом зі співавторами [21], адаптацію методики зроблено О. П. Макушиною [20, с. 32–34]. Опитувальник призначається для виявлення залежності, яка належить до комплексу думок, переконань, почуттів і поведінки, пов'язаних з потребою у фіксації на оточуючих людях або конкретній людині.

Р. Гіршфільд із колегами виділили три основні фактори, що характеризують феномени міжособистісної залежності: емоційна опора на інших – потреба в опіці, захисті, порадах з боку інших, надмірна залежність від зовнішньої оцінки, від чужої думки (за [22, с. 930]); невпевненість у собі – переваження позиції того, кого ведуть, нездатність самостійно щось вирішувати, поступливість, невпевненість у власній думці (за [22, с. 930–931]); прагнення до автономії – самодостатність, схильність до дистанціювання від інших, уникнення тривалих міжособистісних зв'язків, прагнення до самотності (за [22, с. 931]). Опитувальник складається з 48 тверджень, які розподіляються за відповідними шкалами.

Як констатує В. Б. Мельникова, створена Р. Гіршфільдом методика оцінювання міжособистісної залежності зараз є однією з найбільш широко використовуваних у дослідженнях цієї проблематики поряд із тестом профілю відносин, розробленим Р. Борнштейном [23].

Для діагностики диференційних типів рефлексії було використано методику «Диференційний тест рефлексивності (ДТР)», авторами якого є Д. О. Леонт'єв та Є. М. Осін [24]. Зазначений тест ґрунтується на авторській моделі рефлексивності, в якій розрізняються позитивні (системна рефлексія) та негативні (квазірефлексія, інтроспекція) різновиди рефлексивних процесів [24, с. 110]. Методика складається з 30 тверджень, розподілених за відповідними шкалами. Проведена авторами процедура перевірки валідності методики дозволяє вважати ДТР надійним і валідним інструментом для диференційної діагностики рефлексивних процесів [24, с. 111].

Як метод математико-статистичної обробки даних було використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Вибірку склали 96 студентів Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Першу групу становило 45 юнаків, другу – 51 дівчина.

Результати досліджень

У групі дівчат не було встановлено значущих взаємозв'язків між диференційним типом рефлексії «Інтроспекція» та складовими

міжособистісної залежності. У групі юнаків цей тип рефлексії додатно корелює на значущому рівні зі шкалами «Емоційна опора на інших» ($r=0,303$, $p\leq 0,05$), «Невпевненість у собі» ($r=0,298$, $p\leq 0,05$) та «Залежність» ($r=0,362$, $p\leq 0,05$). Диференційний тип рефлексії «Квазірефлексія» у групі юнаків не виявляє значущих взаємозв'язків з міжособистісною залежністю, тоді як у групі дівчат встановлено значущі додатні взаємозв'язки між цим типом рефлексії та шкалами «Емоційна опора на інших» ($r=0,279$, $p\leq 0,05$), «Невпевненість у собі» ($r=0,314$, $p\leq 0,05$) та «Залежність» ($r=0,344$, $p\leq 0,05$).

Диференційний тип рефлексії «Системна рефлексія» в обох групах не був пов'язаним зі складовими міжособистісної залежності. Разом із цим у групі дівчат визначено значущу кореляцію додатного характеру між цим типом рефлексії та компонентом профілю стосунків «Здорова залежність» ($r=0,338$, $p\leq 0,05$), який, у свою чергу, виявляє значущий від'ємний взаємозв'язок з диференційним типом рефлексії «Квазірефлексія» ($r=-0,355$, $p\leq 0,05$).

Як у групі дівчат, так і у групі юнаків між компонентом профілю стосунків «Деструктивна надзалежність» встановлено значущий додатний взаємозв'язок з диференційним типом рефлексії «Інтроспекція» ($r=0,281$, $p\leq 0,05$) та $r=0,317$, $p\leq 0,05$), а в групі дівчат ще й з диференційним типом рефлексії «Квазірефлексія» ($r=0,344$, $p\leq 0,05$).

Обговорення результатів

Отже, у дослідженні взаємозв'язків проявів міжособистісної залежності з диференційними типами рефлексії встановлено відмінності між групами юнаків і дівчат, які відбиваються як у кількості, так і у змісті виявлених кореляцій.

У групі юнаків найбільшу кількість значущих взаємозв'язків із різними проявами міжособистісної залежності виявляє диференційний тип рефлексії «Інтроспекція» (чотири кореляції додатного характеру, що досягають значущого рівня), у групі дівчат – диференційний тип рефлексії «Квазірефлексія» (шість значущих кореляцій, з яких п'ять є додатними, а одна має від'ємний характер).

Зміст виявлених взаємозв'язків свідчить про те, що з посиленням схильності до інтроспекції, тобто спрямованості рефлексії на самого себе, власні внутрішні переживання та стани, зокрема прояви деструктивної надзалежності, стають більш вираженими як у дівчат, так і в юнаків, при цьому в останніх також збільшуються потреба в емоційній опорі на інших, невпевненість і залежність у цілому.

Слід підкреслити, що у дівчат, на відміну від юнаків, потреба в емоційній опорі на інших, невпевненість і залежність у цілому зростають зі збільшенням схильності до квазірефлексії, яка інтерпретується як спрямованість рефлексії на об'єкт, що перебуває поза актуальною життєвою ситуацією, як схильність до сторонніх міркувань, резонерства та безпідставних фантазій, які забезпечують ухилення від неприємної ситуації без її реального вирішення. Водночас, зі зменшенням схильності до квазірефлексії у дівчат більшої вираженості набувають прояви здорової залежності, яка, крім того, актуалізується з удосконаленням системної рефлексії, що передбачає здатність самодистанціюватися, бачити як саму ситуацію взаємодії в усіх її аспектах (що охоплює одночасно полюси суб'єкта та об'єкта), так і альтернативні можливості.

Висновки

Таким чином, в обох групах зростання схильності до непродуктивних типів рефлексії

виступає потенціалом для розгортання проявів міжособистісної залежності. Як у юнаків, так і у дівчат із посиленням інтроспекції відбувається загострення деструктивної надзалежності. Установлено також, що в юнаків посилення таких проявів міжособистісної залежності, як потреба в емоційній опорі на інших, невпевненість у собі та залежність у цілому, відбувається разом з актуалізацією схильності до інтроспекції, тоді як у дівчат – з актуалізацією схильності до квазірефлексії, разом із чим у цих досліджуваних зростає і деструктивна надзалежність. Слід наголосити, що здорова залежність є задіяною у взаємозв'язках з диференційними типами рефлексії лише у групі дівчат, в якій її вираженість збільшується зі зростанням здатності до системної рефлексії.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні тих психологічних характеристик, які можуть виступити інгібіторами міжособистісної залежності у юнаків і дівчат.

Список бібліографічних посилань

1. Зальмунин К. Ю., Менделевич В. Д. Химические и нехимические аддикции в аспекте сравнительной аддиктологии. *Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова*. 2014. Т. 114, № 5, вып. 2: Аддиктивные расстройства. С. 3–8.
2. Камінська О. В. Інтернет-залежність як актуальна проблема сьогодення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. № 22. С. 41–45.
3. Егоров А. Ю. Социально приемлемые формы нехимических зависимостей // *Руководство по аддиктологии* / под ред. В. Д. Менделевича. СПб. : Речь, 2007. С. 501–520.
4. Асеева А. Д. Социально-психологические аспекты зависимого поведения в межличностных отношениях в юношеском возрасте : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Курск, 2014. 210 с.
5. Коцюба Г. О. Психологічні особливості організації узалежненого кохання у жінок : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2010. 19 с.
6. Кочарян А. С., Фролова Е. В., Бару И. А. Феноменология нарушений межличностных отношений. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2011. № 48. С. 73–77.
7. Фролова Е. В. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2008. 21 с.
8. Гавриленко Я. Перспективи якісного дослідження міжособистісної залежності у близьких взаєминах. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 238–245.
9. Гавриленко Я. Психологічні конфігурації залежних стосунків у міжособистісній взаємодії. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2013. № 5. С. 94–104.
10. Гавриленко Я. А. Особливості комунікації у просторі залежних стосунків. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2013. Вип. 4. С. 73–83.
11. Одарій Т. В. Індивідуально-типові прояви суб'єктної залежності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. № 3–4. С. 131–140.
12. Запесоцкая И. В. Состояние зависимости: метапсихологический подход : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. М., 2012. 46 с.
13. Мирошник О. Г. До проблеми генезису рефлексії. *Психологія і особистість*. 2017. № 1 (11). С. 41–52. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.260175>.
14. Хавула Р. Роль особистісної автономії у побудові життєвої перспективи в юнацькому віці. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. 2015. Вип. 35. С. 313–323.
15. Яцюк Н. О. Проблема моральної рефлексії у сучасній психології. *Психологія: реальність і перспективи*. 2016. Вип. 7. С. 240–244.
16. Савченко О. В., Александрова О. Г., Олійник Н. О. Метакогнітивний рівень організації рефлексивної організації особистості. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Психологія*. 2017. Вип. 23. С. 99–109.

17. Гавриленко Я. А. Соціально-психологічні чинники міжособистісної залежності в ранній юності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2011. 22 с.
18. Милославська О. В. Емоційний інтелект як складова комунікативної компетентності студентів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2011. 190 с.
19. Construct Validity of the Relationship Profile Test: A Self-Report Measure of Dependency-Detachment / R. F. Bornstein, M. A. Languirand, K. J. Geiselman et al. *Journal of Personality Assessment*. 2003. Vol. 80, Iss. 1. P. 64–74. DOI: https://doi.org/10.1207/S15327752JPA8001_15.
20. Макушина О. П. Методы психологического изучения девиантного поведения. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2006. 79 с.
21. A Measure of Interpersonal Dependency / R. M. A. Hirschfeld, G. L. Clerman, H. G. Gouch et al. *Journal of Personality Assessment*. 1977. Vol. 41, Iss. 6. P. 610–618. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4106_6.
22. Uji M., Takagishi Y., Adachi K., Kitamura T. Interpersonal Dependency Inventory: Its Construct Validity and Prediction of Dysphoric Mood and Life Functioning via Negative Life Events. *Psychology*. 2013. Vol. 4, No. 12. P. 930–936. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2013.412134>.
23. Мельникова В. Б. Автономия личности: обзор зарубежных подходов к проблематике. *Психологические исследования*. 2014. Т. 7, № 37. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n37/1043-melnikova37.html> (дата звернення: 18.12.2018).
24. Леонтьев Д. А., Осин Е. Н. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. Т. 11, № 4. С. 110–135.

Надійшла до редколегії 19.12.2018

МИЛОСЛАВСКАЯ Е. В. МЕЖЛИЧНОСТНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ И ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ТИПЫ РЕФЛЕКСИИ У СТУДЕНТОВ – ЮНОШЕЙ И ДЕВУШЕК

Представлены результаты исследования взаимосвязи межличностной зависимости и личностной рефлексии у студентов – юношей и девушек. Обоснована актуальность изучения межличностной зависимости в контексте рефлексии как необходимого условия личностной автономии и механизма построения и организации жизненной перспективы в юношеском возрасте. Эмпирически доказано, что студенты – юноши и девушки – демонстрируют различия в структуре взаимосвязей между составляющими межличностной зависимости и дифференциальными типами рефлексии.

Полученные результаты могут быть использованы для создания психологических программ профилактики и коррекции межличностной зависимости в студенческом возрасте.

Ключевые слова: *гендер, дифференциальные типы рефлексии, межличностная зависимость, личностная рефлексия, автономия, студенты.*

MYLOSLAVSKA O. V. INTERPERSONAL DEPENDENCE AND DIFFERENTIAL TYPES OF REFLECTION IN STUDENTS – BOYS AND GIRLS

The article presents results of the study of interpersonal dependence in the context of reflection as a necessary condition for personal autonomy and the mechanism of constructing and organizing a life perspective in adolescence.

The psychological content of the phenomenon of interpersonal dependence is revealed, its destructive influence on the personality is emphasized, the positive role of reflection as a factor of actualization of the autonomy of the individual and the neutralization of interpersonal dependence is substantiated.

The purpose of the study was to identify the relationship of interpersonal dependence and differential types of reflection in students – boys and girls.

The scientific novelty of the research is determined by the fact that in the work for the first time the peculiarities of the functioning of interpersonal dependence and differential types of reflection on the students were determined, differences in the structure of the interrelationship between these phenomena in students – boys and girls were analyzed.

The Interpersonal Dependency Inventory by R. M. A. Hirschfeld, Relationship Profile Test by R. F. Bornstein (both – in an adaptation by O. P. Makushina) and Differential Test of Reflexivity by D. A. Leontiev and E. M. Osin were applied to solve empirical problems. The sample consisted of 96 students of V. N. Karazin Kharkiv National University. The first group included of 45 boys, the second – 51 girls. For the mathematical processing of data the Spearman rank correlation coefficient was used.

It has been established that in both groups an increase in the propensity to unproductive types of reflection is a potential for the development of manifestations of interpersonal dependence. Both boys and girls, with increased introspection, there is an aggravation of destructive overdependence. It was also found that in young men the increase in such manifestations of interpersonal dependence, such as the need for emotional reliance on others, lack of self-confidence, and dependence in general, occurs along with the actualization of the tendency to introspection, while in girls – with the actualization of the tendency to quasi-reflection, together with than in these subjects, destructive overdependence grows. It should be noted that healthy dependence is involved in relationships with the differential types of reflection only in the group of girls, in which its severity increases with increasing ability to systemic reflection and inhibition of quasi-reflection.

Results can be used for gender specification of psychological programs for the prevention and correction of interpersonal dependence in the students age. It is noted that the prospect of further research is to study the psychological characteristics that may act as inhibitors of interpersonal dependence in adolescence.

Keywords: *gender, differential types of reflection, interpersonal dependence, personal reflection, autonomy, students.*

ОКСАНА ВІКТОРІВНА МІТРОШКІНА,*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;* <https://orcid.org/0000-0002-9433-2836>,
e-mail: oksana.mitroshkina@gmail.com**СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ЗМІН
І ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ**

Наведено результати дослідження психологічної готовності до змін, психологічної життєздатності та взаємозв'язків між ними у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. Обґрунтовано актуальність вивчення цього феномена в контексті професійної діяльності працівників кримінально-виконавчої служби в умовах її реформування. Емпірично доведено, що досліджувані з різним рівнем психологічної готовності до змін демонструють відмінності як у показниках психологічної життєздатності, так і у структурі взаємозв'язків між компонентами психологічної готовності до змін та психологічною життєздатністю. Отримані результати можуть бути використані у підготовці та перепідготовці персоналу кримінально-виконавчої служби.

Ключові слова: життєздатність, працівники кримінально-виконавчої служби, професійна діяльність, психологічна готовність, психологічна готовність до змін.

*Оригінальна стаття***Постановка проблеми**

Сьогодні українське суспільство переживає складний і відповідальний період свого оновлення. Реформуються різні сфери соціального життя, в тому числі кримінально-виконавча система, яка долає непростий шлях відповідності до міжнародних кримінально-виконавчих стандартів [1, с. 3].

У результаті проведених перетворень у пенітенціарній службі, вказує Н. В. Алексеєнко, зазнали змін мета, завдання, підходи та вимоги до діяльності виправних установ, на інший рівень перейшли відносини між працівником і засудженим, кримінально-виконавча система стала більш прозорою для громадськості. Наслідком змінення пріоритетів стала також інша підготовка або перепідготовка працівників пенітенціарної системи у професійному аспекті [2, с. 63]. Дослідниця зазначає, що однією з найважливіших особливостей проведених реформ є їх інноваційний характер, що передбачає принципово новий підхід до реалізації професійної діяльності [2, с. 63].

У сучасних умовах реформування, як слушно зауважує О. В. Сахнік, вітчизняне пенітенціарне відомство гостро потребує нових, інноваційно спрямованих кадрів [3, с. 250]. Започатковані урядом нашої країни реформи пенітенціарної системи безпосередньо стосуються кожного працівника кримінально-виконавчої служби України [4, с. 330]. З метою визначення ефек-

тивних шляхів професійного зростання працівників кримінально-виконавчої системи необхідно виокремити психологічні властивості, які мають конструктивний характер [4, с. 331].

Н. О. Алюшина та Г. В. Кудринська підкреслюють, що під час проведення організаційних змін важливо не лише мати чітку політику, а й урахувати фактори психологічної готовності персоналу до змін, що є одним із ключових компонентів ефективності їх упровадження [5, с. 212].

У цьому сенсі актуальним є вивчення психологічної готовності до змін та її особистісних чинників у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України в умовах її реформування.

Стан дослідження проблеми

Під психологічною готовністю розуміють результат підготовки (підготовленості) до певного виду діяльності; її трактують як стійку, багатоаспектну та ієрархізовану властивість особистості, що визначає успішність виконання діяльності; комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених психологічних якостей, які забезпечують успішність виконання діяльності [6, с. 71].

На думку науковців, психологічна готовність визначає загальне ставлення людини, її психологічну налаштованість, установку на певний спосіб виконання дії в наявних умовах

[7, с. 39]. Вона трактується як прояв індивідуальних якостей особистості, що забезпечують ефективність діяльності [8, с. 245].

Н. Ю. Заєць на ґрунті аналізу наукової літератури робить висновок, що готовність пов'язується з діяльністю (зокрема професійною) та слугує певним цілісним механізмом, в якому найважливішими є дві характеристики – психологічна готовність і операційна готовність. У свою чергу, професійна готовність розглядається як інтегративна якість особистості фахівця, у структурі якої є компоненти, що обумовлюють успішність здійснення професійної діяльності в цілому [9, с. 65].

Спільною думкою науковців, констатує Р. С. Троцький, є те, що готовність – це фундаментальна умова успішного виконання будь-якої професійної діяльності, яка зумовлюється не лише внутрішніми (мотивами, потребами, інтересами, цінностями), а й зовнішніми особистісними механізмами розвитку, до яких необхідно віднести соціальне оточення, визначені обставини, в яких здійснюватиметься будь-яка діяльність. Відповідно до усвідомлення особливої значущості готовності як чинника ефективної діяльності напрацьовано практику формування готовності фахівця до професійної діяльності [10, с. 60].

Н. Є. Пенькова вказує, що, аналізуючи природу феномена психологічної готовності до діяльності, незважаючи на певні розбіжності в її визначенні, науковці згодні в тому, що психологічна готовність відображає спрямованість особистості на цю діяльність. Разом із тим закономірним можна вважати той факт, що в кожній із професійних сфер готовність має конкретний специфічний прояв [11, с. 14].

І. В. Бринза визначає готовність до змін як складний комплексний конструкт, що виникає на певному етапі психологічного процесу змін. Готовність до змін є, з одного боку, наслідком або результатом орієнтовно-пошукової вольової поведінки, а з іншого, – поштовхом або причиною усвідомлення і поведінки, які ведуть до ефективних змін у суб'єктивній та об'єктивній реальностях особистості, тобто до звершень, досягнень, нововведень, розвитку, свободи, збагачення тощо [12, с. 45]. Таким чином, на думку вченої, саме несформована психологічна готовність (її відсутність) робить пошукову поведінку особистості неефективною, викликає внутрішній опір змінам, видає помилкові стратегії та поведінкові патерни. І навпаки, сформована або активна готовність розширює поведінкові патерни, спектр рішень і шляхів досягнення, збагачує мотиваційну сферу особистості [12, с. 45].

В. Л. Бозаджієв під готовністю розуміє суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною та підготовленою до виконання певної професійної діяльності в умовах специфічної професійної ситуації і прагне її виконувати. Дослідник наголошує, що здатність і готовність нерозривно пов'язані, виступають в єдності та цілісності як інтегральна якість суб'єкта [13, с. 99]. Водночас В. Л. Бозаджієв підкреслює, що і здатність, і готовність пов'язані з успішним здійсненням діяльності, однак бути здатним і бути готовим до будь-якої діяльності – не одне й те саме [13, с. 99]. Разом із тим, аналіз позицій ученого доводить, що його думка стосується конкретних видів здатності людини до тих чи інших видів діяльності, тоді як здатність у контексті інтегральної якості суб'єкта, на наш погляд, більш доцільно розглядати як загальну життєву здатність або життєздатність особистості.

У психологічному ракурсі життєздатність, за визначенням О. О. Рильської, – це інтегральна здатність збереження людиною своєї цілісності, яка актуалізується у зв'язку з необхідністю вирішення життєвих завдань і забезпечує динамічне утримання життя в постійному сполученні з вимогами соціального буття та людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям [14, с. 135].

О. В. Махнач пропонує розглядати життєздатність як здатність людини до подолання несприятливих життєвих обставин з можливістю відновлюватись і використовувати для цього всі внутрішні й зовнішні ресурси, здатність до життя у всіх його проявах, здатність не лише існувати, а й розвиватися всупереч несприятливим життєвим подіям [15, с. 63].

С. В. Забегаліна зазначає, що життєздатність особистості визначається тим, наскільки особистість адаптована до реальних умов, здатна адекватно прогнозувати тенденції та перспективи суспільного розвитку, ті зміни, які можуть статися в соціумі [16, с. 358].

У функціональному плані, вважає Е. Е. Симанюк, життєздатність людини являє собою той потенціал, який визначає успішність становлення професіонала. Психологічним предиктором конструктивного професійного розвитку особистості є її усвідомлена, стійка, висока життєздатність, що припускає мобільність життєвих цілей, планів, здатність до побудови та реалізації індивідуальної стратегії свого поступального розвитку, яка досягається за рахунок здійснення активної стратегії поведінки у критичних професійних ситуаціях [17, с. 528].

О. В. Белоклоков наголошує на актуальності вивчення феномена життєздатності як набору особистісних властивостей і поведінкових реакцій, що дозволяють конструктивно долати труднощі небезпечної трудової діяльності, як внутрішніх компонентів особистісного та професійного розвитку [18, с. 16].

Ю. М. Кузнецова та О. О. Рильська вважають, що професійну життєздатність можна розглядати як інтегральну здатність, що виступає як один із різновидів загальної життєздатності людини. Сутність професійної життєздатності полягає в динамічній можливості збереження людиною своєї внутрішньої цілісності, що забезпечує об'єктивну успішність вирішення професійних завдань, саморозвиток і суб'єктивну задоволеність працею [19, с. 77–78].

Таким чином, життєздатність особистості відіграє важливу роль в особистісному та професійному розвитку, незважаючи на екстремальні умови та соціальні зміни. Тому виникає питання щодо важливості вивчення психологічної життєздатності в контексті готовності до змін у працівників кримінально-виконавчої системи в умовах її реформування.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є виявлення особливостей функціонування психологічної готовності до змін у контексті психологічної життєздатності у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

Для реалізації поставленої мети нами було сформульовано такі *завдання*:

- визначити особливості психологічної життєздатності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України з високим і низьким рівнями психологічної готовності до змін;
- висвітлити особливості взаємозв'язків психологічної готовності до змін і психологічної життєздатності в зазначених групах.

Наукова новизна дослідження

Уперше визначено особливості психологічної життєздатності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України в контексті психологічної готовності до змін, удосконалено наукові знання щодо психологічних характеристик, які фасилітують або піддають інгібіції її функціонування.

Матеріали та методи досліджень

Як психодіагностичний інструментарій було використано 2 методики.

1. Методика PCRS (Personal Change Readiness Survey), створена A. Rolnic, S. Heather, M. Gold,

C. Hull. Вона являє собою опитувальник із 35 питань, складається із семи шкал: пристрасність (енергійність, невтомність, підвищений життєвий тонус); винахідливість (уміння знаходити вихід зі складних ситуацій, звертатися до нових джерел для вирішення нових проблем); оптимізм (надія, віра в успіх, небажання орієнтуватися на гірший розвиток подій, прагнення фокусуватися не на проблемах, а на можливостях їх вирішення); сміливість, завзятливість (потяг до нового, невідомого, відмова від випробуваного та надійного); адаптивність (уміння змінювати свої плани та рішення, переналаштовуватися в нових ситуаціях, не наполягати на своєму, якщо цього вимагає ситуація); впевненість (віра в себе, у свою гідність і свої сили); толерантність до двозначності (спокійне ставлення до відсутності конкретних відповідей, самовладання в ситуаціях, коли суть того, що відбувається, незрозуміла або результат справи непередбачуваний, коли не визначені цілі й очікування). Переклад і первинна апробація цього варіанта методики PCRS були проведені Н. А. Бажановою та Г. Л. Бардієр, причому вибір найбільш удалих формулювань перекладу тверджень був здійснений із залученням двомовних експертів, у тому числі фахівців у сфері психології [20, с. 322–324].

2. Опитувальник «Життєздатність людини», автором якого є О. О. Рильська. Методика призначена для оцінки психологічної життєздатності людини, яка виявляє себе в освоєнні широкої сфери функціонування людини – її власного буття, що являє собою ланцюг послідовних подій, які відбуваються в конкретному культурно-історичному контексті та пов'язані з вирішенням життєвих завдань [14, с. 145]. Для створення опитувальника були відібрані пункти, змістовно відповідні компонентам життєздатності (здатність до адаптації, здатність до саморегуляції, здатність до саморозвитку, осмисленість життя) [14, с. 156]. Тест складається зі 106 питань, згрупованих у чотири шкали, що відображають зазначені компоненти життєздатності [14, с. 397–401].

Для математико-статистичної обробки результатів було використано t-критерій Стьюдента для незалежних груп і коефіцієнт рангової кореляції Ч. Спірмена.

Досліджуваними виступили працівники Державної кримінально-виконавчої служби України, які були поділені на дві групи: перша – 137 осіб з високим рівнем готовності до змін; друга – 139 осіб з низьким рівнем готовності до змін.

Результати досліджень

Нами було досліджено особливості психологічної життєздатності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України з

різним рівнем психологічної готовності до змін. Результати дослідження наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники психологічної життєздатності працівників ДКВС України з різним рівнем психологічної готовності до змін (M±m)

Шкали	1 група (з високим рівнем)	2 група (з низьким рівнем)	t	p
Адаптація	54,22±1,98	43,33±4,05	2,42	0,05
Саморегуляція	41,16±2,32	39,77±1,01	0,55	–
Саморозвиток	40,06±0,73	33,63±1,76	3,37	0,01
Осмиленість життя	33,63±1,12	38,17±4,17	1,05	–

Як свідчать дані, наведені в таблиці 1, у першій групі встановлено вірогідно більші показники за шкалами «Адаптація» ($t=2,42$, $p\leq 0,05$) та «Саморозвиток» ($t=3,37$, $p\leq 0,01$). Отже, працівників кримінально-виконавчої служби з високим рівнем психологічної готовності до змін характеризує більша вираженість нервово-психічної стійкості, толерантності до стресу, адекватності сприйняття умов діяльності та своїх можливостей, відчуття власної значущості для оточуючих та досвіду соціального спілкування, а також більша здатність до саморозвитку в цілому та готовність до розвитку тих здібностей, які дозволяють вирішувати життєві завдання в постійно змінюваних умовах.

Відсутність вірогідних відмінностей між групами з різним рівнем психологічної готовності до змін за шкалами «Саморегуляція» та «Осмиленість життя» дає можливість стверджувати, що представники обох груп однаково характеризуються здатністю до планування, моделювання, контролю, оцінки та корекції, ступенем сформованості цілей, задоволенням, яке вони отримують під час їх досягнення, та впевненістю у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання та досягати результатів, співвідносити цілі з майбутнім, емоційну насиченість із сьогоденням, задоволеність із досягнутим результатом, тобто з минулим.

Використання кореляційного аналізу дозволило встановити, що шкала «Винахідливість» у першій групі виявляє значущі додатні взаємозв'язки з компонентами психологічної життєздатності «Саморегуляція» ($r=0,268$, $p\leq 0,01$) та «Саморозвиток» ($r=0,509$, $p\leq 0,001$), у другій групі – значущий від'ємний взаємозв'язок із компонентом психологічної життєздатності «Адаптація» ($r=-0,291$, $p\leq 0,001$).

Шкала «Оптимізм» у першій групі додатно корелює на значущому рівні з компонентами

психологічної життєздатності «Адаптація» ($r=0,213$, $p\leq 0,01$) та «Саморозвиток» ($r=0,299$, $p\leq 0,001$), у другій групі встановлено від'ємну кореляцію, яка досягає значущого рівня, з компонентом психологічної життєздатності «Осмиленість життя» ($r=-0,180$, $p\leq 0,05$).

Шкала «Сміливість» виявляє лише один значущий взаємозв'язок, який має додатний характер, із компонентом психологічної життєздатності «Саморозвиток», який було визначено в першій групі ($r=0,207$, $p\leq 0,05$).

В обох групах зафіксовано значущі додатні взаємозв'язки між шкалою «Адаптивність» і «Саморегуляція» ($r=0,411$, $p\leq 0,001$ та $r=0,178$, $p\leq 0,05$). Крім того, шкала «Адаптивність» на значущому рівні корелює з компонентом психологічної життєздатності «Адаптація», але в першій групі цей взаємозв'язок має додатний характер ($r=0,279$, $p\leq 0,01$), у другій – від'ємний ($r=-0,201$, $p\leq 0,05$). Різна спрямованість отриманих взаємозв'язків дозволяє вважати, що адаптивність у структурі готовності до змін має інший психологічний зміст порівняно зі здатністю до адаптації в контексті психологічної життєздатності. Слід також зауважити, що у другій групі шкала «Адаптивність» виявилася пов'язаною на значущому рівні з компонентом психологічної життєздатності «Саморозвиток» ($r=0,195$, $p\leq 0,05$).

В обох групах зафіксовано значущий додатний взаємозв'язок між компонентом психологічної життєздатності «Адаптація» та шкалою «Упевненість» ($r=0,247$, $p\leq 0,001$ та $r=0,231$, $p\leq 0,001$), яка в першій групі додатно корелює на значущому рівні з компонентом психологічної життєздатності «Осмиленість життя» ($r=0,303$, $p\leq 0,001$).

Шкала «Толерантність до двозначності» у першій групі виявляє значущий додатний взаємозв'язок із компонентом психологічної життєздатності «Саморегуляція» ($r=0,186$, $p\leq 0,05$) та від'ємний взаємозв'язок з компонентом

психологічної життєздатності «Осмиленість життя» ($r=-0,191$, $p\leq 0,05$). У другій групі шкала «Толерантність до двозначності» виявилася не пов'язаною із психологічною життєздатністю.

Крім того, в обох групах шкала «Пристраєність» не виявляє жодної значущої кореляції із психологічною життєздатністю.

Обговорення результатів

Таким чином, працівники кримінально-виконавчої служби з високим рівнем психологічної готовності до змін характеризуються більш розвинутою здатністю до адаптації та саморозвитку порівняно із працівниками з низьким її рівнем.

Отримані результати також свідчать, що групи працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до змін демонструють відмінності у структурі взаємозв'язків між компонентами психологічної готовності до змін і компонентами психологічної життєздатності.

В обох групах адаптивність актуалізується зі зростанням здатності до саморегуляції. Разом із цим у другій групі вдосконалення здатності до адаптації як компонента психологічної життєздатності супроводжується зменшенням адаптивності як уміння змінювати свої плани та рішення, перебудовуватися в нових ситуаціях, не наполягати на своєму, якщо цього вимагає ситуація. У першій групі зі збільшенням здатності до адаптації відбувається посилення адаптивності, яка набуває більшої вираженості з посиленням здатності до саморозвитку, через що, у свою чергу, зростає сміливість, яка виявляється у бажанні пізнання нового та відмові від випробуваного та надійного.

Слід додати, що разом з удосконаленням здатності до адаптації в обох групах відбувається зростання впевненості, яка у першій групі стає більш вираженою з поглибленням осмиленості життя.

У першій групі збільшення винахідливості як уміння знаходити вихід зі складних ситуацій, звертатися до нових джерел для вирішення нових проблем супроводжується актуалізацією здатності до саморегуляції та саморозвитку, у другій групі ця складова психологічної готовності до змін набуває меншої вираженості разом із розвиненням здатності до адаптації.

Оптимізм, який у ракурсі готовності до змін визначають як віру в успіх, небажання орієнтуватися на гірший розвиток подій, прагнення фіксуватися не на проблемах, а на мо-

жливостях їх вирішення, у першій групі набуває більшої вираженості з посиленням здатності до адаптації та саморозвитку, у другій групі набуває меншої вираженості зі зростанням осмиленості життя.

Толерантність до двозначності у другій групі не взаємодіє із психологічною життєздатністю, тоді як у першій групі взаємозв'язки між цими компонентами мають суперечливий характер: спокійне ставлення до відсутності конкретних відповідей, самовладання в ситуаціях, коли суть того, що відбувається, незрозуміла або результат справи непередбачуваний, коли не визначені цілі й очікування, стає більш вираженим з удосконаленням здатності до саморегуляції та набуває меншої вираженості з поглибленням осмиленості життя.

Отже, у групі працівників кримінально-виконавчої служби з високим рівнем готовності до змін виявлено 11 значущих взаємозв'язків, з яких 10 мають додатний характер, 1 – від'ємний. У групі працівників служби з низьким рівнем готовності до змін виявлено лише 6 значущих кореляцій, 3 з яких мають додатний характер і три – від'ємний.

Те, що толерантність до двозначності у групі працівників з високим рівнем психологічної готовності до змін знижується з розвитком осмиленості життя, про що свідчить єдиний від'ємний взаємозв'язок, на нашу думку, пояснюється низкою проблем, які виникають на шляху реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Так, наприклад, О. О. Шкута, досліджуючи питання реформування та модернізації кримінально-виконавчої системи України, підкреслює, що досі не існує чітких параметрів державної політики у сфері виконання покарань [21, с. 59]. І. Г. Богатирьов, аналізуючи причини та шляхи вирішення кризи пенітенціарних реформ в Україні, констатує, що кількість проблемних питань з кожним днем збільшується, що породжує серед персоналу органів та установ виконання покарань невизначеність, необхідність звільнення і тимчасовий пошук робочих місць [22, с. 166].

Стає зрозумілим, що в осіб, налаштованих на зміни та інновації реформування, здатних формувати цілі, вибирати завдання та досягати результатів, означені труднощі в реалізації реформи кримінально-виконавчої системи можуть знижувати резистентність до невизначеності, яка в цьому випадку стає чинником психологічного дискомфорту.

Отже, в цілому в першій групі разом з удосконаленням психологічної життєздатності

відбувається зростання психологічної готовності до змін, при цьому ці феномени досить активно взаємодіють між собою. У другій групі така взаємодія має більш обмежений і суперечливий характер, що може виступати деструктивним чинником у функціонуванні як психологічної готовності до змін, так і психологічної життєздатності.

Висновки

Було встановлено, що працівники Державної кримінально-виконавчої служби України з високим рівнем психологічної готовності до змін відрізняються більшою вираженістю таких складових психологічної життєздатності, як здатність до адаптації та саморозвитку.

На основі кореляційного аналізу доведено, що групи працівників Державної кримінально-виконавчої служби України з різним рівнем психологічної готовності до змін демонструють відмінності у структурі взаємозв'язків між складовими психологічної готовності до змін і компонентами психологічної життєздатності. Визначено, що представники цих груп різняться як змістом виявлених значущих взаємозв'язків, так і кількістю значущих взаємозв'язків різної модальності. У групі працівників кримінально-виконавчої служби з високим рівнем готовності до змін у цілому посилення психологічної життєздатності су-

проводжується фасілітацією готовності до змін, які активно взаємодіють між собою. У групі працівників служби з низьким рівнем готовності до змін виявлено майже вдвічі меншу кількість значущих взаємозв'язків як додатного, так і від'ємного характеру між готовністю до змін і психологічною життєздатністю, що відображає обмеженість і суперечливість взаємодії означених психологічних феноменів, які можуть породжувати деструкції в їх функціонуванні.

Отримані результати не дають вичерпної інформації щодо всього спектра психологічних чинників психологічної готовності до змін у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. Перспективу подальшої роботи ми вбачаємо у продовженні досліджень в обраному напрямку та вивченні психологічної готовності до змін у контексті більш широкого кола особистісних змінних. Це, на нашу думку, дозволить не лише вдосконалити наукові уявлення щодо психологічного змісту феномена психологічної готовності до змін, а й отримати емпіричні результати, які стануть основою для розробки програм психологічного супроводження професійної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України на етапі її реформування.

Список бібліографічних посилань

1. Яцишин М. Проблеми визначення поняття пенітенціарна система в сучасних умовах. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 3–7.
2. Алексеенко Н. В. Стилевые особенности саморегуляции у работников уголовно-исполнительной службы с разным уровнем психологической готовности к инновационной деятельности. *Право. Экономика. Психология*. 2017. № 2 (7). С. 62–67
3. Сахнік О. В. Психологічні аспекти професійної самореалізації працівників пенітенціарної системи України в сучасних умовах її реформування // Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.) / редкол.: О. М. Тогочинський, О. І. Олійник, С. О. Чебоненко та ін. ; М-во юстиції України, Акад. Держ. пенітенціар. служби. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. С. 250–252.
4. Шамрук О. П. Організованість особистості співробітника пенітенціарної системи як запорука успішного професійного зростання // Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 27–28 жовт. 2016 р.) / редкол.: О. М. Тогочинський, О. І. Олійник, С. О. Чебоненко та ін. ; М-во юстиції України, Акад. Держ. пенітенціар. служби. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. С. 330–333.
5. Алюшина Н. О., Кудринська Г. В. Фактори психологічної готовності держслужбовців до нововведень. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. № 29. С. 206–213.
6. Самойленко О. О. Формування психологічної готовності мобілізованих службовців-прикордонників до ведення бойових дій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2018. 310 с.
7. Звездина Г. П., Елагина М. Ю. Психологическая готовность руководителей образовательных учреждений к инновационной деятельности // Инновационный потенциал субъектов образовательного пространства в условиях модернизации образования : материалы I Междунар. науч.-практ. конф. (г. Ростов-на-Дону, 24–26 ноября 2010 г.). Ростов н/Д. : ИПО ПИ ЮФУ, 2010. С. 38–42.
8. Козулина Ю. Г. Теоретико-методологические подходы к исследованию инновационной готовности. *Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева*. 2012. № 4. С. 244–249.

9. Заець Н. Ю. Готовність до професійної мобільності фахівців – відповідь на виклики часу. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. № 17–18. С. 60–68.
10. Троцький Р. С. Формування готовності до управлінської діяльності у курсантів вищих навчальних закладів МВС України у фаховій підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2018. 306 с.
11. Пенькова Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2015. 244 с.
12. Бринза І. В. Паттерни особистості, готової до змін. *Наука і освіта*. 2014. № 11. С. 45–50.
13. Бозаджиев В. Л. К вопросу о психологической готовности к профессиональной деятельности. *Международный журнал экспериментального образования*. 2010. № 7. С. 98–99.
14. Рыльская Е. А. Психология жизнеспособности человека : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Ярославль, 2014. 446 с.
15. Махнач А. В. Исследования жизнеспособности человека: основные подходы и модели // *Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты* / отв. ред. А. В. Махнач, Л. Г. Дикая. М. : Ин-т психологии РАН, 2016. С. 46–70.
16. Забегалина С. В. Прогностические и адаптационные способности как детерминанты жизнеспособности человека // *Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты* / отв. ред. А. В. Махнач, Л. Г. Дикая. М. : Ин-т психологии РАН, 2016. С. 356–373.
17. Сыманюк Э. Э., Печеркина А. А. Жизнеспособность как предиктор конструктивного профессионального развития // *Жизнеспособность человека: индивидуальные, профессиональные и социальные аспекты* / отв. ред. А. В. Махнач, Л. Г. Дикая. М. : Ин-т психологии РАН, 2016. С. 525–534.
18. Белоклоков А. В. Профессиональная востребованность жизнеспособности и жизнестойкости в профессиях экстремального профиля // *Эффективность личности, группы и организации: проблемы, достижения и перспективы* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Ростов-на-Дону ; Курск, 21–22 апр. 2017 г.). М. : Кредо, 2017. С. 15–17.
19. Кузнецова Ю. Н., Рыльская Е. А. Профессиональная жизнеспособность как предмет научного исследования // *Эффективность личности, группы и организации: проблемы, достижения и перспективы* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Ростов-на-Дону ; Курск, 21–22 апр. 2017 г.). М. : Кредо, 2017. С. 77–79.
20. 18 программ тренингов. Руководство для профессионалов / В. А. Чикер, А. Н. Капустина, А. М. Захарова ; под ред. В. А. Чикер. СПб. : Речь, 2007. 368 с.
21. Шкута О. О. Реформування та модернізація кримінально-виконавчої системи України: вимоги сьогодення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 1. С. 58–61.
22. Богатирьев І. Г. Криза пенітенціарної реформи в Україні: причини та шляхи їх вирішення. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 161–166.

Надійшла до редколегії 23.11.2018

МИТРОШКИНА О. В. СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ИЗМЕНЕНИЯМ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ У СОТРУДНИКОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ

Приведены результаты исследования психологической готовности к изменениям, психологической жизнеспособности и взаимосвязей между ними у работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Обоснована актуальность изучения этого феномена в контексте профессиональной деятельности сотрудников уголовно-исполнительной службы в условиях её реформирования. Эмпирически доказано, что испытуемые с разным уровнем психологической готовности к изменениям демонстрируют различия как в показателях психологической жизнеспособности, так и в структуре взаимосвязей между готовностью к изменениям и психологической жизнеспособностью. Полученные результаты могут быть использованы при подготовке и переподготовке персонала уголовно-исполнительной службы.

Ключевые слова: *жизнеспособность, работники уголовно-исполнительной службы, профессиональная деятельность, психологическая готовность, психологическая готовность к изменениям.*

MITROSHKINA O. V. SPECIFICITY OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR CHANGES AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN THE EMPLOYEES OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The work focuses on the study of psychological readiness for change and psychological resilience among employees of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. It is shown that

in the conditions of reforming, readiness for changes is a psychological condition for successful professional activity and personal self-realization of the staff of the criminal executive service. The content of the concept of “psychological readiness” and “psychological readiness for change” is disclosed, the purposefulness of the study of psychological resilience as one of the factors of psychological readiness for change is substantiated. The purpose of the study was to identify the features of the functioning of psychological readiness for changes in the context of psychological resilience of employees of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

The PCRS (Change Personal Readiness Survey) method created by A. Rolnic, S. Heather, M. Gold, C. Hull (translation and adaptation by N. A. Bazhanova and G. L. Bardier) and questionnaire of human resilience (O. O. Rylska) were applied to solve empirical problems. The subjects were employees of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, who were divided into groups according to the level of psychological readiness for change. The first group consisted of subjects with a high level of readiness for change, the second – with a low level.

The scientific novelty of the research is determined by the fact that, for the first time, the features of psychological resilience in workers of the Criminal Executive Service of Ukraine in the context of psychological readiness for changes were established. It was found that the employees of the Criminal-Executive Service with a high level of psychological readiness for change are distinguished by the greater severity of psychological resilience components, such as adaptation and self-development. It is proved that the groups of employees of the Criminal-Executive Service with different levels of psychological readiness for change show differences in the structure of interrelationships between the components of psychological readiness for change and the components of psychological resilience. In both groups, the growth of psychological resilience on the whole is accompanied by a facilitation of psychological readiness for change. At the same time, in the group with high level of psychological readiness for change, there are almost twice as many interconnections between these phenomena, which indicate a more active interaction between them in this group, in contrast to the low-level group in which this interaction is rather limited. The obtained results allow us to conclude that the subjects with different levels of psychological readiness for change demonstrate differences both in the indicators of psychological resilience and in the structure of interrelations between the components of psychological readiness for change and psychological resilience. Less pronouncedness of a number of components of psychological readiness for change and a certain deficiency of its interaction with psychological resilience can hinder both the successful professional activity of low-level group and their optimal functioning in the personality’s sense. The results obtained in the study can be used to develop programs for psychological support of the professional activities of the staff of the Criminal-Executive Service at the stage of its reformation.

Keywords: *employees of the Criminal-Executive Service, professional activity, psychological readiness, psychological readiness for change, resilience.*

ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ ОХРІМЕНКО,

*доктор юридичних наук, професор,
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),
кафедра юридичної психології;*

 <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>,
e-mail: ivango-07@ukr.net

**ПРОБЛЕМАТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Проаналізовано такі напрями системи психологічного забезпечення професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, як професійний психологічний добір, психологічне супроводження професійної діяльності, професійна психологічна підготовка персоналу та надання рекомендацій керівництву.

Ключові слова: психологічне забезпечення, психологічне супроводження, особливі умови діяльності, пенітенціарна діяльність, Державна кримінально-виконавча служба України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Юридична психологія продовжує укорінювати окремі галузі за принципом інтеграції системи юридичних та психологічних знань. Розгляд актуальних питань теорії та практики юриспруденції дозволяє визначити ступінь сформованості й особливості реалізації, серед іншого системи психологічного забезпечення пенітенціарної діяльності. Проблема такого забезпечення професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України є досить актуальною, насамперед з огляду на те, що багато принципів питань із цієї проблематики й донині не стали предметом психологічного інтересу, без чого юридична психологія суттєво втрачає в теоретичному та прикладному плані. У комплексі це спричиняє ситуації, за яких фахівці ДКВС України досить часто мають значні проблеми під час обрання найбільш ефективних прийомів і застосування методів вирішення питань щодо нагальних потреб службової діяльності. Традиційні засади здійснення професійної взаємодії працівників пенітенціарної системи й засуджених нерідко не передбачають досягнення позитивного результату, навіть навпаки, викликають несприятливі наслідки.

На етапі системного реформування ДКВС України особливої уваги вимагає насичення професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ сучасними досягненнями практичної психології. Як відомо, професійна діяльність працівників ДКВС України належить до професій типу «людина – людина», а її ефективність безпосередньо залежить від майстерно-

сті врахування саме психологічних механізмів та явищ, а отже, її успішність визначається використанням прикладних психологічних методів і засобів.

Стан дослідження проблеми

Окремі аспекти психологічного забезпечення працівників ДКВС України, зокрема психологічного супроводження, розкривали в своїх наукових працях різні дослідники. Так, Т. В. Кушнірова [1] пропонує систему заходів щодо профілактики негативних психічних станів і суїцидальної поведінки працівників ДКВС України. О. М. Мірошніченко [2] акцентує увагу на психологічному забезпеченні професійної діяльності пенітенціарного персоналу в сфері сімейних відносин. Ю. А. Паскевська [3] розглядає психологічну роботу як складову ефективної служби пробації. О. В. Сахнік [4] відзначає, що психологічне супроводження працівників ДКВС України слід спрямувати на забезпечення їх особистої безпеки. М. М. Чичуга [5; 6] розробила тренінг профілактики деструктивних психічних станів працівників ДКВС України, а також пропонує впроваджувати тренінгові технології в професійну підготовку молодих фахівців пенітенціарної системи. Водночас комплексного дослідження напрямів психологічного забезпечення професійної діяльності працівників ДКВС України наразі не зроблено. Усе це зумовлює вибір цієї теми дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у комплексному аналізі напрямів психологічного забезпечення

професійної діяльності працівників ДКВС України. *Завданнями* цієї статті є: здійснити науково-теоретичний аналіз проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності працівників ДКВС України та розкрити специфіку напрямів психологічного забезпечення їх професійної діяльності.

Наукова новизна дослідження

Виділено основні напрями системи психологічного забезпечення професійної діяльності працівників ДКВС України та розкрито специфіку кожного з них.

Виклад основного матеріалу

Працівники ДКВС України мають постійний контакт зі злочинним середовищем, постійно стикаються з негативними емоційними впливами, дефіцитом часу, конфліктами тощо. Водночас їх службова діяльність є безпосередньо пов'язаною з наявністю значної кількості таких стресогенних чинників:

- з постійною присутністю ризику для власного життя та здоров'я;
- з перебуванням під час виконання професійних функцій у закритому просторі, на режимних об'єктах;
- із дефіцитом часу для аналізу проблемних ситуацій та прийняття оптимального й обміркованого рішення;
- з повсякчасно існуючою відкритою чи прихованою протидією з боку засуджених;
- із загрозою помсти працівникові та членам його родини з боку колишніх засуджених за виконувани ним професійні дії;
- з можливістю виникнення ситуацій, що передбачають застосування працівником табельної вогнепальної зброї, спеціальних засобів або заходів фізичного впливу;
- з високою ціною можливих професійних помилок;
- в усвідомленні відповідальності (у тому числі кримінальної) за результати й наслідки власної роботи та роботи підлеглих;
- з великими психологічними й фізичними перенавантаженнями;
- із частим виникненням конфліктних ситуацій у процесі службової діяльності, високим рівнем її екстремальності;
- з інтенсивним впливом несприятливих факторів навколишнього соціального середовища, таких як поява тенденції до зниження рівня законслухняності громадян, виникнення нових видів злочинів, зростання рівня професіоналізації криміналітету, формування в суспільстві тенденції толерантного, байдужого ставлення до випадків порушення закону тощо [7] (подано за [4]).

Отже, працівники пенітенціарної системи виконують професійні завдання в особливих умовах діяльності. Під час вирішення пов'язаних із цим проблем не слід оминати комплексне використання психологічних засобів і технологій, що надає оновленого змісту службовій діяльності пенітенціаристів, яка, постійно розвиваючись відповідно до змін криміногенного елемента, потребує використання вдосконаленого прикладного інструментарію. Таким чином, постає питання щодо підвищення ефективності діяльності працівників ДКВС України.

Основними напрямами психологічного забезпечення працівників ДКВС України слід вважати професійний психологічний добір на службу, психологічне супроводження проходження служби персоналом, психологічну підготовку працівників і надання рекомендацій керівництву¹. З огляду на їх нормативне визначення приділимо увагу окресленим напрямам психологічного забезпечення з урахуванням специфіки професійної діяльності працівників ДКВС України.

Звичайно, ефективність професійної діяльності персоналу ДКВС України залежить від характеристики самих працівників. Тому реалізація психологічних засобів і технологій розпочинається ще на етапі добору кандидатів на посади до ДКВС України.

Серед завдань професійного психологічного добору працівників ДКВС України слід назвати такі:

- надання допомоги громадянам у виборі конкретної спеціальності шляхом професійного консультування на підставі вивчення індивідуально-психологічних характеристик і професійних інтересів майбутніх працівників;
- визначення ступеня відповідності (невідповідності) психологічних даних кандидата на службу чи навчання вимогам спеціальності;
- розроблення пропозицій щодо раціонального розподілу працівників на первинні посади та ін.

Вивчаючи розробленість цього напрямку психологічного забезпечення в межах питань загальної теорії практичної психології, варто зазначити, що актуальності набуває розроблення професіограм і психограм працівників різних фахових напрямів ДКВС України. Звичайно, існують окремі публікації, що виокремлюють

¹ Положення про організацію виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України : затв. наказом Держ. пенітенціар. служби України від 07.07.2011 № 221.

перелік професійно значущих якостей працівників ДКВС України [8], проте фрагментарні наукові пошуки не вирішують проблему в цілому.

Якщо взяти систему професійного добору працівників ДКВС України, то доводиться констатувати, що увагою охоплено не всі категорії пенітенціаристів. Крім того, деякі розробки потребують перегляду й уточнення з урахуванням вимог сучасної юридичної практики. Свідченням цього є плінність кадрів в органах та установах виконання покарань. Тут спостерігаються випадки звільнення за власним бажанням та за негативними мотивами.

Процедура професійного психологічного добору працівників ДКВС України має орієнтуватися на антропоцентричний підхід з урахуванням оцінки ризику професії (оцінювання здібностей фахівця, небезпечних і шкідливих чинників, можливого перебігу подій та ін.).

Варто також відзначити, що плінність кадрів ДКВС України може бути зумовлена не лише невідповідним професійним психологічним добром, але й недоліками адаптації працівників ДКВС України до умов самої діяльності.

Наступним напрямом системи психологічного забезпечення є психологічне супроводження проходження служби працівниками ДКВС України. Цей напрям зводиться до комплексу психологічно обґрунтованих заходів, який забезпечує підвищення ефективності службової діяльності, працездатності та кваліфікаційного зростання працівників ДКВС України.

Аналіз нормативно-правових актів у межах цієї проблематики¹ свідчить, що психологічне супроводження проходження служби персоналом ДКВС України передбачає таке:

- моніторинг соціально-психологічного клімату в колективі працівників та його підтримання на належному рівні;
- психодіагностику персоналу;
- корекцію особистості, враховуючи результати, одержані під час психодіагностики;
- надання керівництву рекомендацій щодо розстановки персоналу з урахуванням результатів психодіагностики;
- первинну психопрофілактику серед пенітенціарного персоналу тощо.

Водночас вивчення наукових джерел демонструє, що дослідники розкривали насамперед окремі аспекти психологічного супро-

водження професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ.

Зокрема, В. С. Медведєв вивчає специфіку професійної деформації працівників ДКВС України та виділяє напрями її попередження й подолання. Рівень професійної деформації залежить від тривалості перебування у ДКВС України та займаної посади. Чим більшим є строк перебування на службі у ДКВС України, тим більшою буде ймовірність розвитку професійної деформації [9].

О. М. Мірошниченко підкреслює значення психологічного забезпечення професійної діяльності працівників пенітенціарної системи через призму сфери сімейних відносин. До провідних напрямків психологічного супроводу в сімейній сфері персоналу ДКВС України, на її думку, належать такі: психологічна діагностика, індивідуальне та сімейне консультування, проведення соціально-психологічних тренінгів, організаційні заходи профілактичної спрямованості. Крім того, обов'язковими методами роботи в сфері сімейних відносин є співбесіди з подружжям (з'ясування ставлення до професійного вибору, уточнення думки з приводу відповідності професійного потенціалу пенітенціарного персоналу зробленому вибору, виявлення повноти уявлень про специфіку служби) в період прийому кандидатів на службу й тестування з метою визначення індивідуальних психологічних якостей [2, с. 153].

На думку деяких учених, психологічне супроводження професійної діяльності працівників ДКВС України є ефективним засобом забезпечення їх особистої безпеки та надійності. Зупиняючись на психологічній складовій забезпечення особистої безпеки пенітенціарного персоналу, відзначають, що цю складову утворюють такі якості, вміння та навички пенітенціаристів:

- психологічна готовність до застосування спеціальних заходів і вогнепальної зброї на ураження;
- психологічна готовність до застосування заходів фізичного впливу;
- відпрацьовані навички застосування тактико-психологічних прийомів забезпечення власної безпеки під час роботи з об'єктами професійної діяльності;
- уміння застосовувати навички протидії шантажу та провокаціям;
- уміння безпечно поводитись у професійному середовищі та побуті, під час вирішення конфліктних ситуацій;
- навички свідомого протистояння явищам професійної деформації;

¹ Положення про організацію виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України.

– уміння застосовувати психологічні прийоми саморегуляції психоемоційного стану, захисту від маніпулятивного та сугестивного впливу тощо [10] (подано за [4]).

У свою чергу, М. М. Чичуга виокремлює напрями комплексної профілактики деструктивних психічних станів працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань. Головним із них є психологічний напрям профілактики, що охоплює психологічний супровід у процесі адаптації до професійної діяльності та психологічну підготовку до дій в екстремальних ситуаціях [5].

Отже, науковці пропонують такі основні напрями психологічного супроводження професійної діяльності працівників ДКВС України:

- профілактику професійної деформації;
- профілактику деструктивних психічних станів;
- гармонізацію сімейних відносин;
- забезпечення особистої безпеки й надійності та ін.

Загалом можна стверджувати, що психологічне забезпечення професійної діяльності працівників ДКВС України має достатню наукову та нормативну підтримку. Проте слід уникати формалізму під час здійснення психологічної роботи з персоналом органів та установ, що належать до сфери управління ДКВС України.

Інший напрям психологічного забезпечення – професійна психологічна підготовка працівників ДКВС України. Він передбачає цілеспрямований процес формування та розвитку особистісних якостей і властивостей фахівців, які відповідали б вимогам їх професійної діяльності.

Відповідно до їх змістовного навантаження основними завданнями професійної психологічної підготовки працівників органів та установ, що належать до сфери управління ДКВС України, є такі:

- розвиток комунікативних та організаційних умінь, що надає можливість успішно здійснювати діяльність типу «людина – людина»;
- тренування професійної пам'яті, мислення й уваги та розвиток спостережливості працівників;
- формування впевненості в собі, в можливості успішного подолання труднощів професійної діяльності;
- набуття знань щодо можливих варіантів екстремальних ситуацій, їх сутності та способів реагування на них;
- формування психологічної стійкості щодо впливу характерних для службової діяльності психотравмуючих чинників;

– розвиток вмінь і навичок виконання професійних дій у будь-яких несприятливих умовах;

- профілактика та нейтралізація негативних психічних станів працівників;
- профілактика професійного вигорання та професійної деформації;
- активізація прагнення до самоактуалізації, особистісного зростання працівників тощо.

Результатом психологічної підготовки працівників ДКВС України є передусім професійно-психологічна підготовленість, представлена, у свою чергу, професійно-психологічною витривалістю та професійно розвиненими психологічними якостями й властивостями, необхідними для ефективної оперативно-службової діяльності. Звичайно, працівники ДКВС України повинні вміти вирішувати конфлікти, встановлювати контакт із різними категоріями громадян та отримувати професійно важливу інформацію, дбати про особистісне та професійне зростання, що, у свою чергу, перешкоджатиме розвитку професійного вигорання та професійної деформації.

Особливості сучасної професійної психологічної підготовки працівників ДКВС ставали предметом наукових пошуків Т. В. Кушнірової [1], М. М. Чичуги [6], І. В. Калініної [11], М. В. Руденко [12], М. С. Ятчук [13] та ін. Так, зокрема, Т. В. Кушнірова розкрила специфіку організації та здійснення професійно-психологічної підготовки працівників ДКВС України щодо нейтралізації негативних психічних станів і профілактики суїцидальної поведінки [1]. Водночас М. М. Чичуга запропонувала використовувати тренінгові технології в професійній підготовці молодих працівників органів та установ, що належать до сфери управління ДКВС України [6]. Проте навіть попри наявність певних наукових розвідок з окресленої проблематики все ж таки відсутнє узагальнене бачення процесу професійної психологічної підготовки працівників ДКВС України за сучасних умов реформування кримінально-виконавчої системи.

Крім того, недостатньо використовуються на практиці наукові надбання психології, що створює враження про неспроможність повною мірою задовольнити потреби професійного становлення працівників ДКВС України.

Отже, доводиться констатувати, що професійна психологічна підготовка працівників ДКВС України (у системі психологічного забезпечення) має здійснюватися в межах навчального напрямку реалізації засад юридичної психології, що сприятиме формуванню готовності суб'єктів до кваліфікованого виконання професійних завдань.

Продовжуючи наш теоретичний аналіз, зазначимо, що надання рекомендацій керівництву передбачає взаємодію керівника органу або установи виконання покарань чи керівника структурного підрозділу з психологом по роботі з персоналом ДКВС України. Напрямок нормативно розроблено¹, адже нині чітко окреслено завдання та повноваження психолога установи виконання покарань і слідчого ізолятора. Також передбачається, що психолог пенітенціарної системи здійснює дослідницьку, консультативну, корекційну, профілактичну, просвітницьку, психодіагностичну та інші функції. Основними методами його роботи з персоналом органів та установ виконання покарань є лекції, індивідуальні бесіди, психологічні тренінги, коучінг, практичні заняття тощо. Поряд із цим варто зауважити, що проблемні питання цього напрямку не вичерпано й вони потребують подальшого вирішення.

Висновки

Отже, система психологічного забезпечення професійної діяльності працівників ДКВС України охоплює чотири основні на-

прями: 1) професійний психологічний добір на службу; 2) психологічне супроводження проходження служби персоналом; 3) психологічну підготовку працівників; 4) надання рекомендацій керівництву органу або установи, що належить до сфери управління ДКВС України. Ці напрями системи психологічного забезпечення діяльності працівників ДКВС України визначають окрему лінію проблематики – діагностику, оптимізацію та реалізацію психологічних особливостей суб'єктів здійснення оперативно-розшукової діяльності в органах та установах виконання покарань.

Професійна діяльність працівників ДКВС України є пов'язаною з дією стрес-факторів і відбувається в особливих умовах. Усе це висуває певні вимоги до організації психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців ДКВС загалом.

Перспективним напрямом подальших дослідницьких пошуків є психологічна підтримка оперативних працівників ДКВС України, що потребує спеціальної підготовки психологів по роботі з персоналом пенітенціарних установ.

Список бібліографічних посилань

1. Кушнірова Т. В. Професійно-психологічна підготовка працівників ДКВС щодо нейтралізації негативних психічних станів та профілактики суїцидальної поведінки. Київ : Леся, 2014. 60 с.
2. Мірошниченко О. М. Психологічне забезпечення професійної діяльності пенітенціарного персоналу в сфері сімейних відносин // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (Харків, 7 квіт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 151–155.
3. Паскевська Ю. А. Впровадження психологічної роботи як складової ефективної служби пробації // Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, крізь призму правових реформ : зб. матеріалів міжнар. практич.-конф. (Київ, 2 груд. 2016 р.). Київ : Ін-т кримінал.-виконав. служби, 2016. С. 327–329.
4. Сахнік О. В. Психологічне супроводження професійної діяльності працівників Державної пенітенціарної служби України як ефективний засіб забезпечення їх особистої безпеки та надійності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*. 2015. № 1 (74). С. 496–506. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_rpp_2015_1_40 (дата звернення: 01.12.2018).
5. Чичуга М. М. Профілактика деструктивних психічних станів працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань засобами тренінгу. *Вісник Пенітенціарної асоціації України = Bulletin of the Penitentiary association of Ukraine*. 2017. № 1. С. 219–226.
6. Чичуга М. М. Тренінгові технології в професійній підготовці молодих фахівців пенітенціарної системи // Модернізація системи вищої освіти в контексті Закону України «Про вищу освіту» : матеріали виступів Всеукр. наук.-практ. конф. / Чернігів. юрид. коледж ДПтС України. Чернігів : Десна Поліграф, 2015. С. 329–331.
7. Федоришин Г. М. Пенітенціарна психологія : курс лекцій. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 104 с.
8. Чорна С. Л. Професійні якості майбутнього працівника пенітенціарної системи. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 3 (7). С. 158–163.
9. Медведєв В. С. Шляхи попередження та подолання професійної деформації працівників УВП. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 42–47.

¹ Типові посадові обов'язки психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора : затв. наказом М-ва юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5.

10. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків : наук.-практ. рек. / Г. О. Юхновець, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; під ред. М. І. Онуфрієва, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 72 с.

11. Калініна І. В. Деякі особливості підготовки кадрів для пенітенціарної системи: зарубіжний досвід // Актуальні питання кримінально-виконавчого законодавства та практики : зб. матеріалів кругл. столу (Київ, 29 берез. 2018 р.) / відп. ред. І. М. Микитась, М. І. Рудницьких. Київ : Ін-т кримінал.-виконав. служби, 2018. С. 117–120.

12. Руденко М. В. Критерії та показники оцінювання сформованості методичної компетентності майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України // Шляхи підвищення ефективності спеціальної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України : зб. матеріалів кругл. столу (Київ, 24 трав. 2018 р.). Київ : Ін-т кримінал.-виконав. служби. С. 34–38.

13. Ятчук М. С. Психологічні аспекти професійної діяльності керівників органів та установ виконання покарань // Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті із законом, крізь призму правових реформ : зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2 груд. 2016 р.). Київ : Ін-т кримінал.-виконав. служби, 2016. С. 374–377.

Надійшла до редколегії 09.12.2018

ОХРИМЕНКО И. Н. ПРОБЛЕМАТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Проанализированы такие направления системы психологического обеспечения профессиональной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины, как профессиональный психологический отбор, психологическое сопровождение профессиональной деятельности, профессиональная психологическая подготовка персонала и предоставление рекомендаций руководству.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, психологическое сопровождение, особые условия деятельности, пенитенциарная деятельность, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

OKHRIMENKO I. M. PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE EMPLOYEES OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

It has been noted that official activities of the employees of the State Penitentiary Service (SPS) of Ukraine is directly related to the presence of a significant number of stressful factors and requires the comprehensive use of psychological tools and technologies. This affects the efficiency of professional activities of the specialists within penitentiary sphere. Taking into account the special conditions of professional activity of the employees of the SPS of Ukraine, the author has distinguished the main directions of the system of psychological support of professional activity of the employees of the SPS of Ukraine.

The author has analyzed the following directions of the system of psychological support of professional activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine: professional psychological selection, psychological support of professional activity, professional psychological training of personnel and provision of recommendations to the management board. The author has distinguished the following tasks of the professional psychological selection of the employees for the SPS of Ukraine: assistance to citizens in choosing a particular specialty through professional counseling on the basis of studying individual and psychological characteristics and professional interests of future employees; determining the degree of conformity (inconsistency) of psychological data of a candidate or training the requirements of a specialty; the development of propositions for the rational allocation of employees to primary positions, etc. It has been noted that psychological support of the service of the personnel of the SPS of Ukraine envisages: monitoring of the socio-psychological climate within the staff and its maintenance at the proper level; psychodiagnostics of the personnel; correction of a personality, taking into account the results obtained during psychodiagnostics; provision of recommendations for the management board on deployment of personnel taking into account the results of psychodiagnostics; primary psychological prevention among penitentiary staff, etc. The professional psychological training of the employees of the SPS of Ukraine is considered as a purposeful process for the formation and development of personal qualities and traits of specialists that would meet the requirements of their professional activities.

Keywords: *psychological provision, psychological support, special conditions of activity, penitentiary activity, State Penitentiary Service of Ukraine.*

НАТАЛЯ ЄВГЕНІВНА ТВЕРДОХЛЄБОВА,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0003-3139-4308>,
e-mail: natatv@ukr.net

**МІСЦЕ ТРЕНІНГУ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ СУПРОВОДІ ОСОБИСТІСНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ**

Обґрунтовано необхідність розроблення і впровадження тренінгів у рамках психологічного супроводу особистісних трансформацій майбутніх правоохоронців для оптимізації їх професійно-особистісного розвитку в процесі професійної самореалізації. Розглянуто доцільність використання тренінгових програм розвитку професійної ідентичності, формування ціннісних регуляторів поведінки та мотиваційної сфери, що сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності й самореалізації працівників поліції в сучасних умовах.

Ключові слова: *працівник поліції, особистісні трансформації, професійна ідентичність, ціннісна сфера, мотиваційна сфера.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Процес професійного становлення і самореалізації працівників поліції в наш час досить складний і суперечливий. З одного боку, стрімка динаміка соціально-економічної та політичної ситуації в країні множить і загострює різноманітні кризові явища (домінування матеріальних цінностей над моральними, деформація правосвідомості, корупція), які проникають у різні життєві контексти правоохоронців, породжуючи особистісні трансформації (зокрема, змінюється система цінностей та мотивація до роботи). З іншого боку, професійна діяльність працівників правоохоронної системи має низку особливостей, основними серед яких є: жорстка права регламентація професійної поведінки та прийнятих рішень; наявність владних повноважень, прав і обов'язків; високий ступінь відповідальності за прийняті рішення; психоемоційні перевантаження, пов'язані з дефіцитом часу, ненормованим графіком роботи, наявністю небезпеки для життя тощо. Специфіка професійної діяльності й нестабільність сучасного суспільства вимагає від працівників поліції високого рівня розвитку професійної готовності, соціально-емоційної зрілості, стійкості, відповідальності, самостійності, уміння зберігати самоконтроль, гнучкості поведінки. Недостатній розвиток цих якостей особистості перешкоджає здійсненню нею своїх функціональних обов'язків на високому професійному рівні, породжує помилки в трудовій діяльності, зумовлює

процеси професійної дезадаптації та професійної деформації особистості.

Зазначене вказує на потребу психологічного супроводу особистісних трансформацій на етапі фахової підготовки майбутніх правоохоронців. Виникає необхідність розроблення програм психологічних тренінгів у рамках психологічного супроводу для попередження та подолання можливих кризових станів і ситуацій та оптимізації професійно-особистісного розвитку, що сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності працівників поліції у майбутньому при виконанні професійних обов'язків і самореалізації в сучасних умовах.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній психології автори визначають поняття трансформації як процес розвитку характеристик, властивостей, здібностей особистості, в ході якого вона набуває цілісності, завершеності, стає професіоналом. А. К. Маркова виділяє п'ять рівнів на шляху становлення професіонала: допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм, псевдопрофесіоналізм, післяпрофесіоналізм [1, с. 254]. У рамках рівнів професіоналізму та суперпрофесіоналізму автор звертає увагу на етапи самоактуалізації та творчого самопроекування себе, основна функція яких пов'язана з розвитком особистісного потенціалу.

На різних етапах самореалізації ціла низка компонентів професійної діяльності працівників поліції підлягає трансформації [2, с. 96].

Психологічний супровід – це галузь і сфера діяльності, що сприяють людині та суспільству у вирішенні широкого кола проблем, породжених життям людини у соціумі [3, с. 5]. Нами розглядається психологічний супровід правоохоронців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Е. Зеєр проаналізував технологію психологічного супроводу студентів у професійній освіті. На думку дослідника, головними умовами ефективності психологічного супроводу є системність і цілеспрямованість психологічної підтримки, особистісне орієнтування на формування ситуації розвитку особистості, спрямованість психологічної підтримки на персоналізацію студентів та осіб, які надають допомогу [4].

Програми психологічного супроводу повинні бути спрямовані на розвиток, коригування та вдосконалення особистісних ресурсів, необхідних для подолання стресових і кризових ситуацій, що виникають у всіх сферах діяльності правоохоронців [5, с. 81].

Мета і завдання дослідження

Мета статті – розглянути доцільність використання тренінгових програм у рамках системи психологічного супроводу особистісних трансформацій працівників поліції України для оптимізації їх професійної діяльності.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі *завдання*: 1) розглянути необхідність формування компонентів професійної діяльності правоохоронців, а саме: професійної ідентичності, що є невід'ємною частиною професійного становлення майбутніх правоохоронців; ціннісно-сміслової сфери, що сприяє оптимізації поведінки і самореалізації працівників поліції; мотиваційної сфери, що є однією з базисних у системі моральної регуляції діяльності й поведінки майбутніх професіоналів; 2) запропонувати тренінгові програми з формування і корекції особистісних трансформацій майбутніх правоохоронців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Наукова новизна дослідження

Під час дослідження планується отримати знання про взаємозв'язок трьох тренінгових програм – розвитку професійної ідентичності; формування ціннісних регуляторів поведінки; формування мотиваційної сфери майбутніх правоохоронців – для розроблення ефективної системи психологічного супроводу особистісних трансформацій працівників поліції.

Виклад основного матеріалу

Психологічний супровід розглядається нами як цілісний процес діагностики, профі-

лактики та корекції особистісних трансформацій майбутніх правоохоронців у процесі фахової підготовки, який здійснюється в усіх сферах їх діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання (у навчальному процесі, в ході службово-професійної підготовки, під час громадської діяльності, у культурно-масових заходах, на відпочинку тощо).

У рамках комплексних програм психологічного супроводу доцільним є проведення психологічних тренінгів як практики психологічного впливу, яка ґрунтується на активних методах групової роботи, використанні своєрідних форм навчання – знань, умінь і техніки у сфері спілкування і майбутньої професійної діяльності, діагностики, профілактики та корекції. Тренінг – це сплановані й систематичні зусилля щодо модифікації або розвитку знань (умінь) і установок людини за допомогою навчання з метою досягти ефективного виконання одного або декількох видів діяльності [6, с. 15].

Визначаючи пріоритетні напрями психологічного супроводу особистісних трансформацій майбутнього правоохоронця, слід зазначити, що найважливішим із них є забезпечення умов для формування професійної ідентичності, розвитку ціннісно-сміслової сфери, а також усвідомленої мотивації та прагнень до оволодіння прийомми розвитку, вдосконалення, самовдосконалення і самоактуалізації.

Суттєвим чинником попередження особистісних і професійних криз правоохоронців є сформована професійна ідентичність, яка є невід'ємною частиною їх професійного становлення. У сучасних дослідженнях професійна ідентичність виокремлюється як основний критерій професійного розвитку особистості та базова характеристика суб'єкта праці. В контексті нашого дослідження цікавим є визначення рівнів професійної ідентичності особистості. На думку Д. О. Александрова та О. А. Левенця, рівень ідентичності зводить систему переконань і цінностей у самовідчуття та вказує, з якою особистісною роллю пов'язана проблема чи результат [7, с. 123].

Т. Березіна виокремлює три основні етапи формування у студентів професійної ідентичності:

1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї; відбувається формування ціннісного ставлення до обраної професії;

2) підтвердження первинного вибору чи відмова від нього. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та

наміри, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або, навпаки, до впевненості у ньому;

3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності [8, с. 27].

Отже, професійна ідентичність виявляється в усвідомленні себе представником вибраної професії та є підґрунтям для професійної самореалізації правоохоронців. Важливим чинником її розвитку є процес навчання, соціальне оточення та цінності, які прищеплюються майбутнім правоохоронцям ще на етапі здобуття освіти.

Метою проведення тренінгової програми розвитку професійної ідентичності правоохоронців є створення умов для усвідомлення майбутніми правоохоронцями особистісних професійних можливостей та визначення шляхів професійного зростання; аналіз та розвиток професійно важливих якостей; формування позитивного ставлення до суб'єктів правових відносин, розвиток вміння знаходити та приймати правильні рішення [9, с. 65].

Основними завданнями тренінгу є:

1) розвиток навичок особистої ефективності у сфері самопрезентаційної поведінки майбутніх правоохоронців як представників публічної та комунікативної професії та формування навичок дійової комунікації з різними категоріями осіб;

2) розвиток умінь вирішувати проблеми та приймати рішення, наполегливості, впевненості в собі, креативності мислення; самоуправління, прийняття професійного середовища та усвідомлення себе як частини цього середовища;

3) оволодіння способами регуляції емоційних станів, розвиток вольової сфери особистості, готовності до діяльності в екстремальних умовах професійної діяльності правоохоронця;

4) апробування стратегії ефективною поведінки в складних, конфліктних ситуаціях професійної діяльності та розвиток уміння врівноважено приймати рішення в оперативно-службових ситуаціях.

Тренінг розраховано на чотири цільові групи: курсанти першого, другого, третього і четвертого курсів навчання.

Тренінг складається з п'яти блоків:

1. Вступ, самопрезентація та експрес-діагностика.

2. Розвиток професійної ідентичності на когнітивному рівні.

3. Розвиток професійної ідентичності на мотиваційно-ціннісному рівні.

4. Розвиток професійної ідентичності на афективному рівні.

5. Розвиток професійної ідентичності на поведінковому рівні.

Таким чином, адекватна професійна ідентичність працівника поліції забезпечується поетапним накопиченням знань, умінь та навичок, розумінням значущості своєї професійної діяльності, професійними намірами, задоволеністю професією.

Цінності є визначальними для професійного й особистого життя людини. Вони регулюють загальну активність і визначають вектори поведінки та діяльності людини. Тому в межах програми психологічного супроводу особистісних трансформацій поліцейських доцільно використовувати тренінгові програми, спрямовані на розвиток і формування системи цінностей.

Ціннісні регулятори поведінки майбутніх правоохоронців – це система цінностей особистості, яка утворює змістовну сторону її спрямованості та виконує функцію регуляції поведінки [10, с. 13]. Формування ціннісних регуляторів поведінки відбувається під впливом низки умов внутрішнього та зовнішнього характеру. Особливе значення в цьому процесі належить специфічним умовам навчання закладу вищої освіти системи МВС.

Тренінг формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців спрямований на удосконалення ціннісної сфери особистості правоохоронців, що зрештою буде сприяти оптимізації їх поведінки та самореалізації в таких сферах життєдіяльності, як професія, сімейне життя, взаємовідносини, захоплення.

Тренінгова програма розрахована на три цільові групи: майбутні правоохоронці першого, другого та третього курсів навчання.

Діагностично-адаптаційний тренінг (етап первинної психопрофілактики) спрямований на діагностику процесів саморегуляції поведінки та ціннісної сфери особистості майбутніх правоохоронців, адаптацію курсантів першого курсу до нових умов життя, навчання й несення служби та сприяє переоцінці системи цінностей і переконань, якими керувались першокурсники до навчання у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Головними завданнями діагностично-адаптаційного тренінгу є:

1) психодіагностика процесів регуляції поведінки й ціннісної сфери особистості майбутніх правоохоронців першого курсу навчання;

2) розвиток позитивної «Я-концепції», уявлень про власні психологічні можливості, потреби, інтереси, цінності.

Тренінг «Перетворення» має метою розвиток соціально-психологічної компетентності особистості, тобто здатності майбутніх правоохоронців другого курсу навчання ефективно взаємодіяти з людьми; присвоєння системи цінностей майбутній професійній діяльності. Головні завдання тренінгу «Перетворення»:

1) розуміння системи цінностей майбутньої професійної діяльності;

2) корекція та розвиток комунікативних навичок; опанування прийомами декодування психологічних повідомлень, що йдуть від оточуючих людей і груп;

3) розвиток інтелектуально-вольових компонентів особистості;

4) розвиток внутрішньої саморегуляції на когнітивному, емоційно-вольовому й поведінковому рівнях.

Метою тренінгу «Трансформація та закріплення» є становлення професійної самосвідомості й особистісні зміни на основі нових цінностей; вибудовування у майбутніх правоохоронців третього курсу навчання власної ієрархії цінностей. Головні завдання тренінгу «Трансформація та закріплення»:

1) вибудовування власної ієрархії цінностей третьокурсників та особистісні зміни на основі нових цінностей;

2) розвиток активної соціально-психологічної позиції учасника тренінгу, тобто здатності третьокурсників здійснювати суспільно значущі перетворення у сфері міжособистісних відносин;

3) підвищення психологічної культури як істотного аспекту всебічного розвитку особистості.

Трансформації ціннісно-сислової сфери особистості охоплюють змістовно-сислові та динамічно-мотиваційні зміни, а також зміни внутрішніх зв'язків і відносини між різнорівневими компонентами й параметрами, що визначають рівень особистісної стійкості та професійної надійності правоохоронців. У цьому контексті мотиваційний компонент пов'язаний з усвідомленням стимулів трудової діяльності, співвідношенням зовнішніх і внутрішніх факторів регуляції поведінки в умовах професійної діяльності.

В. Л. Погрібна (Лапшина) виокремлює професійну мотивацію як спонування, що викликає активність особистості та визначає її спрямованість щодо майбутньої професії [11, с. 315]. Вона ж виділяє три основні типи професійної мотивації: цільову (адекватну й умо-

вно адекватну) мотивацію; супутню (ситуативну) мотивацію; контрмотивацію [12, с. 129]. Формування професійної мотивації відбувається під впливом різних факторів зовнішнього (вплив сім'ї, колективу, засобів масової інформації, системи профорієнтаційної роботи, психологічного супроводу) і внутрішнього (особистісні трансформації) характеру.

Формування мотивації досягнення, тобто потреби людини домагатися успіху, активно відбувається під час здобування професійної освіти. Мотивація досягнення виявляється як прагнення реалізації та підвищення рівня власних можливостей. Особи з високим рівнем мотивації досягнення відрізняються такими рисами, як наполегливість у досягненні поставлених цілей; незадоволеність досягнутим; схильність сильно захоплюватися обраною справою; відчуття радості від здобутих успіхів; незадоволеність легким успіхом; відсутність духу нездорової конкуренції; готовність прийняти допомогу й надати її іншим [13, с. 80–81].

Зазначені характеристики є орієнтиром для створення усталеної мотивації досягнення, необхідної для професійного формування майбутнього працівника поліції.

Мотиваційна сфера професійної діяльності не зводиться виключно до детермінації виконання певних професійних обов'язків. Вона є ієрархічною системою, в яку входять у складному взаємозв'язку з прямими спонукачами професійної активності (мотивами, цілями, установками) непрофесійні спонування і цілі – психічного самозбереження та особистого розвитку, відновлення енергетичних ресурсів організму, досягнення соціального статусу тощо. Мотиваційна сфера професійної діяльності виконує низку функцій:

– спонукаюча – потреба в певному виді професійної діяльності, активізація її виконання;

– направляюча – визначає вибір і характер мети у професійній діяльності;

– регулююча – визначає ієрархію ціннісних орієнтацій, зміст і співвідношення мотивів професійної діяльності, рівень і послідовність проявів різних видів діяльності [14, с. 16].

Під час навчання у курсантів формується та розвивається готовність до ефективних дій у складних, ризиконебезпечних ситуаціях. Курсантів навчають методів саморегуляції та регуляції власної поведінки: самопереконавання, самонаказу, самосхвалення, самоаналізу, концентрації уваги на розв'язанні завдання, а не на кінцевому результаті, усунення зовнішніх ознак емоційної напруженості. Розвиток

готовності до діяльності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів та усвідомлення поставленого перед суб'єктом завдання. Найбільш суттєвим показником такої готовності є цілеспрямована мобілізованість психічних процесів для подолання перешкод і досягнення результату. Постановка і реалізація мети є важливим компонентом розвитку особистості, оскільки саме в цьому реалізується здатність людини до надситуативної активності. Цілепокладання у професійній діяльності включає цілеутворення (породження нових цілей) та цілереалізацію. Мотивація виступає поєднуваною ланкою між істинними цілями, ідеалами, переконаннями особистості курсанта та його діями, вчинками, рішеннями, які він приймає.

Отже, мотивація правоохоронців відображає ті стимули, які впливають на зміну їхньої поведінки. Слід зазначити, що інколи мотивація правоохоронців може мати негативний характер, і в їхній свідомості можуть домінувати корисливі та інші неналежні мотиви до професійної діяльності. Зміни в мотивації можуть відбуватися по вертикалі через усвідомлення людиною бажаних для суспільства і прийнятних для себе мотивів (наприклад, у сучасному суспільстві значно зросли мотиви матеріальної забезпеченості). Також зміни мотивації можуть відбуватися по горизонталі, коли в результаті включення людини в нові види діяльності та взаємодії з іншими людьми випробовуються на істинність старі мотиви, а також з'являються нові мотиви та цілі.

У процесі вивчення мотивації майбутніх правоохоронців, а також впливаючи на неї, можна коригувати дії при здійсненні особистістю професійної діяльності. Проте питанням розроблення тренінгових програм формування мотиваційної сфери майбутніх правоохоронців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання належної уваги приділено не було.

Комплексна програма психологічного супроводу формування мотивації майбутніх правоохоронців включає тренінг, метою якого є активація мотиваційної сфери особистості курсантів, формування системи навичок цілепокладання та кар'єрного планування. Основними завданнями тренінгу є:

1) мотивування учасників тренінгу до розвитку знань, умінь і навичок з метою підвищення ефективності професійної діяльності. Засвоєння поняття професійної ролі, усвідомлення того, що професія правоохоронця вимагає виконання певної професійної ролі, завдяки якій полегшується процес досягнення професійного успіху;

2) розвиток інтересу до професії, мотивації досягнення професійного успіху;

3) розвиток цілеспрямованості, уміння планувати кар'єру, відповідальності за процес і результат праці.

Тренінг розраховано на три цільові групи: курсанти другого, третього і четвертого курсів навчання. Тренінг складається з трьох блоків:

1. Формування життєвих і професійних цінностей.

2. Розвиток професійної мотивації, домінуючих мотивів.

3. Цілепокладання у життєвій та професійній сферах.

Запропоновані нами тренінги включають в себе такі традиційні методи: вправи, рольові ігри, дискусії, які застосовуються в рамках методів групового вирішення проблем, моделювання ситуацій, методи зворотного зв'язку та рефлексії тощо.

Ефективність запропонованих тренінгів у рамках психологічного супроводу майбутніх правоохоронців досягається завдяки:

– фаховій спрямованості змісту тренінгових програм, які орієнтовані на формування у курсантів професійного образу «Я», ефективних моделей професійної поведінки, розвиток необхідних професійних когніцій та емоційного ставлення до себе й об'єктів професійної діяльності, професійних компетенцій та особистісну ідентифікацію з обраною професією;

– оволодінню прийомами формування компетенцій через ігрові компоненти, технікою активного спілкування та слухання;

– активації пізнавальної, мотиваційної, емоційної та поведінкової сфер особистості курсантів через їх емоційне включення у тренінговий процес за допомогою спеціально підібраних тренінгових вправ;

– утриманню учасників тренінгу в суб'єкт-суб'єктних відносинах; управлінню соціально-психологічними феноменами групової динаміки (конкуренція, напруженість, конфлікти, опірність тощо);

– формуванню умов для самовизначення індивідуального сценарію професійної поведінки; забезпеченню безпечної атмосфери для засвоєння нових знань і навичок, доброзичливому та поважному ставленню до учасників, підтримці;

– використанню поетапного, блокового способу організації тренінгових занять, чергуванню індивідуальних і групових способів організації взаємодії учасників тренінгу.

Висновки

Таким чином, спираючись на наявні дослідження, зазначимо, що професійна діяльність

працівників поліції в сучасному суспільстві викликає особистісні трансформації, які суттєво впливають на особливості їх професійної самореалізації.

Результатом впровадження психологічних тренінгів у рамках програми психологічного супроводу особистісних трансформацій майбутніх правоохоронців повинні стати домінування наявності практичного досвіду в процесі професійної самореалізації, форму-

вання себе як професіонала, становлення професійної самосвідомості та особистісні зміни на основі сформованої професійної ідентичності, нових цінностей, мотиваційного потенціалу. Подальшими *перспективами* дослідження є впровадження поданих психологічних тренінгів у рамках психологічного супроводу майбутніх працівників поліції у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Междунар. гуманитар. фонд «Знание», 1996. 312 с.
2. Твердохлебова Н. Е. Анализ компонентов деятельности правоохранителей, подлежащих трансформации в процессе их профессиональной самореализации. *Педагогическое мастерство = Pedagogik mahorat = Pedagogical skill*. 2017. № 4. С. 94–99. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/38869/1/Pedagogik_mahorat_2017_4_Tverdokhlebova_Analiz_komponentov.pdf (дата звернення: 28.11.2018).
3. Мацегора Я. В., Воробйова В. А., Колесніченко О. С., Приходько І. І. Психологічний супровід військовослужбовців, які виконують службово-бойові завдання в екстремальних умовах : метод. рек. Харків : Нац. акад. Нац. гвардії України, 2015. 68 с.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессий. М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2003. 336 с.
5. Твердохлебова Н. Е. Психологічний супровід процесу становлення професійної ідентичності правоохоронців. *Virtus*. 2018. № 26. С. 79–82.
6. Бакли Р., Кэйпл Дж. Теория и практика тренинга. СПб. : Питер, 2002. 352 с.
7. Александров Д. О., Левенец О. А. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Ч. 7: Тренінгові технології формування професійно значущих якостей працівника ОВС : навч.-метод. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 127 с.
8. Березина Т. С. Становление профессиональной идентичности педагога. *Педагогическое образование и наука*. 2008. № 7. С. 24–27.
9. Макарова О. П., Мілорадова Н. Е., Ларіонов С. О. Психологічний супровід розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки : навч.-метод. посіб. Харків : Вид. Бровін О. В., 2018. 122 с.
10. Мілорадова Н. Е., Бречка Д. М., Доценко В. В. Психологічний супровід формування ціннісних регуляторів поведінки майбутніх правоохоронців : навч.-метод. посіб. Харків, 2017. 116 с.
11. Погрібна В. Л. Професійна мотивація юриста: теоретичні та емпіричні виміри. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 2 (16). С. 314–321.
12. Лапшина В. Л. Професіоналізм в діяльності органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : підручник. Харків : Вид. Вапнярчук Н. М., 2005. 224 с.
13. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія. Київ : ЦУЛ, 2009. 334 с.
14. Мілорадова Н. Е., Шеховцова Е. В., Федоренко О. І., Доценко В. В. Тренінг розвитку професійних настановлень майбутніх правоохоронців : навч.-метод. посіб. Харків : ХНУВС, 2015. 120 с.

Надійшла до редколегії 03.12.2018

ТВЕРДОХЛЕБОВА Н. Е. МЕСТО ТРЕНИНГА В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ СОПРОВОЖДЕНИИ ЛИЧНОСТНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ РАБОТНИКОВ ПОЛИЦИИ

Обоснована необходимость разработки и внедрения тренингов в рамках психологического сопровождения личностных трансформаций будущих правоохранителей для оптимизации их профессионально-личностного развития в процессе профессиональной самореализации. Рассмотрена целесообразность использования тренинговых программ развития профессиональной идентичности, формирования ценностных регуляторов поведения и мотивационной сферы с целью повышения эффективности профессиональной деятельности и самореализации сотрудников полиции в современных условиях.

Ключевые слова: работник полиции, личностные трансформации, профессиональная идентичность, ценностная сфера, мотивационная сфера.

TVERDOKHLIEBOVA N. YE. THE PLACE OF TRAININGS IN PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PERSONAL TRANSFORMATIONS OF POLICE OFFICERS

The necessity of the development and implementation of trainings in the framework of psychological support of personal transformations of future law enforcement officers for the optimization of their professional and personal development in the process of professional self-actuating has been substantiated.

The author convinces that the essential factor of prevention of personal and professional crises of law enforcement officers is the formed professional identity, which is an integral part of their professional formation. The development of the value sphere of the personality of law enforcement officers helps to optimize their behavior and self-actuating in such spheres of life as occupation, family life, relationships, hobbies. The motivational component is one of the basic in the system of moral regulation of the activities and behavior of professionals and provides a positive attitude to the chosen kind of professional activity, the desire for self-actuating and achievements, moral and professional settings and interests. Motivation acts as a connecting link between true goals, ideals, beliefs of the personality of a cadet and actions, deeds, decisions that he takes.

The psychological support is considered by the author as an integral process of diagnosis, prevention and correction of personal transformations of future law enforcement officers in the process of vocational training, which is carried out in all spheres of their activity in higher educational institutions with specific learning conditions. Trainings as a practice of psychological influence are based on active methods of group work, the use of peculiar forms of learning – knowledge, skills and techniques in the field of communication and future professional activities, diagnosis, prevention and correction.

The author has studied the expediency of using training programs for the development of professional identity, the formation of value regulators of behavior and the motivational sphere of future law enforcement officers in higher educational institutions with specific learning conditions that will increase the efficiency of professional activity and self-actuating of police officers in modern conditions.

Keywords: *police officer, personal transformations, professional identity, value sphere, motivational sphere.*

ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ ТІМЧЕНКО,

Національний університет цивільного захисту України (м. Харків),

доктор психологічних наук, професор;

член редколегії журналу «Право і безпека»;

 <https://orcid.org/0000-0002-8733-8076>,

e-mail: timchenko.psy@gmail.com

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Розкрито специфіку професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС). Охарактеризовано екстремальні ситуації, що виникають у цій діяльності, та психологічні наслідки діяльності працівників ДКВС в особливих умовах. Обґрунтовано напрями професійно-психологічної підготовки працівників ДКВС. Запропоновано розробити і впровадити цілісну програму психологічного супроводження розвитку стресостійкості та саморегуляції у працівників ДКВС.

Ключові слова: екстремальні ситуації, стрес-фактори, професійний стрес, негативні психічні стани, Державна кримінально-виконавча служба України.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Діяльність працівників Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) пов'язана з екстремальними ситуаціями, контакт із засудженими, агресивність оточуючого середовища, конфлікти тощо впливають на ефективність професійної діяльності. Проблема психологічних наслідків діяльності працівників ДКВС України в екстремальних умовах професійної діяльності є актуальною тому, що виконання службових обов'язків пов'язано з високим рівнем емоційно-стресових навантажень. Відповідно потрібно провести психологічний аналіз екстремальних ситуацій у професійній діяльності працівників ДКВС України.

Стан дослідження проблеми

Вивчення наукових джерел свідчить, що дослідниками розкрито лише окремі аспекти означеної проблеми. Так, негативні емоційні стани в екстремальних ситуаціях, що виникають у діяльності працівників пенітенціарної служби, вивчала С. О. Деніжна [1]. Т. В. Кушнірова [2] акцентувала увагу на необхідності впровадження психологічних заходів, спрямованих на нейтралізацію негативно забарвлених психічних станів і профілактику антивітальної поведінки працівників ДКВС України, а також запропонувала напрями відповідної професійно-психологічної підготовки. Стратегії стрес-долаючої поведінки працівників кримінально-виконавчої служби України були пре-

дметом дослідження А. Є. Левенець [3]. Деструктивні психічні стани працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань України вивчала М. М. Чичуга, яка на ґрунті отриманих емпіричних результатів розробила й апробувала програму профілактики таких деструкцій [4].

Однак, незважаючи на розробки та досягнення вчених, проблема психологічного аналізу екстремальних ситуацій у професійній діяльності працівників ДКВС України є практично недослідженою, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – провести психологічний аналіз екстремальних ситуацій у професійній діяльності працівників ДКВС України. *Завданнями* дослідження є здійснити теоретичний аналіз проблеми екстремальних ситуацій, що виникають у професійній діяльності працівників ДКВС України, та виявити їх вплив на особистість працівників.

Наукова новизна дослідження

Розкрито психологічні наслідки несення служби працівниками ДКВС України в екстремальних умовах професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Професійна діяльність працівників ДКВС України відбувається в особливих умовах, вона пов'язана зі стресами, фізичними та психічними

перевантаженнями тощо. У таких нормативно-правових актах, як закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005, наголошується на особливій специфіці професійної діяльності пенітенціаристів.

М. М. Чичуга зазначає, що особливості професійної діяльності працівників ДКВС України зумовлені:

1) специфічними умовами службової діяльності, до яких відносяться вплив фактора ізоляції на психічний стан пенітенціарного персоналу, складні умови праці в ДКВС України. Наприклад, застарілі будівлі установ виконання покарань, неприємні запахи, часто незадовільний санітарний стан, своєрідні принципи та правила роботи в закритій системі. Негативно впливають на працівників також дефіцит часу й інформаційна невизначеність. Зокрема, новизна та незвичність полягають у тому, що такі екстремальні ситуації, як бунт і втеча, відбуваються не кожного дня, тому можуть бути для працівників досить незвичними. Такі ситуації вимагають діяти не за шаблоном, а проявляти гнучкість, винахідливість, швидко приймати правильні рішення тощо;

2) недоліками в організації службової діяльності. Це, наприклад, ненормований робочий день, низька заробітна плата, тривалі навантаження, віддалене місце розташування установи (часто селище, розташування колонії далеко за містом);

3) наявністю ризику, який викликає страх, тривожність та інші негативні психічні стани;

4) постійним спілкуванням із засудженими, яке, звичайно, негативно впливає на особистість працівника ДКВС України;

5) появою негативних особистісних змін у працівників ДКВС (невпевненість, занижена самооцінка тощо);

6) наявністю конфліктної взаємодії між різними службами установ виконання покарань [4].

Викладене дає можливість стверджувати, що професійна діяльність пенітенціаристів пов'язана з екстремальними ситуаціями, що характеризуються наявністю загрози фізичної або моральної шкоди, соціальних загроз, загрози життю тощо.

Екстремальні ситуації, що виникають у службовій діяльності працівників ДКВС України, можуть бути:

– швидкоплинними. Потрібно бути готовим до негайних дій у винятково швидкому темпі. Для таких ситуацій характерні раптовість, несподіваність (наприклад, напад засудженого);

– тривалими. У таких умовах пенітенціарному працівнику потрібно бути витривалим, відповідальним, дисциплінованим, самостійним);

– з елементом невизначеності, тобто працівнику ДКВС України потрібно обрати єдине правильне рішення з декількох можливих варіантів;

– такими, що потребують готовності до екстремальних дій (вимагають високого рівня пильності, швидкості переключення психічних процесів);

– такими, що одночасно включають в себе несподіваність і дефіцит часу (вимагають негайного прийняття правильного рішення, відповідальності, результативності);

– з надходженням помилкової інформації (тут задіюються досвід, час і відповідні рішення);

– домінуючого стану. Працівник ДКВС України може бути повністю поглинутим якимось видом діяльності, його потрібно вивести з такого стану;

– критичними, які передбачають перемогу або повну психологічну поразку. У такій ситуації розкриваються адаптаційні можливості пенітенціарного працівника.

В екстремальних ситуаціях на працівників ДКВС України впливають різноманітні стрес-фактори, основними з яких є:

1) небезпека для власного життя або життя інших людей;

2) невизначеність (інформації мало або вона неповна);

3) несподіваність;

4) негативні емоційні реакції (страх, невпевненість тощо);

5) дефіцит часу.

Потрібно пам'ятати, що на працівника ДКВС України одночасно впливають, як правило, декілька стрес-факторів, і тут вирішальне значення матимуть саме його індивідуально-особистісні особливості.

Аналіз комплексу характеристик (емоційних якостей), що актуалізують негативні емоційні стани в екстремальних ситуаціях професійної діяльності, дає можливість конкретизувати характеристики осіб, які входять до груп ризику. Слід зауважити, що варіативність проблемних емоційних якостей обумовлює різноманітні системні прояви, внаслідок чого одному працівнику можуть бути притаманні ознаки декількох типологічних груп. Існують такі групи:

– працівники, які мають високий рівень невротизації та психосоматичні порушення. Їх можна охарактеризувати як нервових, хворобливих, схильних до дистимічних переживань;

– працівники, які часто виявляють спонтанну агресивність і конфліктність. Вони схильні до вияву агресивних станів і агресивних дій;

– працівники, схильні до депресивних переживань, тривожності, самозвинувачення та невпевненості надмірної зосередженості на негативних життєвих моментах, заглибленості в себе;

– працівники, яким притаманна висока вираженість таких характеристик: дратівливості, емоційної лабільності та реактивності поведінки, інтолерантності, схильності до афективного реагування, дефіцитарності емоційної саморегуляції, яка обумовлює переважно афективне реагування;

– працівники, які характеризуються нерівноваженістю, низькою стресостійкістю, нерішучістю, дратівливістю, низькою продуктивністю прийняття рішень в екстремальній ситуації;

– працівники з високим рівнем реактивної агресивності, яка виражається вкрай агресивним ставленням суб'єкта до оточуючих, недостатньою здатністю до контролю агресії, що часто проявляється, акцентованим прагненням до домінування та схильністю до вчинення агресивних дій;

– працівники, які мають труднощі в соціальних контактах, сприймають звичайні життєві ситуації як стресові, характеризуються невпевненістю в собі, тривожністю, сором'язливістю;

– працівники з високою емоційною лабільністю, наслідками якої є емоційна нестійкість, різкі зміни модальності емоційного стану, недостатня емоційна саморегуляція, загострені дратівливість і збудливість [1, с. 112–113].

Також можна виділити індивідуально-психологічні особливості працівників ДКВС України, які сприяють дії стрес-факторів. Це:

1) особливості мотиваційної сфери особистості (низький рівень мотивації до досягнення поставленої мети, наявність суперечливих мотивів професійної діяльності);

2) особливості емоційної сфери особистості (надмірна вразливість, емоційна збудливість, емоційна нестійкість, тривожність, агресивність тощо);

3) підструктура досвіду (нестача знань, умінь і навичок, пов'язана з недостатньою професійною підготовкою);

4) особливості самооцінки (неадекватна, завищена або занижена, самооцінка впливає на розвиток професійного стресу);

5) особливості когнітивної сфери особистості (невміння швидко перемикає увагу, концентрувати увагу, нерозвиненість пам'яті та мислення);

б) низькі можливості адаптації, зумовлені, наприклад, станом здоров'я, та ін.

Серед психологічних наслідків діяльності працівників ДКВС України в екстремальних умовах професійної діяльності ми виділяємо:

– стан тривоги, пов'язаний із проявами психосоматичних хвороб;

– стан втоми, який проявляється в неможливості виконувати професійну діяльність;

– випадки «шоку», виникнення яких пов'язане з надзвичайними ситуаціями;

– асоціальну поведінку, що проявляється в запальності або, навпаки, пригніченості працівника.

Незважаючи на специфіку кожного виду пенітенціарної діяльності, основними психологічними детермінантами, що зумовлюватимуть високу напруженість роботи працівника ДКВС України, є:

– значна роль емоційних навантажень, обумовлених високим рівнем відповідальності за результати виконуваних дій, значним ризиком для власного життя та високим рівнем відповідальності за безпеку інших людей;

– велика кількість стресових ситуацій, обумовлених низькою чинників, серед яких: психосоціальний вплив кримінальної субкультури; баланс відповідності професійної діяльності працівника його психологічним особливостям та установкам щодо робочого середовища; психологічна відокремленість від професійної діяльності та недоліки організаційної підтримки (зокрема, недостатньо конструктивні стилі керівництва й умови діяльності, які не забезпечують професійного зростання або суперечать йому); темпоральні характеристики роботи, поспіх, трудовий конфлікт, непевність ролі, гіпертрофована підзвітність; варіативність завдання, його суперечливість і складність; недостатність професійно важливих здібностей і навичок, а також незадовільний рівень професійної активності, який не забезпечує успішне виконання діяльності.

Серед основних соціально-психологічних детермінант, що викликатимуть професійний стрес у працівників ДКВС України, виділяють:

– проблемність у наданні соціальних пільг і гарантій для пенітенціарних працівників;

– низький рівень суспільної оцінки значущості та привабливості конкретної професії представників кримінально-виконавчої служби;

– зростання навантаження і вимог щодо здійснення професійної діяльності та її результатів;

– зростання відчуття відповідальності;

– деструкцію меж оптимальної або можливої для конкретного пенітенціариста інтенсивності взаємодії з оточенням;

– незадовільний рівень задоволення потреб і досягнення цілей;

– відсутність умов, які забезпечують оптимальну життєдіяльність, розкриття особистісного потенціалу, професійне й особистісне зростання, самореалізацію особистості працівника ДКВС України;

– занепокоєння та невпевненість стосовно благополуччя близьких;

– відокремленість працівника ДКВС України від прийняття рішень, які стосуються професійного життя колективу;

– несформованість професійної ідентичності, відокремленість від колективу;

– суперечливість особистісних мотивів діяльності та професійних мотивів колективу в цілому;

– ригідні схеми поведінки;

– невідповідний реальними ситуаціям професійної діяльності стиль керівництва.

В умовах екстремальної ситуації характерним є виникнення гострого внутрішнього конфлікту між вимогами, які висуває пенітенціарна діяльність, і наявними можливостями працівника ДКВС України. Конфлікт спричинений двома чинниками: по-перше, це результат підвищення або зміни вимог до особистості та діяльності працівника ДКВС України, що набуває особливої актуальності в умовах реформування служби; по-друге, це інгібіція можливостей самого працівника під впливом різних чинників. Така подвійність пояснює відмінності в рівнях психологічної складності й екстремальності однакових ситуацій для працівників ДКВС України відповідно до їх індивідуальних характеристик.

Варто відзначити, що реакції на психотравмуючі фактори екстремальних ситуацій у межах пенітенціарної діяльності мають наслідком постреактивну астеною, ознаками якої є підвищена стомлюваність, відчуття виснаженості, зростання дратівливості, дефіцитарна працездатність. Наголосимо, що ці розлади посилюють психологічну вразливість працівників ДКВС України й обумовлюють виникнення фрустраційної напруженості, проявів професійного стресу та формування дезадаптивних форм поведінки. Дезадаптивна поведінка в інтерперсональних відносинах, у свою чергу, виявляється в ескалації міжособистісних конфліктів або звуженні сфери спілкування, у появі зневажливого ставлення до службових обов'язків, грубих порушеннях дисципліни, алкоголізації [5, с. 15].

Таким чином, девіантна поведінка працівників ДКВС України може бути наслідком впливу на них екстремальних чинників і своєрідною стратегією поведінки, спрямованою на зменшення впливу професійного стресу.

Відповідно, для попередження професійного стресу діяльність психолога по роботі з персоналом і старшого інспектора з виховної та соціально-психологічної роботи з персоналом ДКВС України має здійснюватись у таких двох напрямках: визначення специфіки професійних навантажень відповідно до кожного конкретного виду діяльності; окреслення чітких психодіагностичних критеріїв для відбору осіб, здатних ефективно виконувати вимоги конкретного виду діяльності.

Виходячи з того, що причини й ефекти стресу характеризуються багатовимірністю, в підході до його діагностики необхідною є реалізація принципу мультифакторності. У сучасній науці професійний стрес оцінюють з використанням окремих або всіх перерахованих далі категорій: фізіологічних, біохімічних, психологічних і поведінкових. Безсумнівно, для повноцінної діагностики професійного стресу необхідно враховувати як переваги, так і недоліки кожного із зазначених методів.

Зауважимо, що в процесі професійної діяльності, пов'язаної із впливом на особистість стрес-факторів підвищеної інтенсивності, в кожного працівника кримінально-виконавчої служби виникають певні емоційні стани, динамічні за своїм характером, які стають значущим чинником формування конкретних форм їх поведінкових реакцій. Відповіддю на стрес-впливи стає емоційна напруга, яка в суб'єктивному вимірі є для працівника ДКВС України негативним емоційним станом, що може принципово трансформувати зміст поведінки в контексті ризиконебезпечної ситуації.

Висновки

Екстремальні ситуації, що виникають у діяльності працівників ДКВС України, поділяються на: швидкоплинні; тривалі; з елементами невизначеності; такі, що потребують готовності до екстремальних дій; такі, що одночасно включають в себе несподіваність і дефіцит часу; критичні тощо.

Психологічними наслідками діяльності працівників ДКВС України в екстремальних ситуаціях професійної діяльності є: стан тривоги, пов'язаний із проявами психосоматичних хвороб; стан втоми, що проявляється в неможливості виконувати професійну діяльність; випадки «шоку», виникнення яких пов'язано з критичними ситуаціями; асоціальна поведінка, що проявляється в запальності або, навпаки, пригніченості працівника.

Перспективи подальших наукових пошуків з розглянутої проблеми вбачаються в розробці й упровадженні цілісної програми психологічного супроводження розвитку

стресостійкості та саморегуляції у працівників ДКВС України.

Список бібліографічних посилань

1. Деніжна С. О. Психологічні особливості виявів негативних емоційних станів у працівників пенітенціарної служби в екстремальних ситуаціях. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 2 (6). С. 108–115.
2. Кушнірова Т. В. Професійно-психологічна підготовка працівників ДКВС щодо нейтралізації негативних психічних станів та профілактики суїцидальної поведінки. Київ : Леся, 2014. 60 с.
3. Левенець А. Є. Особливості стратегій стрес-долаючої поведінки працівників кримінально-виконавчої служби. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки*. 2014. № 1 (70). С. 261–274.
4. Чичуга М. М. Профілактика деструктивних психічних станів працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2016. 265 с.
5. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.06. Харків, 2003. 31 с.

Надійшла до редколегії 01.12.2019

ТИМЧЕНКО А. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Раскрыта специфика профессиональной деятельности работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины (ГУИС). Охарактеризованы экстремальные ситуации, возникающие в этой деятельности, и психологические последствия деятельности работников ГУИС в особых условиях. Обоснованы направления профессионально-психологической подготовки сотрудников ГУИС. Предложено разработать и внедрить целостную программу психологического сопровождения развития стрессоустойчивости и саморегуляции у работников ГУИС.

Ключевые слова: экстремальные ситуации, стресс-факторы, профессиональный стресс, негативные психические состояния, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины.

TIMCHENKO O. V. PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF EXTREME SITUATIONS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE EMPLOYEES OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

The specifics of professional activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine (SPS of Ukraine) have been revealed. It has been noted that specific features of professional activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine are due to: specific conditions of official activity; shortcomings in the organization of official activities; the presence of risk; constant communication with convicts; the occurrence of negative personal changes of employees; the presence of conflict interaction between the various services of penitentiary institutions.

The extreme situations that arise in this activity and psychological consequences of the activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine in special conditions have been characterized. The author has distinguished the following types of extreme situations: transitive; ongoing; with the element of uncertainty; those that need readiness for extreme actions; those that simultaneously include unexpectedness and lack of time; with the receipt of false information; dominant state; critical situations. The stress-factors affecting the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine in extreme situations of professional activity have been provided. Psychological consequences of the activity of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine in extreme conditions of professional activity include: the state of anxiety associated with manifestations of psycho-somatic illness; the state of fatigue that is manifested in the impossibility of performing professional activity; cases of "shock", the emergence of which is associated with emergency situations; asocial behavior, which is manifested in the inflexibility or, vice versa, in the employee's oppression.

The directions of professional and psychological training of the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine have been substantiated. The development and implementation of an integral program of psychological support for the development of the ability to cope with stress and self-regulation among the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine has been offered.

Keywords: extreme situations, stress factors, professional stress, negative mental states, State Penitentiary Service of Ukraine.

СВІТЛАНА ВЯЧЕСЛАВІВНА ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології;

 <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>,

e-mail: svekharchenko@yandex.ua

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ КУРСАНТІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Презентовано результати вивчення здібностей соціального інтелекту курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в різні роки (інтервал між дослідженнями – 15 років) і різних курсів навчання. У них найчастіше діагностувався середній рівень соціального інтелекту, а найбільш розвинутою здібністю була здібність передбачати наслідки поведінки. Із часом у них відбулося певне зниження рівня здібностей соціального інтелекту, найменші зміни сталися із здібністю до логічного узагальнення й виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини.

Ключові слова: соціальний інтелект, здібності соціального інтелекту, курсант, курс навчання, рік навчання, заклад вищої освіти, специфічні умови навчання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Професійна підготовка у закладах вищої освіти (ЗВО) за низкою спеціальностей (психологія, соціальна робота, педагогіка, правохоронна діяльність, журналістика, менеджмент тощо), на думку вчених, має містити заходи розвитку соціального інтелекту. Він є результатом і умовою залученості людини в життя суспільства, створює умови для самореалізації особистості професіонала та є когнітивною основою міжособистісної взаємодії.

Ділове спілкування посідає значуще місце в професійній діяльності працівників правохоронних органів. Не можна не погодитися з думкою С. М. Федотова та В. В. Простякова [1], що соціальний інтелект є провідним компонентом їх професійної придатності. У ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» безпосередньо закріплюється положення, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб», конкретизоване в наказах МВС України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» та від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявлен-

ні та розслідуванні», а також в інших нормативних документах.

Стан дослідження проблеми

Учені вивчали особливості рівня розвитку здібностей соціального інтелекту студентів і курсантів, які навчаються за різними спеціальностями, на різних курсах та за різними формами навчання. Так, О. О. Капустіна досліджувала соціальний інтелект у студентів-випускників математичного, філологічного та психологічного факультетів та довела, що у студентів, які навчаються професій типу «людина – людина», показники розвитку соціального інтелекту є більш високими, ніж у тих, хто опановує професії типу «людина – знакова система» [2]. Але в роботах інших дослідників (наприклад, С. С. Мінава, Н. О. Сеткова, І. І. Стрілецька, Н. М. Хачатурян) це положення не отримало безперечного підтвердження. Так, Н. М. Хачатурян [3, с. 148] виявила, що студенти гуманітарних спеціальностей більшою мірою, ніж студенти технічних спеціальностей, здатні правильно оцінювати стани, почуття та наміри людей за їх мімікою, позами й жестами та розуміти те, що люди говорять один одному в контексті певної ситуації. Натомість студенти технічних спеціальностей здатні краще передбачати подальші вчинки людей на підставі аналізу реальних ситуацій спілкування та знаходити причини певної поведінки.

В. І. Осьодло й О. Ф. Хміляр виявили, що серед слухачів Національного університету

оборони України (всі – чоловічої статі) п'яти військово-облікових спеціальностей третина військовослужбовців – фахівців з ІТ-технологій і більш ніж 40 % психологів, авіаторів, командирів та фахівців з логістики мають рівень розвитку соціального інтелекту нижче середнього. В усіх групах найкраще виконувалися завдання першого субтесту «Історії із завершенням», спрямованого на вивчення здібностей до передбачення наслідків поведінки, а найгірше – субтесту «Історія з доповненням», який діагностує розуміння внутрішніх мотивів поведінки людей [4].

О. І. Комкова та С. С. Астрейко виявили, що у студентів-психологів заочної форми навчання більшою мірою, ніж у студентів денного відділення, розвинено соціальний інтелект, а саме: «спостерігається здатність передбачати наслідки власних і чужих учинків на підставі аналізу попереднього досвіду» [5].

Дані Н. М. Рубцової свідчать про відсутність достовірних відмінностей у рівні соціального інтелекту студентів різних курсів – майбутніх педагогів початкової освіти [6, с. 12]. С. С. Мінавою показано відсутність достовірних відмінностей загального рівня соціального інтелекту та більшості окремих здібностей, що входять до його складу, у студентів 1–5 курсів, які отримують професію «людина – людина» (спеціальності «Психологія», «Психологія та педагогіка», «Зв'язки з громадськістю»), крім здібності розуміти внутрішні мотиви поведінки людей, яка достовірно покращується у студентів від курсу до курсу [7]. Але, за даними А. М. Камалової, емоційний компонент соціального інтелекту також щорічно зростає [8, с. 60]. Схожі дані отримала І. О. Акіндінова: у п'ятикурсників порівняно з першокурсниками (досліджувалися майбутні пожежні) достовірно більше розвинуто здібність до логічного узагальнення й виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини [9, с. 183]. О. І. Пашенко, навпаки, виявила негативний зв'язок показників соціального інтелекту студентів торгово-економічного профілю з віком і курсом, що, з її точки зору, свідчить про тенденцію зниження рівня соціального інтелекту у зв'язку з вузькою спеціалізацією навчання в галузі «людина – знакова система» [10]. М. А. Вишвіркіна з інтервалом в 5 років проводила дослідження соціального інтелекту й окремих його здібностей у першокурсників медичного вузу та виявила, що студенти стали достовірно гірше розуміти людей і передбачати їх дії в різних ситуаціях. Дослідниця пояснює це зменшенням безпосереднього спілкування у молоді в позанавчальний час [11].

Таким чином, літературні дані щодо розвитку здібностей соціального інтелекту у студентів під час навчання у ЗВО є неоднозначними та потребують уточнення. Особливий науковий інтерес становить вивчення змін здібностей соціального інтелекту під впливом мінливих умов соціального середовища.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження було узагальнення емпіричних даних щодо здібностей соціального інтелекту у курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання в різні роки та на різних курсах. *Завданнями* дослідження стали: проведення порівняльного аналізу здібностей соціального інтелекту курсантів, які навчаються на різних курсах у ЗВО зі специфічними умовами навчання, та визначення відмінностей у цих здібностях із часовим інтервалом у 15 років.

Наукова новизна дослідження

Уперше проведено порівняльне вивчення особливостей здібностей соціального інтелекту курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання з інтервалом у 15 років.

Методи дослідження

За допомогою методики визначення соціального інтелекту Дж. Гілфорда проведено психодіагностичне дослідження груп курсантів – майбутніх психологів, які навчалися в різні роки та на різних курсах (обстеження 2002 р.: 1-ша група – 3 курс, 2-га група – 5 курс; обстеження 2017 р.: 3-тя група – 3 курс та 4-та група – 1 курс). Загальна кількість обстежених становить 83 особи, серед них є дівчата та юнаки. Слід зазначити, що вивчення соціального інтелекту курсантів здійснювалося ще до проведення спеціальних заходів із розвитку у них здібностей соціального інтелекту (за винятком 2-ї групи, члени якої закінчували отримувати освіту за освітнім рівнем «спеціаліст» та активно відвідували додаткові факультативні заняття із соціально-психологічного тренінгу). Математична обробка результатів здійснювалася за допомогою U-критерію Манна – Уїтні.

Результати дослідження

Загальний рівень соціального інтелекту у більшості обстежених курсантів груп у 2002 р. відповідав середньому рівню, в 2017 р. – середньому та нижче середнього. У цілому учасники дослідження продемонстрували, що непогано орієнтуються в ситуаціях, пов'язаних зі стосунками з дітьми, й таких, що відбивають

відносини з друзями, але гірше орієнтуються у подружніх стосунках. Найуспішніше досліджувані визначали такі емоційні переживання, як радість, роздратованість, занепокоєння й нетерплячість, погроза та зовнішня небезпека, розгубленість і здивування. Серед обстежених курсантів у 2002 р. був діагностований високий рівень соціального інтелекту (у курсантів 3 курсу – у 13 % досліджуваних, у курсантів 5 курсу – у 23,8 %), у 2017 р. високий рівень не діагностувався.

У всіх групах курсантів, які взяли участь у дослідженні, найбільші оцінки були отримані за виконання завдань 1-го субтесту «Історії із завершенням», спрямованого на вивчення здібностей до передбачення наслідків поведінки, що в цілому узгоджується з даними,

отриманими в дослідженні В. І. Осьодло й О. Ф. Хміляр [4]. Не було істотних відмінностей у групах обстежених щодо здібності до логічного узагальнення й виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (2-й субтест «Групи експресії»), але рівень розвитку цієї здібності відповідав середньому рівню. Ці результати не відповідають результатам, презентованими А. М. Камаловою [8] та С. С. Мінавою [7], що, на нашу думку, зумовлено умовами навчально-професійної діяльності курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання.

За результатами дослідження 2002 р. було виявлено, що загальний рівень соціального інтелекту у курсантів 5 курсу був вищим, ніж у курсантів 3 курсу (див. рис. 1).

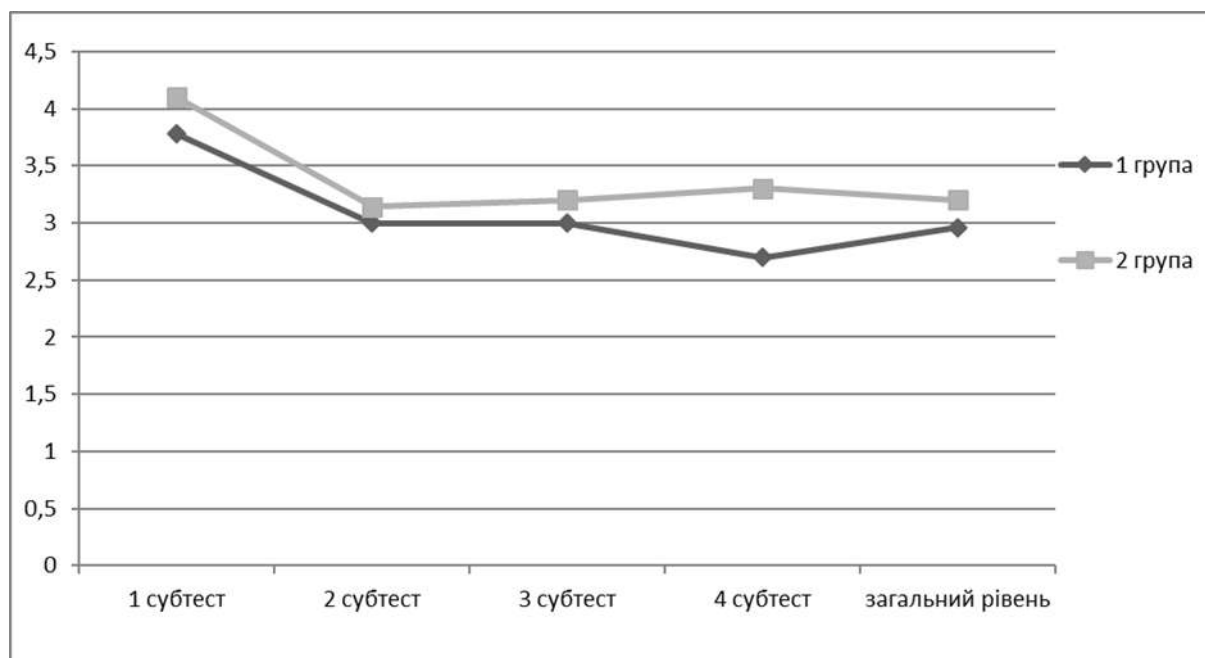

Рисунок 1 – Особливості здібностей соціального інтелекту курсантів третього (1 група) та п'ятого (2 група) курсів у 2002 р. (стандартні бали)

Курсанти 5 курсу отримали більш високі, ніж молодші за курсом курсанти, середні оцінки за всіма здібностями соціального інтелекту; найкраще вони розуміють внутрішні мотиви поведінки людей (за 4-м субтестом були виявлені статистично достовірні відмінності, $p \leq 0,05$).

Найменш успішно в 2002 р. курсанти 5 курсу впоралися із завданнями 2-го субтесту «Групи експресії», що діагностує здібність до логічного узагальнення й виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, а курсанти 3 курсу – 1-го субтесту «Історія із доповненням», який діагностує здібність передбачати наслідки поведінки.

Отримання психологічної освіти, на нашу думку, позитивно впливало на розвиток здібностей соціального інтелекту курсантів – майбутніх психологів.

Порівняльний аналіз цих здібностей у курсантів-третьоккурсників, які навчалися в університеті з інтервалом у 15 років, показав негативні тенденції щодо рівня розвитку здібностей соціального інтелекту. Загальний його рівень, рівень розвитку здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації (1-й субтест «Історії із завершенням», відмінності є статистично достовірними, $p \leq 0,05$), рівень здібності розуміти зміну значення схожих вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала

(3-й субтест «Вербальна експресія») та розуміння внутрішніх мотивів поведінки людей (4-й субтест «Історія з доповненням»), були

нижчими у курсантів 3-ї групи (3 курс 2017 р.) порівняно з обстеженими 1-ї групи (3 курс 2002 р.) (див. рис. 2).

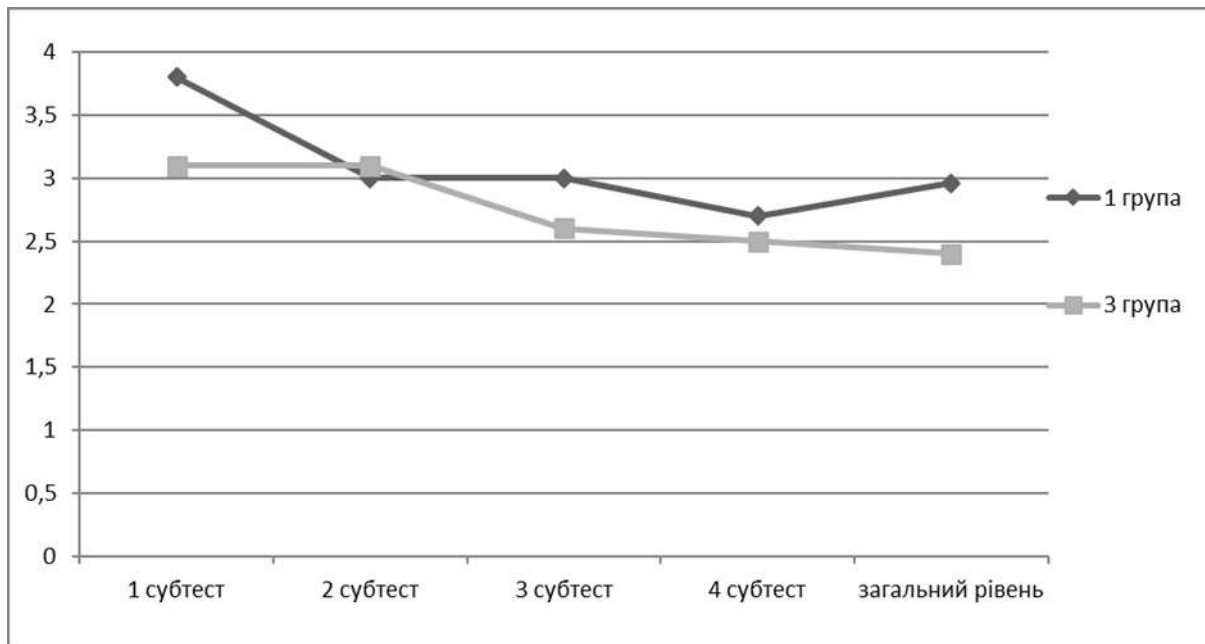

Рисунок 2 – Особливості здібностей соціального інтелекту курсантів третього курсу в різні роки навчання (1 група – 2002 р., 3 група – 2017 р.; стандартні бали)

Здібність розуміти внутрішні мотиви поведінки людей (4-й субтест «Історія з доповненням») у курсантів-третьокурсників була найгірше розвинута зі здібностей соціального інтелекту (див. рис. 2).

Порівняльний аналіз здібностей соціального інтелекту курсантів 1 та 3 курсів (2017 р.) показав таке (див. рис. 3).

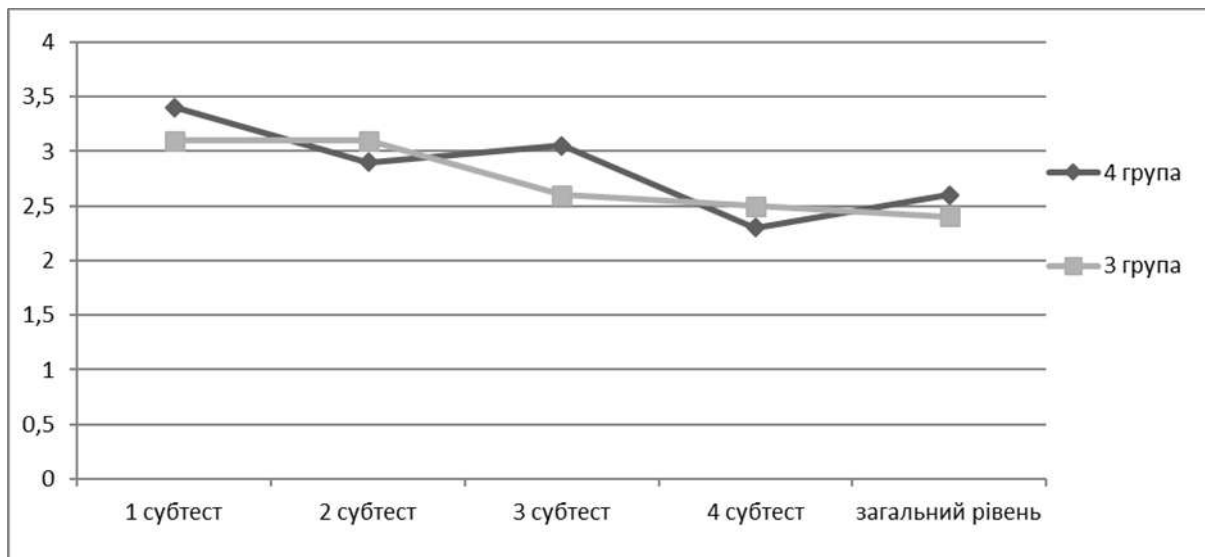

Рисунок 3 – Особливості здібностей соціального інтелекту курсантів першого (4 група) та третього (3 група) курсу (дослідження 2017 р.; стандартні бали)

Курсанти 1 та 3 курсів, обстежені в 2017 р., істотно не відрізнялися за загальним рівнем розвитку соціального інтелекту та здібностей до логічного узагальнення, виділення

загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (2-й субтест «Групи експресії») та здатності розуміти внутрішні мотиви поведінки людей (4-й субтест «Історія

з доповненням»). У курсантів 1 курсу краще, ніж у третьокурсників, були розвинуті здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації (1-й субтест «Історії із завершенням») і розуміти зміну значення схожих вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала (3-й субтест «Вербальна експресія») (див. рис. 3).

Обговорення результатів

Отримані дані демонструють, що мимовільного, спонтанного «покращення» здібностей соціального інтелекту у курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання не відбувається. Необхідно створювати педагогічні та психологічні умови з метою розвитку у курсантів соціального інтелекту на етапі фахової підготовки, особливо у майбутніх психологів органів правопорядку.

Негативні тенденції в часі щодо розвитку соціального інтелекту учасників дослідження, особливо щодо здібності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії та значення поведінки людей у цих ситуаціях, на нашу думку, зумовлюються низкою чинників соціального середовища, в яких формуються здібності соціального інтелекту, а саме зміна інтенсивності та характеру дитячо-батьківського спілкування, зміна змісту освіти та ставлення до дітей у загальноосвітній школі, зменшення інтенсивності безпосереднього дружнього спілкування та збільшення ваги спілкування в соціальних мережах.

Ми повністю поділяємо думку Т. Комперноле [12], який наполягає на негативному впливі на розвиток соціального інтелекту надмірного користування електронними засобами зв'язку (відомо, що в 2018 р. лише смартфонами користувалися 85 % українців у віці до 30 років [13]). На нашу думку, цей вплив є різноспрямованим: батьки в разі ак-

тивного використання електронних засобів зв'язку меншу увагу приділяють безпосередньому спілкуванню з дітьми, у дітей у разі зростаючого з віком користування цими засобами зменшується частка «живого» спілкування не тільки з батьками, а й з однолітками та іншими представниками соціального середовища, що погіршує умови розвитку здібностей соціального інтелекту. Сучасні освітні технології також активно використовують електронні засоби для підготовки до занять і безпосередньо на заняттях, але це не завжди має позитивний ефект (наприклад, знайомі викладачам фрази: «Навіщо це вчити, якщо це є в Інтернеті?», «Не підготувався тому, що цього немає в Інтернеті, я все передивився!») та залишається недостатньо дослідженим у педагогіці.

Висновки

У курсантів, які взяли участь у дослідженні, найчастіше діагностувалися середній і нижче середнього рівні соціального інтелекту, а найбільш розвинутою здібністю соціального інтелекту була здібність передбачати наслідки поведінки. Найменші змін у курсантів різних років навчання були в рівні розвитку здібності логічного узагальнення й виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, що, ймовірно, зумовлено відносно раннім формуванням цієї здібності в онтогенезі. Останнім часом у курсантів діагностувався низький рівень розвитку здібності розуміти внутрішні мотиви поведінки людей, що, на нашу думку, пояснюється негативним впливом низки чинників соціального середовища.

Уявляється очевидною необхідність удосконалювати навчально-педагогічні умови, спрямовані на розвиток здібностей соціального інтелекту сучасного професіонала-правоохоронця.

Список бібліографічних посилань

1. Федотов С. Н., Простяков В. В. Социальный интеллект как детерминанта профессиональной пригодности сотрудников – выпускников образовательных учреждений правоохранительных органов. *Юридическая психология*. 2013. № 4. URL: <http://center-bereg.ru/m190.html> (дата звернення: 06.12.2018).
2. Капустина Е. А. Взаимосвязь социального интеллекта и коммуникативной компетентности личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Барнаул, 2004. 22 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003249129#?page=1> (дата звернення: 06.12.2018).
3. Хачатурян Н. Н. Особенности социального интеллекта студентов технических и гуманитарных специальностей. *Вестник Донского государственного технического университета*. 2009. Спецвып. С. 145–152.
4. Осюadlo В. І., Хміляр О. Ф. Соціальний інтелект як регулятор поведінки особистості офіцера // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 170–174.
5. Комкова Е. И., Астрейко С. С. Связь социального интеллекта и коммуникативной компетентности у студентов-психологов разных форм обучения. *Инновационные образовательные технологии*.

2015. № 2. С. 71–76. URL: <http://elibrary.miu.by/journals!/item.iot/issue.42/article.13.html> (дата звернення: 06.12.2018).

6. Рубцова Н. Н. Психологические особенности детерминант социального поведения студентов в разноэтнических группах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.03.13. Астрахань, 2007. 21 с.

7. Минава С. С. Сравнительное исследование особенностей взаимосвязи социального интеллекта с гендерными характеристиками в студенческом возрасте. *Вестник Брянского государственного университета*. 2011. № 1. С. 235–240. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnoe-issledovanie-osobennostey-vzaimosvyazi-sotsialnogo-intellekta-s-gendernymi-harakteristikami-v-studencheskom-vozraste> (дата звернення: 06.12.2018).

8. Камалова А. М. Особенности структуры социального интеллекта (на примере студентов, склонных к алкогольной и наркотической зависимости). *Вестник Удмуртского университета. Философия. Социология. Психология. Педагогика*. 2013. Вып. 4. С. 55–61.

9. Акиндинова И. А. Способность к распознаванию невербальной экспрессии в общении как компонент социального интеллекта курсантов Санкт-Петербургского университета Государственной противопожарной службы МЧС России. *Вестник Санкт-Петербургского университета ГПС МЧС России*. 2017. Вып. 4. С. 179–185. DOI: <https://doi.org/10.24411/2218-130X-2017-00099>.

10. Пащенко Е. И. Соотношение социального интеллекта, когнитивных и психосоциальных характеристик в период ранней взрослости : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13. СПб., 2003. 20 с.

11. Вышквыркина М. А. Динамика социального интеллекта в юношеском возрасте // Психология человека в современном мире : материалы Всерос. юбилей. науч. конф., посвящ. 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна (г. Москва, 15–16 окт. 2009 г.). / отв. ред.: А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко, В. В. Знаков, И. О. Александров. М. : Ин-т психологии РАН, 2009. Т. 3: Психология развития и акмеология. Экзистенциальные проблемы в трудах С. Л. Рубинштейна и в современной психологии. Рубинштейновские традиции исследования и экспериментатики. С. 46–51.

12. Компернолле Т. Мозг освобожденный. Как предотвратить перегрузки и использовать свой потенциал на полную мощь. М. : Альпина Паблишер, 2018. 571 с.

13. Украинцы активно «приручают» смартфоны. Самые популярные мобильные приложения // Ukrinform : сайт. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2421398-ukraincy-aktivno-prirucayut-smartfony-samyepopularnyemobilnyeprilozenia.html> (дата звернення: 06.12.2018).

Надійшла до редколегії 18.12.2018

ХАРЧЕНКО С. В. ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА КУРСАНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ

Представлены результаты изучения способностей социального интеллекта курсантов учреждения высшего образования со специфическими условиями обучения в разные годы (интервал между исследованиями – 15 лет) и на разных курсах обучения. У курсантов чаще всего диагностировался средний уровень социального интеллекта, а наиболее развитой способностью была способность предвидеть последствия поведения. Со временем у них произошло некоторое снижение уровня способностей социального интеллекта, наименьшие изменения произошли в уровне способности к логическому обобщению и выделению общих существенных признаков в разных невербальных реакциях человека.

Ключевые слова: *социальный интеллект, способности социального интеллекта, курсант, курс обучения, год обучения, учреждение высшего образования, специфические условия обучения.*

KHARCHENKO S. V. FEATURES OF SOCIAL INTELLIGENCE OF CADETS TRAINED IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

It has been noted that the data on the development of the abilities of students' social intelligence during their studies in higher education institutions, which are presented in the literature, are ambiguous and need to be clarified.

The author of the article has analyzed the peculiarities of the abilities of social intelligence of cadets of institutions of higher education with specific learning conditions in different years (time interval between studies – 15 years) and at different courses. The research was conducted at Kharkiv National University of Internal Affairs in 2002 and 2017 by using J. J. Guilford's Social Intelligence Methodology. 4 groups of cadets participated in the study. They were future psychologists who studied at 1, 3 (2 groups) and 5 courses.

According to the results of the study, cadets are most often diagnosed with the average and lower than the average levels of social intelligence (high level of social intelligence among the surveyed cadets in 2017 was not diagnosed), the most advanced ability of social intelligence was the ability to predict the effects of behavior. The smallest changes over time were established regarding the cadets' abilities to logical generalization, the allocation of common essential features in various nonverbal responses of a person. In general, there was a certain decrease in the level of the development of cadets' abilities of social intelligence, especially the ability to understand the internal motives of people's behavior; the author of the study suggests that this may be due to the negative influence of a number of factors in the social environment, where the abilities of social intelligence are formed.

Among the factors that negatively affected the level of development of the abilities of social intelligence of the study participants, the author has distinguished the following: changes in child-parent communication; change in the content of education and attitudes towards children in secondary schools; reduction of the intensity of direct friendship communication and increase of the importance of communication in social networks. The author has proved the necessity to improve the educational and pedagogical conditions aimed at developing the abilities of social intelligence of modern professionals in the law enforcement sphere.

Keywords: *social intelligence, social intelligence abilities, a cadet, course of study, year of study, institution of higher education, specific learning conditions.*

ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА ЦІЛЬМАК,

*доктор юридичних наук, кандидат психологічних наук, професор,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової медицини та психіатрії;*

 <https://orcid.org/0000-0001-7348-4876>,

e-mail: cilmalen@gmail.com

РІЗНОВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ НА ЕТАПІ ПІДГОТОВКИ ДО СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

Виокремлено з точки зору психології основні різновиди діяльності судді під час підготовки до судового засідання та конкретизовано зміст їх завдань, визначено перелік професійно важливих якостей та видів компетентностей, якими він повинен володіти. Це дозволить удосконалити теоретичні положення судової психології, а також сприятиме розробці конкурсних засад добору суддів.

Ключові слова: *суддя, судове засідання, підготовчий етап, різновид, суддівська діяльність, професійно важливі якості, види компетентностей.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Професія суддя є однією з найскладніших юридичних професій, що належать до типу «людина – людина» у системі «людина – суспільство – право».

На сучасному етапі в Україні відбувається реформування судово-правової системи. Головною метою цієї судово-правової реформи є оновлення судової гілки влади для відновлення довіри до суду. Вагоме значення для забезпечення цієї реформи мають критерії конкурсних засад добору суддів. Тому, на нашу думку, першочерговими завданнями є визначення: 1) найбільш чітких критеріїв професійно-психологічного відбору кандидатів на посаду судді; 2) напрямів підготовки кандидата до суддівської діяльності; 3) різновидів і рівнів компетентності, якими повинен володіти суддя; 4) найбільш ефективних форм підготовки; 5) форм і критеріїв кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посаду судді. Для вирішення цих завдань насамперед необхідно вивчити сутність і зміст суддівської діяльності з точки зору психологічної науки.

Як відомо, кожний різновид професійної діяльності має три етапи реалізації, а саме підготовчий, основний та заключний. Тому необхідно вивчити сутність і зміст діяльності судді на цих етапах. Слід зазначити, що одним із важливих етапів суддівської діяльності є підготовчий. Головною метою підготовки судді до судового засідання є створення всіх умов та вжиття всіх необхідних заходів для правильного, своєчасного, безперешкодного, всебічного, обґрунтованого та об'єктивного розгля-

ду справи (кримінального провадження) по суті. Отже, підготовка судді до судового засідання є підґрунтям, яке обумовлює в подальшому якість результатів судового розгляду справи (кримінального провадження).

Стан дослідження проблеми

Окремим психологічним аспектам суддівської діяльності присвячено наукові праці Д. О. Александрова, В. Г. Андросюка, В. В. Беда, В. Л. Васильєва, А. В. Дулова, Б. З. Зельдовича, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. В. Коштинця, О. М. Литвака, В. Я. Марчака, М. М. Михеєнка, О. Р. Ратінова, А. В. Федіної, М. О. Чельцова, О. К. Черновського, Ю. В. Чуфаровського, В. Ю. Шепітька та ін.

Виокремленню різноманітних компонентів суддівської діяльності присвячено наукові праці таких учених, як В. Я. Марчак та О. К. Черновський [1, с. 119], М. В. Костицький та А. В. Федіна [2, с. 206–214], В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько [3, с. 312–319] та ін. До таких компонентів вони відносили пізнавальний, організаторський, комунікативний та посвідчувальний. Убачається, що зазначені компоненти не повною мірою розкривають зміст суддівської діяльності на різних етапах їх реалізації. Також у наукових працях немає опису з точки зору психології різновидів діяльності судді на етапі підготовки до судового засідання й, відповідно, не конкретизовано основні завдання цих різновидів діяльності, не визначено основні професійно важливі якості та види компетентності судді, що їх забезпечують та обумовлюють.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення основних професійно важливих якостей та різновидів компетентності судді шляхом обґрунтування та конкретизації основних завдань різновидів його діяльності під час підготовки до судового засідання.

Завдання дослідження:

- 1) виокремити різновиди діяльності судді під час підготовки до судового засідання;
- 2) конкретизувати зміст основних завдань різновидів діяльності судді під час підготовки до судового засідання;
- 3) відповідно до різновидів діяльності судді на підготовчому етапі визначити та виокремити необхідні професійно важливі якості та види його компетентностей.

Наукова новизна дослідження

У нашому дослідженні:

а) *уперше*:

– виокремлено, з точки зору психології основні різновиди діяльності судді під час підготовки до судового засідання;

– конкретизовано зміст завдань різновидів діяльності судді під час підготовки до судового засідання;

– обґрунтовано перелік професійно важливих якостей та видів компетентностей, якими повинен володіти суддя;

б) *удосконалено*:

– положення конкурсних засад добору суддів;

в) *набули подальшого розвитку*:

– теоретичні положення судової психології.

Виклад основного матеріалу

Проаналізувавши зміст основних нормативно-правових актів, що регламентують суддівську діяльність та її зміст на підготовчому етапі, а також здійснивши опитування суддів (67 осіб) щодо основних напрямів їх діяльності під час підготовки до судового засідання, ми вважаємо, що слід виокремити такі взаємопов'язані різновиди діяльності судді, як: гносеологічна, дослідницька, прогностична, конструктивна, стратегічно-тактична, організаційна, управлінська, психологічна, комунікативна та фіксаційна (див. рис 1.).

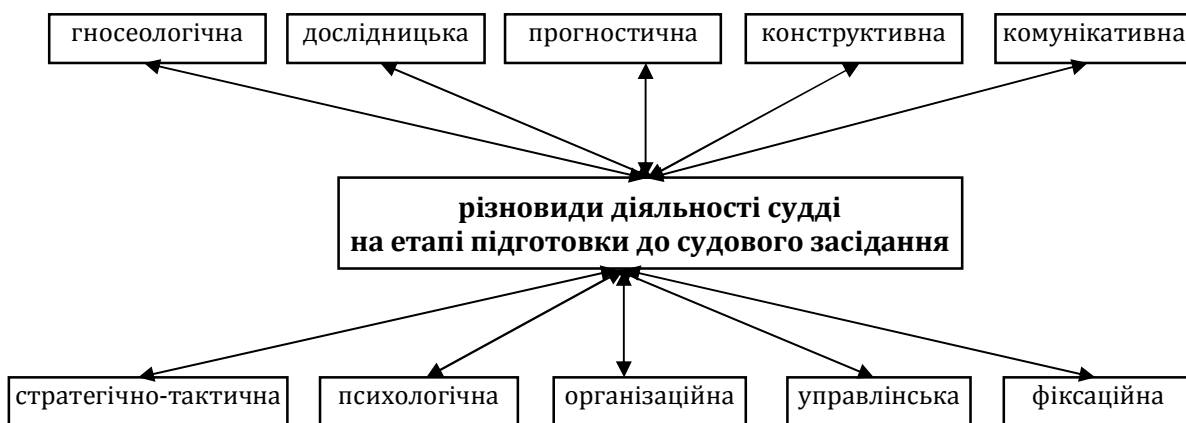

Рисунок 1 – Різновиди діяльності судді на етапі підготовки до судового засідання (з точки зору психології)

Оскільки зазначені різновиди діяльності на етапі підготовки до судового розгляду мають різне спрямування, то зрозуміло, що кожен із них: а) має власні конкретні завдання; б) обумовлюється різними професійно важливими якостями; в) забезпечується різними видами компетентності.

Гносеологічна діяльність судді на етапі підготовки до судового засідання обумовлює процес пізнання. Основними завданнями цієї діяльності судді є вивчення:

- 1) матеріалів справи (кримінального провадження);
- 2) інформації стосовно фактів та обставин кримінального правопорушення;

3) особистісних характеристик учасників судового провадження;

4) законодавчих норм;

5) судової практики та ін.

Зазначений різновид діяльності судді: 1) обумовлюється такими основними групами професійно важливих якостей, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні та контрольні-оціночні; 2) забезпечується такими основними видами компетентності: правовою, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Гносеологічна діяльність є тісно взаємопов'язаною з дослідницькою, яка обумовлює процес дослідження матеріалів справи

(кримінального провадження). *Основними завданнями* цієї діяльності судді на етапі підготовки до судового засідання є:

- 1) копітке та скрупульозне дослідження обставин справи (кримінального провадження);
- 2) усебічний, ґрунтовний і копіткий аналіз фактичних даних;
- 3) оцінювання та зіставлення одержаної інформації стосовно фактів та обставин кримінального правопорушення;
- 4) установлення суперечностей у поданих доказах;
- 5) визначення умов отримання фактичних даних;
- 6) моделювання події певного явища;
- 7) установлення взаємозв'язку фактів, які не були враховані досудовим слідством або були визнані такими, що не заслуговують на увагу, тощо.

Дослідницька діяльність судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні та контрольні-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: психологічною, інформаційно-технологічною, стратегічно-тактичною та правовою.

Слід зазначити, що учасники або сторони судового розгляду вигадують різноманітні способи, щоб зірвати судові засідання. Тому суддя повинен завчасно передбачати ці негативні явища й усунути їх ще до початку судового засідання. *Прогностичний різновид суддівської діяльності* на етапі підготовки до судового засідання обумовлює процес передбачення та прогнозування імовірних подій, що можуть ставатись під час судового засідання. *Основними завданнями* прогностичної діяльності судді є те, що він повинен передбачити ймовірні:

- 1) форми поведінки учасників судового провадження;
- 2) конфлікти між учасниками судового провадження;
- 3) ризики, які можуть викликати небажані явища під час судового засідання;
- 4) наслідки тієї чи іншої діяльності чи бездіяльності;
- 5) наслідки обраної форми поведінки та ін.

Зазначений різновид діяльності судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, перцептивні та специфічні (інтуїція, емпатійність); 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: аутопсихологічною, психологічною, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Вагоме значення для суддівської діяльності має й *конструктивна діяльність*, яка обумовлює процес співвіднесення фактичних даних і поданих доказів. Її *основними завданнями* на етапі підготовки до судового засідання є:

- 1) установлення джерел першорядних фактів та їх внутрішньої узгодженості;
- 2) логічне моделювання та відтворення обстановки досліджуваної події;
- 3) висунення контрверсій;
- 4) установлення необхідності доповнення представлених доказів;
- 5) визначення черговості отримання та дослідження доказів;
- 6) визначення ступеня відповідності висновків обвинувального акта наданим матеріалам кримінального провадження;
- 7) визначення меж майбутнього судового розгляду;
- 8) визначення й обрання засобів, методів і тактичних прийомів суддівської діяльності та ін.

Зазначений різновид діяльності судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні та контрольні-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: психологічною, правовою, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Психологічна діяльність на етапі підготовки до судового засідання обумовлює процес загальної психологічної атмосфери та ділової обстановки, а також професійно-психологічної оцінки сторін та учасників судового розгляду. *Основними завданнями* цієї діяльності судді є те, що він повинен попередньо визначити:

- 1) типологію особистості учасників судового провадження;
- 2) імовірні стратегії та форми поведінки учасників судового провадження;
- 3) психологічні чинники, що можуть несприятливо вплинути на судовий процес загалом і діяльність судді зокрема;
- 4) закономірності пізнавальних процесів учасників судового провадження;
- 5) характер спірних правовідносин та інших дій;
- 6) закономірності та механізм розвитку того чи іншого явища й ін.

Психологічна діяльність судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні, специфічні та контрольні-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*:

аутопсихологічною, психологічною, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Комунікативна діяльність. Комунікація судді відіграє важливе значення на етапі підготовки до судового засідання. Він повинен знати психологічні особливості спілкування з різними типами осіб, із представниками засобів масової інформації, з активістами, професійними скаржниками, зі сторонами захисту та обвинувачення та ін. Комунікативний компонент цієї діяльності обумовлює ефективний перебіг комунікації під час підготовки до судового засідання. *Основними завданнями комунікативної діяльності судді на цьому етапі є:*

- 1) визначення найбільш ефективних психологічних технологій і форм спілкування;
- 2) визначення та використання різноманітних методів і прийомів для налагодження психологічного контакту;
- 3) пошук шляхів подолання психологічних бар'єрів і труднощів спілкування;
- 4) визначення сенсорних каналів сприйняття у певних учасників судового провадження тощо.

Цей різновид діяльності судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні, моральні, суспільно спрямовані, контрольньо-оціночні та специфічні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: аутопсихологічною, психологічною, комунікативною, загальнокультурною, конфліктологічною, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Стратегічно-тактична діяльність обумовлює процес планування. *Основними її завданнями є:*

- 1) розроблення розгорнутого плану стосовно джерел, необхідних для отримання інформації;
- 2) розроблення тактики дій судді;
- 3) стратегічне планування судового розгляду справи (кримінального провадження) та ін.

Зазначений різновид діяльності судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні, моральні, суспільно спрямовані та контрольньо-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: психологічною, правовою, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Організаційна діяльність судді чітко роз'яснюється у ст. 189 Цивільного процесуа-

льного кодексу України¹, ст. 177 Господарського процесуального кодексу України², ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення³ та ст. 315 Кримінального процесуального кодексу України⁴. Окрім правових основ цієї діяльності, слід ще вказати на те, що суддя повинен організувати не лише власну роботу, але й роботу помічника судді та секретаря судового засідання. Для цього він має знати їх посадові обов'язки й основні напрями їхньої діяльності та нормативно-правові акти, що регламентують їх діяльність.

Організаційна діяльність судді обумовлює процес ужиття необхідних заходів з організації судового засідання. *Основними її завданнями на етапі підготовки до судового засідання є:*

- 1) організація діяльності помічника судді та секретаря судового засідання;
- 2) організація власної діяльності;
- 3) організація діяльності сторін та учасників судового розгляду.

Організаційна діяльність судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні, лідерські, моральні, суспільно-спрямовані, специфічні та контрольньо-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: аутопсихологічною, психологічною, комунікативною, конфліктологічною, управлінською, правовою, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Організаційна діяльність є тісно взаємопов'язаною з *управлінською*, яка забезпечує керування роботою помічників судді та секретарів судового засідання, а також перебіг підготовки до судового засідання. *Основними завданнями управлінської діяльності судді є те, що він на цьому етапі повинен чітко ставити завдання та контролювати їх виконання.*

Цей різновид діяльності судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні, лідерські, моральні, специфічні, суспільно спрямовані та контрольньо-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: аутопсихологічною, психологічною, комунікативною,

¹ Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV.

² Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 06.11.1991 № 1798-XII.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI.

конфліктологічною, управлінською, правовою, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Вагоме значення на етапі підготовки до судового засідання має *фіксаційна діяльність*, яка обумовлює процес підготовки й оформлення документів, необхідних для судового розгляду справи (кримінального провадження). *Основними завданнями* цієї діяльності судді є те, що він повинен:

- 1) логічно викласти план заходів, необхідних для судового розгляду справи (кримінального провадження);
- 2) скласти конкретний перелік запитань до сторін та інших учасників судового розгляду справи (кримінального провадження);
- 3) визначити перелік необхідних дій судді тощо.

Фіксаційна діяльність судді: 1) обумовлюється такими основними групами *професійно важливих якостей*, як інтелектуальні, психофізичні та контрольні-оціночні; 2) забезпечується такими основними *видами компетентності*: правовою, інформаційно-технологічною та стратегічно-тактичною.

Висновки

1. Із точки зору психологічної науки діяльність судді на етапі підготовки до судового засідання має такі взаємопов'язані різновиди: організаційний, управлінський, психологічний, комунікативний, гносеологічний, дослідницький, стратегічно-тактичний, конструктивний, прогностичний і фіксаційний. Вони

лежать у підґрунті забезпечення ефективності та результативності процесу судового розгляду справи (кримінального провадження). Кожен різновид має власні завдання, що його визначають і конкретизують. Суддівська діяльність є доволі складною та багатофункціональною, тому велике значення для неї мають особа судді, його рівень кваліфікації, компетентність і професійно важливі характеристики.

2. Визначено, що різновиди діяльності судді на етапі підготовки до судового засідання: 1) обумовлюються такими основними групами професійно важливих якостей, як інтелектуальні, психофізіологічні, перцептивні, лідерські, моральні, комунікативні, суспільно спрямовані, контрольні-оціночні та специфічні; 2) забезпечуються такими основними видами компетентності, як аутопсихологічна, психологічна, комунікативна, загальнокультурна, конфліктологічна, управлінська, правова, інформаційно-технологічна та стратегічно-тактична.

3. Перспективними напрямками дослідження є: 1) визначення основних професійно важливих якостей і різновидів компетентності шляхом обґрунтування та конкретизації основних завдань різновидів діяльності судді на основному та заключному етапах; 2) розроблення психограми судді; 3) дослідження рівня розвитку складових, що обумовлюють компетентність судді та складання «карти компетентностей судді»; 4) визначення напрямів підготовки кандидата до суддівської діяльності; 5) конкретизація основних форм і критеріїв їх кваліфікаційного оцінювання та ін.

Список бібліографічних посилань

1. Марчак В. Я., Черновський О. К. Деякі психологічні особливості судового процесу. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2011. Вип. 559. С. 118–122.
2. Костицький М. В., Марчак В. Я., Черновський О. К., Федіна А. В. Психологія судового розгляду кримінальних справ : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. 400 с.
3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. Київ : Ін Юре, 2005. 424 с.

Надійшла до редколегії 20.12.2018

ЦИЛЬМАК А. Н. ВИДЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЬИ НА ЭТАПЕ ПОДГОТОВКИ К СУДЕБНОМУ ЗАСЕДАНИЮ

С точки зрения психологии выделены основные виды деятельности судьи во время подготовки к судебному заседанию и конкретизированы их задачи; определен перечень основных профессионально важных качеств и видов компетентности, которыми должен обладать судья. Это позволит усовершенствовать теоретические положения судебной психологии, а также будет способствовать разработке конкурсных основ отбора судей.

Ключевые слова: судья, судебное заседание, подготовительный этап, судейская деятельность, профессионально важные качества, виды компетентностей.

TSILMAK O. M. TYPES OF ACTIVITY OF A JUDGE AT THE PREPARATORY STAGE TO COURT HEARINGS

It has been noted that the reform of the judicial and legal system is undergoing in Ukraine. Its main objective is to update the judicial branch of power to restore confidence in the court. Judicial activity is quite complex and multifunctional. Therefore, the personality of a judge, his level

of qualification, competence and professionally important characteristics are of great importance for this activity.

The author from the point of view of psychological science has analyzed the content of the basic normative and legal acts regulating judicial activity, as well as its content at the preparatory stage; has conducted a survey of judges on their main areas of activity during the preparation for court hearings. On this basis, the author has distinguished the following interrelated types of judge's activities: organizational, managerial, psychological, communicative, epistemological, research, strategic and tactical, constructive, prognostic and fixative. These types are the basis of ensuring the effectiveness and efficiency of the trial process (criminal proceedings). The author has specified the task for each type of judge's activity.

It has been noted that the types of activity of a judge at the preparatory stage of court hearings: 1) are stipulated by such main groups of professionally important qualities as intellectual, psycho-physiological, perceptual, leadership, moral, communicative, socially oriented, specific, control and evaluation; 2) are provided by such basic types of competence as auto-psychological, psychological, communicative, general cultural, conflict, management, legal, informational and technological, strategic and tactical. It has been stressed that the above mentioned provisions will improve theoretical positions of forensic psychology, as well as will contribute to the development of competitive principles for the selection of judges.

The author has indicated perspective directions of research: 1) definition of the main professionally important qualities and varieties of competence by substantiating and specifying the main tasks of the types of judge's activity at the main and final stages; 2) development of a psychic profile of a judge; 3) research of the level of development of the components that determine the competence of a judge and the compilation of "Judge's Map of Competence"; 4) determining the directions of preparation of candidates for judicial activity; 5) specification of the basic forms and criteria of their qualification assessment.

Keywords: *judge, court hearing, preparatory stage, judicial activity, professionally important qualities, types of competencies.*

АЛЛА АНДРІЙВНА ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;

 <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>,
e-mail: anshyla.a@gmail.com;

ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ СКЛЯРОВ,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0003-4156-3080>,
e-mail: aleksei.skiaroff@gmail.com

СПЕЦИФІКА ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАХ З ТОЛЕРАНТНІСТЮ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ ЧОЛОВІКІВ

Представлено результати дослідження толерантності до невизначеності та долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим і не першим строками. У групах досліджуваних виявлено окремі статистично значущі відмінності між стратегіями долаючої поведінки, а також значущі кореляційні взаємозв'язки між окремими стратегіями та показниками інтолерантності.

Ключові слова: долаюча поведінка, копінг, толерантність до невизначеності, інтолерантність, засуджені чоловіки.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Існуючий на сьогодні підхід до виправлення засуджених не дає позитивного ефекту, тому що не викликає суттєвих позитивних змін як у соціальній поведінці, так і в особистості засудженого. Більше того, в окремих випадках спостерігається протилежний процес, коли після покарання у вигляді позбавлення волі породжує ще більшу соціальну відчуженість і негативні особистісні зміни, які призводять до рецидивів у вигляді більш тяжких злочинів.

Коли людина опиняється в місцях ув'язнення або відбування покарання, вона стикається з іншими способом життя, культурою, звичаями та ставленням до себе. Важливими психологічними механізмами, що дозволяють засудженому вижити в складних соціальних умовах, адаптуватися до позбавлення волі, є особливості долаючої поведінки чоловіків. Особливу увагу, на наш погляд, слід приділити дослідженню долаючої поведінки засуджених у взаємозв'язках із толерантністю до невизначеності.

Поняття толерантності має декілька визначень. У психологічному словнику Петровського – Ярошевського толерантність визначено як відсутність або ослаблення реагування на будь-які несприятливі фактори в результаті зниження чутливості до їх впливу [1]. П. Ніколсон визначає толерантність через 5 характе-

ристичних: наявність відхилення, важливість відхилення, моральну незгоду з тим, що відбувається, здатність придушити відхилення, невтручання [2]. М. Б. Хомяков розуміє толерантність як відмову використовувати силу впливу, протистояння до морально неприйняттого для особистості явища [3, с. 103].

В умовах людського життя невизначеність останнім часом стає нормою, яка може проявлятися в позиції толерантності або інтолерантності до неї. Якщо у випадку прийняття невизначеності людина легше адаптується до мінливого середовища, то у випадку неприйняття вона сприймає невизначені ситуації як джерела загрози.

В. Г. Фельде під толерантністю до невизначеності розуміє рису особистості, яка відображає стійкість до невизначеності в різних сферах життя. Толерантність та інтолерантність до невизначеності характеризуються різним ставленням особистості до умов невизначеності з позитивного чи негативного боку [4, с. 156].

Щодо визначення долаючої поведінки, то Т. В. Крюкова під нею розуміє поведінку, спрямовану на взаємодію з проблемною ситуацією, в ході якої є два варіанти вирішення – або пристосування до ситуації, або її зміна [5, с. 4].

В. В. Пічурін розуміє копінг-поведінку як усвідомлену поведінку, спрямовану на подолання критичних ситуації [6, с. 53], а Р. Лазарус

вважає, що вона є реакцією особистості на стресову ситуацію, при цьому певні стратегії особистість може приховувати [7, с. 20].

Специфіку долаючої поведінки досліджують також у засуджених. Так, В. В. Московченко вважає, що злочин – це вид долаючої поведінки, певний спосіб соціальної адаптації в соціумі [8, с. 6]. К. В. Дмитрієнко розглядала злочин з позиції саморегуляції засуджених, які порушують режим виконання покарань [9]. В. М. Філоненко розглядав долаючу поведінку з боку саморегуляції злочинців-рецидивістів, з позиції адаптації засуджених після звільнення [10]. Ю. В. Александров пов'язував вибір стратегій долаючої поведінки з гендерним аспектом засудженого [11].

Стан дослідження проблеми

Вивченням різних аспектів долаючої поведінки займалися такі вчені, як Ю. М. Антонян, Ю. В. Александров, О. М. Бандурка, Л. М. Балабанова, Н. М. Бамбурак, К. В. Дмитрієнко, В. В. Московченко, А. Є. Левенець, В. В. Проскура, В. М. Філоненко, Л. О. Шевченко та інші. Слід зазначити, що дослідники долаючу поведінку пов'язують з різними психологічними факторами, такими як адаптація, саморегуляція, гендерні особливості. Однак серед наукової літератури практично відсутні дослідження долаючої поведінки стосовно толерантності до невизначеності.

Толерантність до невизначеності передбачає наявність таких психологічних властивостей особистості, які дозволяють їй відносно легко долати напруженість, що виникає у зв'язку з очікуванням постійної новизни та змін. У працях деяких науковців під час дослідження толерантності до невизначеності в засуджених було виявлено такі результати, як загальне зниження толерантності до невизначеності у засуджених за насильницькі злочини, взаємозв'язок толерантності до невизначеності та інтуїції, взаємозв'язок між високим емоційним інтелектом і високим рівнем толерантності до невизначеності хворих засуджених тощо.

На нашу думку, толерантність до невизначеності може впливати на адаптивні чи дезадаптивні стратегії долаючої поведінки, які залежно від рівня толерантності або інтолерантності до невизначеності можуть мати різні варіанти прояву в поведінці засуджених чоловіків.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є вивчення специфіки долаючої поведінки у взаємозв'язках з

толерантністю до невизначеності засуджених чоловіків. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі *завдання*: виявити окремі аспекти інтолерантності засуджених чоловіків; визначити стратегії долаючої поведінки, проаналізувати особливості їх взаємозв'язку з толерантністю до невизначеності.

Наукова новизна дослідження

Толерантність до невизначеності розглядається нами як чинник, що впливає на долаючу поведінку засуджених чоловіків. Специфіка толерантності до невизначеності та її вплив на долаючу поведінку засуджених має не лише теоретичне, а і безпосереднє практичне значення. Від вирішення цієї проблеми значною мірою залежить ефективність адаптації засуджених до умов депривації, а в подальшому і ресоціалізації, яка може призвести до адаптивного життя в нормальному середовищі.

Матеріали та методи дослідження

У нашому дослідженні взяли участь 20 засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим строком у Холодногірській виправній колонії (№ 18), та 20 засуджених, які відбувають покарання не першим строком в Олексіївській виправній колонії (№ 25).

Для вирішення поставлених експериментальних завдань дослідження нами було використано 2 психодіагностичні методики – «Опитувальник способів долаючої поведінки» Р. Лазаруса і С. Фолкман в адаптації Л. І. Вассермана та «Новий опитувальник толерантності до невизначеності» Т. В. Корнілової. Перша з них призначена для визначення копінг-механізмів, способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, копінг-стратегій; опитувальник вважається першою стандартною методикою у сфері вимірювання копіngu. Другий опитувальник є російськомовною інтегральною методикою, призначеною для вимірювання такої особистісної характеристики, як толерантність до невизначеності. Для математико-статистичної обробки було використано t-критерій Ст'юдента для незалежних груп і кореляційний аналіз Спірмена.

Обговорення результатів дослідження

У таблиці 1 представлено результати дослідження окремих аспектів інтолерантності засуджених чоловіків.

Таблиця 1

Показники окремих аспектів інтолерантності засуджених чоловіків (M±m)

Групи Шкали	Засуджені, які відбувають покарання не першим строком	Засуджені, які відбувають покарання першим строком	t	p
Толерантність до невизначеності	56,6±3,5	58,3±2,3	0,4	–
Інтолерантність	61,2±2,9	64,6±3,3	0,7	–
Міжособова інтолерантність до невизначеності	36,3±2,1	33,3±1,3	1,2	–

З результатів, наведених у таблиці 1, видно, що у групах досліджуваних засуджених між показниками інтолерантності не було виявлено статистично достовірних відмінностей. В обох групах показник толерантності до невизначеності знаходиться на достатньо високому рівні (56,6±3,5 та 58,3±2,3). Це свідчить про те, що для обох груп засуджених практично однаково характерні оптимістична оцінка своєї поведінки, прагнення до змін, новизни, оригінальності.

За такою шкалою, як «Інтолерантність», статистично достовірних відмінностей не виявлено (61,2±2,9 та 64,6±3,3). Тобто для засуджених обох груп характерні фокусування на прагненні до ясності, впорядкованості у всьому, а також неприйняття невизначеності.

За показником міжособової інтолерантності до невизначеності достовірних відмінностей також не виявлено (36,3±2,1 та 33,3±1,3), що свідчить про прагнення до ясності та контролю в міжособових стосунках.

Таким чином, за результатами дослідження окремих аспектів інтолерантності засуджених, які відбувають покарання першим і не першим строками, не було виявлено вірогідних відмінностей, що свідчить про подібність прояву толерантності до невизначеності у групах досліджуваних чоловіків.

У таблиці 2 наведено результати дослідження долаючої поведінки засуджених чоловіків.

Таблиця 2

Показники долаючої поведінки засуджених чоловіків (M±m)

Група Шкали	Засуджені, які відбувають покарання не першим строком	Засуджені, які відбувають покарання першим строком	t	p
Конфронтація	58,1±2,3	51,3±3,2	1,6	–
Дистанціювання	62,1±2,3	53,5±2,9	2,3	0,05
Самоконтроль	56,4±2,4	45,6±3,4	2,5	0,05
Пошук соціальної підтримки	49,9±3,6	42,5±2,8	1,5	–
Прийняття відповідальності	55,1±1,9	47,6±2,7	2,2	0,05
Втеча-уникнення	64,1±2,1	57,5±2,8	1,8	–
Планування рішення проблеми	51,3±2,8	43,5±3,2	1,8	–
Позитивна переоцінка	56,1±2,3	49,4±3,2	1,6	–

Як видно з результатів, представлених у таблиці 2, за шкалою «Дистанціювання» достовірно вищі показники реєструються у групі засуджених, які відбувають покарання не першим строком (62,1±2,3 та 53,5±2,9 при $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що таким засудженим більш властиве помірне вдавання до спроб подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок суб'єктивного

зниження її значущості та ступеня емоційної залученості в неї. Тобто такі особи схильні використовувати інтелектуальні прийоми раціоналізації, перемикування уваги, відсторонення, гумор, знецінення.

За шкалою «Самоконтроль» достовірно вищі показники були виявлені у групі засуджених, які відбувають покарання не першим строком (56,4±2,4 та 45,6±3,4 при $p \leq 0,05$). Це

свідчить, що таким особам більш властиві спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямо-ваного придушення і стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації та високий контроль поведінки, прагнення до самовладання.

За шкалою «Прийняття відповідальності» достовірно вищі показники були виявлені у групі засуджених, які відбувають покарання не першим строком ($55,1 \pm 1,9$ та $47,6 \pm 2,7$ при $p \leq 0,05$). Тобто їм більш властиво визнавати себе суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми і відповідальності за її рішення, в деяких випадках вони схильні до самокритики та самозвинувачення. Вони прагнуть до розу-

міння залежності між власними діями та їх наслідками, готові аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках.

За результатами дослідження долаючої поведінки можна зробити висновок, що засудженим, які відбувають покарання не першим строком, при подоланні негативних переживань більшою мірою властиво вдаватися до таких стратегій подолання, як дистанціювання, самоконтроль і прийняття відповідальності.

Нами були досліджені взаємозв'язки стратегій долаючої поведінки з показниками толерантності до невизначеності засуджених чоловіків, результати наведено в таблицях 3 та 4.

Таблиця 3

Показники взаємозв'язків толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання першим строком (r)

Шкали	Толерантність до невизначеності	Інтолерантність	Міжособова інтолерантність до невизначеності
Конфронтація	0,323	0,264	0,196
Дистанціювання	0,316	0,461*	-0,024
Самоконтроль	-0,062	0,195	0,079
Пошук соціальної підтримки	-0,029	0,155	0,115
Прийняття відповідальності	0,092	0,053	0,076
Втеча-уникнення	0,295	0,182	0,247
Планування рішення проблеми	-0,110	0,114	0,023
Позитивна переоцінка	-0,185	0,209	0,236

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Таблиця 4

Показники взаємозв'язків толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком (r)

Шкали	Толерантність до невизначеності	Інтолерантність	Міжособова інтолерантність до невизначеності
Конфронтація	0,028	0,004	0,124
Дистанціювання	0,188	0,140	-0,091
Самоконтроль	-0,340	0,061	-0,045
Пошук соціальної підтримки	0,071	0,345	-0,227
Прийняття відповідальності	0,445*	0,453*	0,363
Втеча-уникнення	0,098	0,150	0,063
Планування рішення проблеми	0,105	0,312	-0,110
Позитивна переоцінка	0,003	0,446*	-0,180

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Із результатів, наведених у таблиці 3, бачимо, що існує статистичний взаємозв'язок між шкалою «Дистанціювання» та шкалою

«Інтолерантність» ($r=0,461$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що зростання кількості спроб подолання негативних переживань за рахунок

суб'єктивного зниження їх значущості та ступеня емоційної залученості під час використання інтелектуальних прийомів раціоналізації призводить до підвищення інтолерантності до невизначеності у групі засуджених, які відбувають покарання першим строком.

За іншими показниками толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки у засуджених, які відбувають покарання першим строком, значущих взаємозв'язків не виявлено.

Із результатів, наведених у таблиці 4, ми бачимо, що існує статистичний взаємозв'язок між шкалами «Прийняття відповідальності» та «Толерантність до невизначеності» ($r=0,445$, $p\leq 0,05$). Виходячи з цього, можна сказати, що визнання суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми та зростання відповідальності за її вирішення, готовність аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках призводить до підвищення толерантності до невизначеності. Толерантність до невизначеності проявляється в оптимістичній оцінці своєї поведінки та прагненні до змін, новизни, оригінальності.

Виявлено взаємозв'язок між шкалами «Прийняття відповідальності» та «Інтолерантність до невизначеності» ($r=0,453$, $p\leq 0,05$). Тобто визнання важливості своєї ролі та зростання відповідальності за вирішення проблеми, аналітичний підхід до її вирішення, пошук особистих недоліків у засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком, призводить до підвищення рівня інтолерантності, тобто прагнення до ясності, правил і принципів у справах.

Також виявлено статистично значущий взаємозв'язок між шкалами «Позитивна переоцінка» та «Інтолерантність до невизначеності» ($r=0,446$, $p\leq 0,05$). Це свідчить про те, що вдавання засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком, до спроб

подолання негативних переживань, пов'язаних з проблемами, за рахунок їх позитивного переосмислення призводить до підвищення інтолерантності.

Таким чином, аналіз взаємозв'язків толерантності до невизначеності та способів долаючої поведінки засуджених чоловіків, які відбувають покарання не першим строком, показав, що прийняття засудженими цієї групи на себе відповідальності призводить як до толерантності до невизначеності, так і до інтолерантності. Можливо, це пов'язано з рівнем оцінки засудженими своєї відповідальності, тобто зростання рівня відповідальності призводить до інтолерантності, а зниження – до толерантності.

Висновки

За результатами дослідження окремих аспектів інтолерантності засуджених, які відбувають покарання першим і не першим строками, не було виявлено вірогідних відмінностей, що свідчить про подібність прояву толерантності до невизначеності. Засудженим, які відбувають покарання не першим строком, у процесі подолання негативних переживань властиво вдаватися до таких стратегій, як дистанціювання, самоконтроль і прийняття відповідальності. Збільшення дистанціювання призводить до зростання інтолерантності до невизначеності у групі засуджених, які відбувають покарання першим строком. Прийняття на себе відповідальності засудженими чоловіками, які відбувають покарання не першим строком, призводить як до толерантності до невизначеності, так і до інтолерантності.

Виявлений взаємозв'язок з окремими способами долаючої поведінки та толерантності до невизначеності у групах засуджених чоловіків потребує подальшого дослідження, зокрема з позиції інших стратегій і складових толерантності до невизначеності.

Список бібліографічних посилань

1. Психология : слов. / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М. : Политиздат, 1990. С. 401.
2. Николсон П. П. Толерантность как моральный идеал : пер. с англ. *Вестник Уральского межрегионального института общественных наук*. 2001. Вып. 1. С. 129–147. (Пер. с англ. по изд.: Nicholson P. P. Tolerantness as a Moral Ideal // *Aspects of Tolerantness*. Philosophical Studies / ed. by J. Horton and S. Mendus. London ; N.Y. : Methuen, 1985. P. 158–173). URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28803/1/vestnik_mion_2001_1_07.pdf (дата звернення: 10.12.2018).
3. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2003. Т. VI, № 4. С. 98–112. URL: http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2003_4/Khomyakov_2003_4.pdf (дата звернення: 12.12.2018).
4. Фельде В. Г. Соотношение понятий «толерантность» и «терпимость». *Омский научный вестник. Серия «Общество. История. Современность»*. 2012. № 4 (111). С. 155–158.

5. Крюкова Т. Л. Методи изучения совладающего поведения: три копинг-шкалы. Кострома : Авантитул, 2007. 60 с.
6. Пічурін В. В. Копінг-стратегії студентів і психологічна готовність до професійної праці. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2015. № 2. С. 53–59. DOI: <https://doi.org/10.15561/18189172.2015.0209>.
7. Лазарус Р. Стресс, оценка и копинг. М. : Медицина, 1984. 131 с.
8. Московченко В. В. Психологічні особливості життєздатності неповнолітніх засуджених чоловічої статі : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2017. 23 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2609> (дата звернення: 15.12.2018).
9. Дмитрієнко К. В. Особливості емоційної регуляції поведінки засуджених, що порушують режим утримання у місцях позбавлення волі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2010. № 902, вип. 43. С. 49–53.
10. Філоненко В. М. Особливості особистісної саморегуляції злочинців-рецидивістів. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 140–145.
11. Регішевська В. В., Александров Ю. В. Копінг-стратегії злочинців: гендерний аспект // Гендерна політика очима української молоді : матеріали X Регіон. наук. конкурсу молодих вчених (м. Харків, 30 листоп. 2016 р.) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2016. С. 315–319. URL: http://eprints.kname.edu.ua/44397/1/Збірник_28-315-319.pdf (дата звернення: 19.12.2018).

Надійшла до редколегії 20.12.2018

ШИЛИНА А. А., СКЛЯРОВ А. М. СПЕЦИФИКА СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ ВО ВЗАИМОСВЯЗЯХ С ТОЛЕРАНТНОСТЬЮ К НЕОПРЕДЕЛЁННОСТИ ОСУЖДЁННЫХ МУЖЧИН

Представлены результаты исследования толерантности к неопределённости и совладающего поведения осуждённых мужчин, отбывающих наказание первым и не первым сроками. В группах испытуемых были обнаружены отдельные статистически значимые различия между стратегиями совладающего поведения, а также значимые корреляционные взаимосвязи между отдельными стратегиями и показателями интолерантности.

Ключевые слова: *совладающее поведение, копинг, толерантность к неопределённости, интолерантность, осуждённые мужчины.*

SHYLINA A. A., SKLIAROV O. M. SPECIFICITY OF OVERCOMING BEHAVIOR WITHIN RELATIONSHIP TO TOLERANCE TO UNCERTAINTY OF CONVICTED MEN

It has been noted that a person during the execution of a sentence encounters other ways of life, culture, customs and attitudes towards him. Important psychological mechanisms that allow a convicted person to survive in difficult social conditions, to adapt to imprisonment, are strategies of overcoming behavior and tolerance to uncertainty. Tolerance to uncertainty allows the convicts to overcome easily the tension that arises in connection with expectations of constant novelty and changes.

The author of the article has presented the results of the study of tolerance to uncertainty and overcoming behavior of convicted men, who serve punishment for the first time and those who not.

Ways of Coping Questionnaire (R. Lazarus and S. Folkman in the adaptation of L. I. Wasserman) and New Questionnaire on Tolerance to Uncertainty by T. Kornilova were used for the pilot study. The t-criterion Student for independent groups and the Spearman correlation analysis were used for mathematical and statistical processing.

It has been revealed that convicts who serve sentences not for the first time more often use strategies of distancing, self-control and responsibility. Instead, the convicts who serve first sentences manifest the relationship between the level of intolerance and the distancing strategy. The growth of intolerance of convicts who serve the punishment not for the first term, leads to the propensity to overcome the problem through intellectual methods of rationalization, switching attention, removal, humor, depreciation.

Keywords: *overcoming behavior, coping, tolerance to uncertainty, intolerance, sentenced men.*

ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ ШЛОМІН,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

 <https://orcid.org/0000-0002-3682-6387>,

e-mail: mastershlo@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто особливості загальної особистісної компетентності працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на різних етапах професійного розвитку: курсанти першого курсу мають найнижчі рівні самоефективності та самоменеджменту; курсанти четвертого курсу відрізняються цілеспрямованістю, більшою здатністю до самоменеджменту, але є менш автономними; найбільш розвиненим компонентом особистісної компетентності у працівників поліції з досвідом роботи є рефлексивність та вміння працювати в команді. Виявлено специфічність соціальної компетентності працівників поліції на різних етапах професіогенезу.

Ключові слова: *особистісна компетентність, соціальна компетентність, курсанти, поліція, професійна діяльність.*

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Працівники департаменту превенції Національної поліції України у межах своєї компетенції реалізують державну політику у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї. Запорукою успішної службової діяльності працівників поліції є високий професіоналізм, накопичені знання, професійний досвід, здатність до саморозвитку, наявність низки особистісно-професійних та соціальних компетенцій. Тож актуальність дослідження ґрунтується на важливості вивчення проблеми компетентності, зокрема особистісної, у працівників підрозділів превентивної діяльності Національної поліції.

Стан дослідження проблеми

Проблеми особистісної компетентності досліджувалися зарубіжними та вітчизняними науковцями в контексті детермінант успішності професійної діяльності, психології саморозвитку, вивчення особистості, її самоактуалізації та самоконтролю. Найчастіше особистісна компетентність розглядається як один із видів професійної компетентності, інколи як одна з її складових. Комплекс характеристик особистості, що виявляється в конкретній сфері діяльності, до якого належать знання, вміння, навички, досвід індивіда з обов'язковим урахуванням особистісних, психо-фізіологічних та соціальних характеристик, розглядається

Т. В. Бучинською як професійна компетентність. Професійна компетентність повинна містити моральний, особистісний та соціальний компонент і формуватися на основі теоретичних знань та практичних умінь [1, с. 231, 228]. Схожої думки додержується О. Є. Пермяков, який вважає, що особистісно професійна компетентність має вигляд сфери, ядром котрої виступає саме особистісна компетентність, а зовнішньою оболонкою – компетентність професійна [2]. З іншої позиції – особистісної – розглядає особистісну компетентність О. М. Шевченко. За думкою науковця, особистісна компетентність є інтегральною характеристикою, здатністю особистості виявляти, осмислювати, проявляти, оцінювати, розвивати, довільно регулювати власні здібності, ресурси, обдарування та соціальні позиції, розробляти, розвивати і втілювати у дійсність свої життєві плани, що базуються на усвідомленні соціальних потреб та особистісних цінностей. Запропонована вченим теоретична модель особистісної компетентності містить три компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-вольовий та складається з чотирьох рівнів розвитку особистісної компетентності, кожний із яких характеризується якісною своєрідністю, наступністю, цілісністю: початкового, посереднього, достатнього, творчого [3]. Близьких поглядів додержується вітчизняна дослідниця О. С. Штепа, яка визначила особливості загальної компетентності особистості. На її думку, критеріями особистісної компетентності можуть бути різнорівневі

утворення та риси особистості, наприклад: автономність, самоцінність, професіоналізм, самоменеджмент, індивідуальність, вміння працювати у команді тощо [4, с. 39–41]. Проаналізувавши низку фахових джерел, бачимо, що поняття особистісної компетентності розуміється неоднаково, втім більшість визначень розглядають його крізь призму професійної діяльності, як сукупність знань, вмінь та навичок, необхідних людині для ефективного виконання своєї справи, як потенціал у спеціальній сфері (галузі). Насправді особистісну компетентність доцільно розглядати як інтегровану характеристику якостей особистості, яка є сукупністю пізнавальних відношень і практичних навичок людини, її ціннісно-орієнтаційної сфери, вчинків, знань та вмінь. Особистісна компетентність може вважатися базовою характеристикою людини, за якою можливо передбачити поведінку особи в повсякденних життєвих та професійних ситуаціях.

У сучасній науці представлена низка досліджень компетентності правоохоронців: В. І. Барко та Л. А. Кириєнко (2017) вивчали професійну управлінську компетентність керівника підрозділу Національної поліції, І. В. Жукевич (2013) досліджувала професійну компетентність майбутнього правоохоронця; А. В. Краснощок (2014) визначив критерії, показники та рівні сформованості загальнокультурної компетентності майбутніх правоохоронців; О. Є. Туринська (2012) вивчала комунікативну компетентність правоохоронців. Реформування правоохоронної системи потребує компетентних фахівців та висуває підвищені вимоги до особистості сучасного поліцейського, зокрема професійно-психологічних властивостей, правосвідомості, самопізнання, здатності до самоуправління, відповідальності, тому їх вивчення викликає науковий та практичний інтерес.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження стало вивчення загальної особистісної компетентності працівників поліції підрозділів превентивної діяльності.

Завдання дослідження:

– вивчити особливості особистісної компетентності працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на різних етапах професіогенезу;

– виявити специфіку соціальної компетентності працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на різних етапах професіогенезу.

Наукова новизна дослідження

Уперше було визначено особливості особистісної компетентності працівників підрозділів

ділів превентивної діяльності Національної поліції на різних етапах професіогенезу.

Матеріали та методи дослідження

Емпірична база дослідження представлена курсантами та студентами Харківського національного університету внутрішніх справ, усього 279 осіб чоловічої та жіночої статі у віці 18–34 роки, які навчаються за спеціальністю «Право», є здобувачами ступеня вищої освіти «бакалавр». З них сформовано три групи: перша група складалася із 9-ми осіб (курсанти першого року навчання), друга група – з 95-ти осіб (курсанти четвертого року навчання) та третя група – з 87-ми осіб (працівники поліції підрозділів превентивної діяльності, які мають стаж роботи 3–5 років та отримують освіту за заочною формою навчання).

Методологічним підґрунтям дослідження стали сучасні концепції професіогенезу, психологічна теорія діяльності, концепція генетичного розвитку особистості. У дослідженні було використано *методи тестування*: опитувальник загальної особистісної компетентності (О. С. Штепа). Опитувальник дозволяє визначити риси, які є критеріями особистісної компетентності: автономність, самоефективність, самоцінність, професіоналізм, самоменеджмент, індивідуальність, вміння працювати у команді, вміння переконувати, ефективне спілкування, вміння навчати; методика «Соціальні компетенції» (Р. Хінш), яка дозволяє виявити соціальні компетенції особистості та визначити рівень умінь для реалізації певної соціальної ролі у групі. Методика, адаптована О. С. Штепою, містить п'ятнадцять соціальних компетенцій: уміння виявляти почуття; уміння приймати інші погляди; здатність надихати інших; уміння пов'язувати один з одним різні погляди; уміння виявляти емпатію; можливість брати ініціативу у свої руки; здатність вирішувати проблеми; уміння позбавлятися напруження; здатність нестандартно мислити; уміння об'єднувати команду; можливість зберігати мужність у складних ситуаціях; уміння пропонувати свою підтримку іншим; здатність довіряти команді; уміння створювати стимули у роботі; уміння вводити нові правила. Для обробки емпіричних даних використано *статистичні методи* – t-критерій В. Стьюдента, пакет статистичних програм для ПК SPSS 13.0-15.0 for Windows.

Виклад результатів дослідження

Для вивчення загальної особистісної компетентності досліджуваних було застосовано опитувальник загальної особистісної

компетентності, розроблений О. С. Штепою. Опитувальник спрямований на самооцінку десяти рис, які є критеріями особистісної компетентності: автономність, самоефективність, самоцінність, професіоналізм, самоменеджмент, індивідуальність, вміння працюва-

ти у команді, вміння переконувати, ефективне спілкування, вміння навчати. Результати дослідження особистісної компетентності представників поліції превентивної діяльності на різних етапах професійного становлення наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники складових загальної компетентності працівників поліції превентивної діяльності на різних етапах професійного становлення (M±m)

Шкали	1 група (1 курс)	2 група (4 курс)	3 група (фахівці)	t 1-2	t 2-3	t 1-3
Автономність	4,31±0,18	2,52±0,20	4,56±0,69	2,15*	3,21*	0,28
Самоефективність	2,59±0,25	4,19±0,29	4,11±0,37	2,01*	0,26	1,97*
Самоцінність	5,02±0,21	5,14±0,35	5,11±1,28	0,18	0,23	0,21
Професіоналізм	3,29±0,65	3,95±1,26	3,73±0,43	0,84	0,45	0,37
Самоменеджмент	2,59±0,38	4,33±0,20	2,66±0,50	1,96*	2,01*	0,16
Індивідуальність	3,31±0,24	3,58±0,45	3,56±0,50	0,53	0,03	0,48
Уміння працювати в команді	3,56±0,28	3,75±0,20	5,62±0,22	0,52	1,97*	1,96*
Уміння переконувати	4,03±0,25	3,78±0,34	4,21±0,45	0,89	0,75	0,43
Ефективне спілкування	3,12±0,33	3,17±0,36	3,78±0,29	0,35	0,84	0,62
Уміння навчати	3,13±0,28	3,97±0,24	3,89±0,51	0,68	0,14	0,84

Примітка: * – рівень значущості $\leq 0,05$.

Результати дослідження свідчать, що за такими показниками, як автономність, самоефективність, самоменеджмент, уміння працювати в команді, між групами є достовірні розбіжності.

У сучасній психології автономність розуміється як соціально-психологічна якість, що дозволяє людині діяти самостійно, незалежно від різноманітних внутрішніх і зовнішніх настанов. Психологи гуманістичного напрямку розглядають автономність як головний критерій психічного здоров'я особистості, її повноти, цілісності, незалежності. Показники за шкалою «Автономність» у першій групі (1 курс) становлять 4,31±0,18, у другій групі (4 курс) – 2,52±0,20, у третій групі (фахівці) – 4,56±0,69, зафіксовано достовірні відмінності за показниками автономності між першою та другою групами ($t=2,15$, $p\leq 0,05$) та другою і третьою групою ($t= 3,21$, $p\leq 0,05$), причому показник автономності другої групи між вибірками є вірогідно нижчим. Наявний рівень автономності дозволяє досліджуваним цієї групи розвивати власну самостійність та індивідуальність, підтримувати себе у будь-яких ситуаціях. Можливо, таке зниження показника автономності виникло внаслідок того, що курсанти четвертого курсу порівняли стабільний процес навчання зі знайомими завданнями із професійними та службовими задачами, які вони вирішували під час стажування, тож мають узагальнити набутий про-

фесійний та життєвий досвід. Отримані результати дозволяють охарактеризувати першокурсників як достатньо автономних осіб, здатних протистояти тиску, бути незалежними, відповідальними, приймати самостійні рішення. У стажованих поліцейських автономність може розглядатися як одна з особистісних детермінант упевненості у собі, що дозволяє їм оцінювати себе, свою професійну діяльність спираючись на вимоги наказів, посадових інструкцій та особистісні стандарти; вони здатні до саморегуляції своєї поведінки.

Самоефективність розглядається як важлива особистісна характеристика, втім вивчення самоефективності особистості у вітчизняній психології представлено поодинокими дослідженнями. Показники за шкалою «Самоефективність» у першій групі (1 курс) становлять 2,59±0,25, у другій групі (4 курс) – 4,19±0,29, у третій групі (фахівці) – 4,11±0,37, зафіксовано достовірні відмінності за показниками самоефективності між першою та другою групами ($t=2,01^*$, $p\leq 0,05$) та першою і третьою групою ($t=1,97$, $p\leq 0,05$). Зауважимо, що у групі першокурсників показник самоефективності є вірогідно нижчим у загальній вибірці й може вважатися свідченням внутрішніх суперечностей, відлунням почуття невпевненості в собі, неузгодженості, що вони переживають. Низький рівень самоефективності у цій групі є очікуваним, оскільки курсанти мало обізнані з різними аспектами своєї майбутньої

професії, мають сумніви у власній ефективності діяльності, наприклад у неочікуваній ситуації ризику, до того ж процес навчання в університеті та школі відрізняється і є певним стресором. Самоефективність не є сталим показником і залежить від багатьох чинників, формується у курсантів під час навчання, за умов поступового набуття професійних знань та власного професійного досвіду, в першу чергу під час практики і стажування на посаді. Досліджувані другої групи адекватніше оцінюють свої можливості і здібності, ставлять перед собою цілі кар'єрного зростання, вважають, що варто докладати зусиль до досягнення власних цілей, впевнені, що здатні впоратися зі складними завданнями та труднощами своєї професійної діяльності. Одержані дані можна вважати свідченням готовності курсантів четвертого курсу до професійної діяльності, самовдосконалення та професійного зростання. Показник самоефективності стажованих поліцейських є близьким до показника в другій групі. Стажовані поліцейські здебільшого мають не лише сформовані професійно важливі якості й здатність виконувати професійні функції та успішно діяти в певних ситуаціях, а уявлення і віру у свою компетентність у професійній сфері.

Самоменеджмент розуміється як самоорганізація, уміння управляти собою, керувати процесом управління в найширшому сенсі слова – в часі, в просторі, спілкуванні, діловому світі. Головна мета самоменеджменту полягає в тому, щоб максимально використовувати особисті можливості, усвідомлено управляти ходом свого життя (самовизначатися) й переборювати зовнішні обставини як на роботі, так і в особистому житті, вміти перетворити ситуацію, для якої типова невпорядкованість дій, зумовлена зовнішніми обставинами, у ситуацію цілеспрямованих і здійснених завдань [5]. Отримані дані дослідження самоменеджменту респондентів наступні: у першій групі (1 курс) становлять $2,59 \pm 0,38$, у другій групі (4 курс) – $4,33 \pm 0,20$, у третій групі (фахівці) – $2,66 \pm 0,50$, зафіксовано достовірні відмінності за показниками самоменеджменту між першою та другою групами ($t=1,96$, $p \leq 0,05$) та другою та третьою групою ($t=2,01$, $p \leq 0,05$). Показник здатності до самоменеджменту у досліджуваних другої групи між групами вибірки є вірогідно вищим і характеризує їх як наполегливих, дисциплінованих, компетентних, високоорганізованих. Отже, курсанти четвертого курсу прагнуть самовизначення, воліють свідомо управляти перебігом свого життя, бажують максимально використовувати

власні можливості, набуті теоретичні знання та практичні навички, долати зовнішні обставини як у професійній діяльності, так і в особистому житті. Отримані показники самоменеджменту в першій групі досліджуваних можна пояснити особливостями їх саморозвитку, а в групі стажованих поліцейських специфікою професійного саморозвитку. В юнацькому віці розвиток особистості зумовлюється наявними різноманітними видами діяльності, спілкуванням та взаємодією з іншими людьми. Вступ на навчання до університету та набуття професійних знань та вмінь сприяють цілеспрямованому саморозвитку першокурсників, тож можна прогнозувати поступове зростання самоменеджменту в цій групі досліджуваних. Професійний саморозвиток людини відбувається внаслідок цілеспрямованої роботи над собою і залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників. До перших слід віднести здатність та бажання стажованих поліцейських до саморозвитку, мотивацію на досягнення високих результатів у професії, прагнення самореалізуватися саме в професійній діяльності поліцейського, до других – освіту, організаційні, службові та соціально-психологічні умови якісно нової професійної діяльності превенції. Цілком імовірно, що недостатність самоменеджменту впливає на незадоволеність саме професійним саморозвитком і навпаки.

За шкалою «Вміння працювати в команді» отримані наступні дані: у першій групі (1 курс) – $3,56 \pm 0,28$, у другій групі (4 курс) – $3,75 \pm 0,20$, у третій групі (фахівці) – $5,62 \pm 0,22$, зафіксовано достовірні відмінності за показниками суб'єктивної оцінки вмінь співпраці між досліджуваними першої та третьої груп ($t=1,96$, $p \leq 0,05$) та другої та третьої груп ($t=1,97$, $p \leq 0,05$). Стажовані поліцейські оцінюють своє вміння співпраці значно вище, ніж курсанти обох груп. Під час служби вони спілкуються з різними верствами населення, тому здатність впливати на людей, дослухатися до точки зору інших є важливим умінням співпраці. Під час виконання службових обов'язків, окрім формальних – статутних відносин з керівництвом і колегами, є ділові та неформальні, тому вміння бути толерантними, переконливими, відкритими до співпраці, адекватно розуміти емоції колег та реагувати на них, поважати та урахувувати думку колег дозволяє ефективніше взаємодіяти з колегами і оточенням та оцінювати вміння співпраці як значуще у професійній діяльності. Курсанти як першого, так і четвертого курсу мають нижчі показники, що відбивають їх вміння працювати у команді і свідчать про недостатність

у навчальному процесі ситуацій, які б вимагали актуалізації цього вміння.

За іншими шкалами у групах досліджуваних не було виявлено розбіжностей. Курсанти обох груп та працівники поліції з досвідом роботи цінують свою унікальність та набуті професійні якості. Так, отримані результати за шкалами «Професіоналізм» (у першій групі (1 курс) – $3,29 \pm 0,65$, у другій групі (4 курс) – $3,95 \pm 1,26$, у третій групі (фахівці) – $3,73 \pm 0,43$) і «Індивідуальність» (у першій групі – $3,31 \pm 0,24$, у другій групі – $3,58 \pm 0,45$, у третій групі – $3,56 \pm 0,50$) дають підстави стверджувати, що респонденти цінують свою індивідуальність, розуміють свої особистісні можливості, які дозволяють їм самостійно й ефективно навчатися, використовувати теоретичні знання, виконувати професійні та службові завдання й послугуватися практичними навиками. Спільним в усіх групах досліджуваних є оцінювання на достатньому рівні своїх навичок ефективного спілкування, уміння навчати та переконувати.

Поряд з особистісною компетентністю важливою для працівників поліції є сформована соціальна компетентність. Р. Хінш вважає, що соціальна компетентність являє собою індивідуальні характеристики і способи поведінки, які роблять людину здатною успішно будувати соціальні відносини [6, с. 11]. Отримані дані за методикою «Соціальні компетентності» узгоджуються з результатами методики загальної особистісної компетентності. За даними дослідження, можна вважати респондентів всіх груп вибірки соціально компетентними, здатними до прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій. Установлено, що курсанти першого курсу вважають, що вони цілковито володіють такими складовими соціальної компетентності, як: уміння виявляти емпатію, уміння виявляти почуття, уміння позбавлятися напруження, здатність нестандартно мислити, можливість брати ініціативу до своїх рук, уміння створювати стимули у роботі. Тобто їм притаманні властивості, що полегшують набуття в особистому досвіді умінь і навичок соціальних дій і контактів. Курсанти четвертого курсу до тих складових соціальної компетентності, якими вони володіють, цілковито віднесли: уміння пропонувати свою підтримку іншим, можливість брати ініціативу у свої руки, уміння пов'язувати один з одним різні погляди, уміння виявляти емпатію. Як вбачається з результатів дослідження, їм притаманний «набір» пов'язаних між собою умінь у вирішенні міжособистісних проблем та проблем взаємодії. Стажовані працівники поліції відзначили наявність наступних скла-

дових соціальної компетентності, якими вони володіють цілковито: уміння пропонувати свою підтримку іншим, можливість брати ініціативу у свої руки, здатність вирішувати проблеми, уміння пов'язувати один з одним різні погляди, уміння виявляти почуття, уміння приймати інші погляди. Отже, вони мають готовність до соціальної взаємодії і здатні в професійній діяльності швидко і гнучко змінювати свою поведінку відповідно до вимог ситуації.

Висновки

Виявлені особливості загальної особистісної компетентності працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на різних етапах професійного розвитку:

– *курсанти першого курсу* мають найнижчий рівень самоефективності, оскільки вони ще повністю не адаптувалися до нових умов навчання, а також недостатньо обізнані з майбутньою професійною діяльністю. Наявний низький показник рівня самоменеджменту в цій групі пояснюється як віковими особливостями, так і тим, що вся діяльність курсантів підпорядкована нормам статуту, дисциплінарним вимогам, жорсткому контролю їх навчальної діяльності та організації практичних занять;

– *курсанти четвертого курсу* відрізняються від досліджуваних інших груп більшою здатністю до самоменеджменту, що пояснюється необхідністю набувати професійні і соціальні навички. Вони оцінюють себе як високоорганізованих, цілеспрямованих, що вибрали напрям свого професійного розвитку та прагнуть максимально використати свої можливості, набуті теоретичні знання і практичні навички в практичній діяльності поліцейських підрозділів превенції. Водночас вони є менш автономними, оскільки адаптовані до стабільних умов навчання, більше залежать від регламенту навчального процесу;

– *працівники поліції з досвідом роботи* мають необхідність самостійно за умов службової діяльності вирішувати як професійні, так і більшу кількість приватних питань, тому оцінюють свої вміння працювати в команді значно вище, ніж курсанти. Завдяки розвиненій автономності вони реалістичніше за інших досліджуваних оцінюють себе та свою професійну діяльність, організовують її, спираючись на вимоги наказів, посадових інструкцій та особистісні стандарти.

Треба відзначити подібність навичок ефективного спілкування, уміння навчати та переконувати як складові загальної особистісної компетентності у поліцейських незалежно від етапу професіогенезу.

Встановлено специфічність соціальної компетентності працівників поліції підрозділів превентивної діяльності на різних етапах професіогенезу:

– у курсантів першого курсу чітко виражені властивості, що сприяють накопиченню в особистому досвіді умінь і навичок соціальних дій і контактів;

– у курсантів четвертого курсу сформовані уміння вирішувати міжособистісні проблеми та проблеми взаємодії;

– працівники поліції з досвідом роботи здатні в професійній діяльності швидко змінювати свою поведінку за вимогами ситуації, мають високу готовність до соціальної взаємодії та партнерства.

Список бібліографічних посилань

1. Бучинська Т. В. Сутність та складові професійної компетентності персоналу в умовах конкуренції. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 15, № 2. С. 228–233.
2. Пермяков О. Е. Методологические подходы к моделированию личностно-профессиональной компетентности специалиста в контексте формирования государственных образовательных стандартов нового поколения. *Известия Томского политехнического университета*. 2007. Т. 310, № 1. С. 275–281.
3. Шевченко О. М. Формування особистісної компетентності старшокласників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadrps_2012_5_51.pdf (дата звернення: 12.08.2018).
4. Штепа О. С. Особливості загальної компетентності та її діагностика. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 39–49.
5. Бабчинська О. І., Мідляр А. К. Самоменеджмент як складова професійного розвитку персоналу. *Ефективна економіка*. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5151> (дата звернення: 20.08.2018).
6. Хинш Р., Виттманн С. Социальная компетенция : пер. с нем. Харьков : Гуманитар. Центр, 2005. 192 с.

Надійшла до редколегії 01.12.2018

ШЛОМИН А. Ю. ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРЕВЕНТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Рассмотрены особенности общей личностной компетентности сотрудников полиции подразделений превентивной деятельности на разных этапах профессионального развития: курсанты первого курса имеют низкие уровни самоэффективности и самоменеджмента; курсанты четвертого курса отличаются целеустремленностью и большей способностью к самоменеджменту, но являются менее автономными; наиболее развитым компонентом личностной компетентности у сотрудников полиции с опытом работы является рефлексивность и умение работать в команде. Выявлена специфичность социальной компетентности сотрудников полиции на различных этапах професіогенеза.

Ключевые слова: личностная компетентность, социальная компетентность, курсанты, полиция, профессиональная деятельность.

SHLOMIN O. YU. FEATURES OF PERSONAL COMPETENCE OF THE EMPLOYEES OF PREVENTIVE ACTIVITY UNITS OF THE NATIONAL POLICE

Personal competence is considered to be the basic characteristic of a person, which allows to predict the behavior of a person in life and professional situations, therefore the purpose of the study was to study the general personal competence and specificity of the social competence of police officers of preventive activity units at different stages of the professional genesis. The methodological grounds for the study were: psychological theory of activity, the concept of genetic development of a person, modern concepts of professional genesis. The obtained results of the research should be used in drawing up programs of psychological support of police officers at different stages of professional development.

The features of general personal competence of police officers of preventive activity units at various stages of professional development have been revealed. Cadets of the first year of study have the lowest levels of self-efficiency and self-management, as they have not adapted to new learning conditions yet and are not well-informed about future professional activities. Cadets of the fourth year of study have purposefulness, greater ability to self-management, seek to use at most their opportunities, acquired theoretical knowledge and practical skills in practice, but

are less autonomous. The most developed component of the personal competence of experienced police officers is the reflexivity and ability to work in the team.

The similarities of effective communication skills, the ability to teach and persuade as components of the overall personal competence of police officers, regardless of the stage of professional genesis have been noted within sample groups.

The author has established the specificity of social competence of police officers of preventive activity units at different stages of professional genesis: the first year cadets have clearly expressed properties that help to accumulate skills and abilities of social actions and contacts in personal experience; fourth-year cadets have developed abilities to solve interpersonal problems and interaction problems; experienced police officers performing their duties have the ability to quickly change their behavior according to the requirements of the situation, have high readiness for social interaction and partnership.

Keywords: *personal competence, social competence, cadets, police, professional activity.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Про зміни в редакційній політиці видання

Починаючи з наступного номера відповідно до змінених у 2018 році програмних цілей (основних принципів) змінюються рубрики видання. **Програмними цілями журналу є:** поширення результатів наукових досліджень теоретичних і практичних проблем права і безпеки, наукове забезпечення законотворчого процесу та практичної діяльності правоохоронних органів України, сприяння реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян та протидії злочинності тощо. Нові постійні рубрики журналу дивіться на с. 167.

Триває **формування оновленого складу редколегії журналу** згідно з новими рубриками. Перевага під час прийняття вчених у члени редколегії надається тим, хто, маючи науковий ступінь з юридичних наук, має також публікації відповідного профілю у виданнях, включених до баз Scopus чи Web of Science Core Collection (бажаною є наявність щонайменше 3 статей у 2 різних виданнях). **Запрошуємо** таких науковців до виконання покладених на членів редколегії завдань, основними з яких є участь у визначенні редакційної політики видання і формуванні редакційного портфелю наукових публікацій, організація рецензування (пошук рецензентів) або особисте здійснення рецензування за профілем, вирішення питань щодо прийняття статей до публікації. Бажання (готовність) стати членом редколегії оформлюється письмовою згодою науковця (форма нами розроблена), дані про нього стають доступними на сайті видання та у певних наукових базах.

Продовжуючи заходи з належного рецензування наукових статей, також **запрошуємо до виконання функцій рецензентів;** ними можуть стати вчені, які здійснюють дослідження за спеціальністю і мають за останні 3 роки не менше 1 публікації у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, або закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus.

Пропозиції з цих питань просимо направити на адресу електронної пошти редакції pb.hnuvs@ukr.net.

Рубрики журналу з 2019 року

- ❖ **НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ**
- ❖ **АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОЛІЦЕЇСТИКА**
- ❖ **ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ**
- ❖ **ЕМПІРИЧНЕ ПРАВОНАВСТВО**
- ❖ **ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**
- ❖ **РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Рубрики журнала с 2019 года

- ❖ **НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**
- ❖ **АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПОЛИЦЕИСТИКА**
- ❖ **ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПНОСТИ И БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ**
- ❖ **ЭМПИРИЧЕСКОЕ ПРАВОВЕДЕНИЕ**
- ❖ **ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ**
- ❖ **РЕФОРМИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

Headings of the journal since 2019

- ❖ **NATIONAL SECURITY AND HUMAN RIGHTS**
 - ❖ **ADMINISTRATIVE LAW AND POLICING**
 - ❖ **CRIME COUNTERACTION AND COMBATING CORRUPTION**
 - ❖ **EMPIRICAL JURISPRUDENCE**
 - ❖ **LEGAL PSYCHOLOGY**
 - ❖ **REFORM OF THE LEGISLATION**
-
-

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,
Г. Я. Ступницької*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 27.12.2018. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 20,07. Тираж 50 прим. Зам. № 2018-25.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.